

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO, TELEVİZYON VE SİNEMA ANABİLİM DALI
İLETİŞİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

**AKADEMİ VE KOMPLO: AKADEMİSYENLERİN KOMPLO TEORİLERİNE
EĞİLİMLERİ**

Doktora Tezi

CEM ÇALIŞKAN

İstanbul, 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO TELEVİZYON VE SİNEMA ANABİLİM DALI
İLETİŞİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

**AKADEMİ VE KOMPLO: AKADEMİSYENLERİN KOMPLO TEORİLERİNE
EĞİLİMLERİ**

Doktora Tezi
CEM ÇALIŞKAN

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı: Prof. Dr. Rabia Vildan Eyigüngör
2. Üye: Prof. Dr. Ayşe Bilge Gürsoy
3. Üye: Prof. Dr. Zeynep Çetin Erus
4. Üye: Doç. Dr. Kerem Karaosmanoğlu
5. Üye: Doç. Dr. Yavuz Demirbaş

İstanbul, 2025

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Cem Çalışkan

Anabilim Dalı: Radyo, Televizyon ve Sinema

Programı: İletişim Bilimleri

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Rabia Vildan Eyigüngör

Tez Türü ve Tarihi: Doktora, Mart 2025

Anahtar Kelimeler: Komplo Teorileri, Akademisyenler, Popülizm, Nitel Görüşme

ÖZET

AKADEMİ VE KOMPLO: AKADEMİSYENLERİN KOMPLO TEORİLERİNE EĞİLİMLERİ

1990'lı yıllardan itibaren komplo teorileri, akademik çevrelerde önemli bir araştırma alanı haline gelmiş, siyasetin diline yerleşmesiyle, medya ve sosyal medyanın da kullanımıyla popüler kültürde daha görünür olmuştur. Bu çalışma, komplo teorilerine disiplinlerarası bir yaklaşımda bulunmakta ve Türkiye'de komplo teorilerinin siyasal ve ideolojik yapı içindeki yerini incelemektedir. Tezin araştırma bölümünde ise akademisyenlerin komplo teorilerinden ne derece etkilendiği gözlemlenmektedir. Türkiye'de komplo teorilerine yönelik akademik araştırmaların sınırlı olduğu ve özellikle saha çalışmalarının eksik olduğu görülmektedir. Bu boşluğu doldurmak için akademisyenlerle kapsamlı bir saha araştırması yürütülmüş hem yapılandırılmış sorularla anket yöntemi hem de standart olmayan nitel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Komplo teorileri kullandığı sakat metodolojiler ve amaca yönelik hipotezleriyle bilimin karşısında yer alan anti-teoriler olmasından dolayı bilimsel düşünceye dayalı yüksek eğitim alan akademisyenlerin komplo teorilerine karşı ihtiyatlı ve eleştirel yaklaşması beklenmektedir. Dolayısıyla söz konusu araştırma bu varsayımı test etmeyi hedeflemektedir. Görüşmeler, akademisyenlerin komplo teorilerine yönelik eğilimlerini, bu eğilimi oluşturan epistemolojik dinamikleri ve akademik dünya ile ilişkisini anlamaya yönelik veriler sunmaktadır. Bu araştırma, bilimsel düşünce ile komplo teorileri arasındaki sınırın ne kadar katı olduğunu keşfetmeye çalışarak, Türkiye'de akademik camiada komplo teorilerinin etkisini analiz etmektedir.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname: Cem Çalışkan

Field: Radio, Television and Cinema

Programme: Communication Science

Supervisor: Prof. Dr. Rabia Vildan Eyigüngör

Degree Awarded and Date: PhD, March 2025

Keywords: Conspiracy Theories, Academics, Populism, Qualitative Interviews

ABSTRACT

ACADEMIA AND CONSPIRACY: ACADEMICS' INCLINATION TOWARDS CONSPIRACY THEORIES

Especially since the 1990s, conspiracy theories have become a significant field of research in academic circles. After integrating into political discourse and the influence of both traditional and social media, conspiracy theories have become more visible in popular culture. This study adopts an interdisciplinary approach to conspiracy theories and examines their place within Turkey's political and ideological landscape. The study aims to observe how conspiracy theories influence academics. Academic research on conspiracy theories in Turkey is limited, particularly in terms of field studies. A comprehensive field study was conducted with academics to fill this gap, employing both structured survey methods and non-standard qualitative interviews. Since conspiracy theories, with their crippled methodologies and purpose-driven hypotheses, stand in opposition to science as anti-theories, it is expected that academics, who receive higher education based on scientific reasoning, will approach them with caution and skepticism. Thus, this study aims to test that assumption. The interviews provide data on academics' tendencies toward conspiracy theories, the epistemological dynamics shaping these tendencies, and their relationship with the academic world. By exploring the rigidity of the boundary between scientific thought and conspiracy theories, this research analyzes the impact of conspiracy theories within Turkey's academic community.

ÖNSÖZ

Bilimin saldırı altında olduğu, politik bir taraf olarak görüldüğü ve bilimsel süreçle ilgili dezenformasyonun en yoğun şekilde yaşandığı bu dönemde, bu çalışmanın mütevazı da olsa bir katkı sunabileceğini düşünüyorum. Bilim ile halk arasındaki kopukluk uzun süredir dikkat çeken bir mesele olsa da halk arasında bilim inkârcılığının yaygınlaşması ve bilimin bir kontrol aracı olarak halkın zararına işlediği fikrinin bu denli kök salması, yeni bir olgudur. Komplo teorilerinin ise bu inkârcılığın stratejik bir aracı hâline geldiğine tanıklık etmekteyiz. Bu tartışmaların içinde, bilimsel eğitimini en yüksek seviyede tamamlamış akademisyenlerin nerede durduğunu ve konuya dair düşüncelerini merak etmem, bu çalışmayı yapmamın en büyük motivasyonu olmuştur.

Teşekkür etmem gereken birçok kişi var. Öncelikle, beni kırmayıp yüz yüze anket ve görüşmeyi kabul eden 98 akademisyene teşekkür ederim. Yaklaşık on yıldır, yüksek lisanstan bu yana danışmanlığımı yürüten, akademik rehberim olan ve kariyerimin şekillenmesinde büyük etkisi bulunan Prof. Dr. Vildan Eyigüngör'e şükranlarımı sunarım. Jüri üyelerinden, uzmanlık alanımızın ortak olduğu, sürekli dirsek temasında bulunduğum ve her zaman iletişim kurabildiğim Doç. Dr. Kerem Karaosmanoğlu'na teşekkür ederim. Lisanstan bu yana derslerini ilgiyle takip ettiğim jüri üyeleri Prof. Dr. Ayşe Bilge Gürsoy ve Prof. Dr. Zeynep Çetin Erus'a da teşekkür ederim. Her zaman birlikte çalıştığımız ve bu tez sürecinde de fikir alışverişinde bulunduğum dostum Arş. Gör. İlker Kafalı'ya teşekkür etmeden geçemem.

Son olarak, hayatımın her anında yanımda olan, her koşulda desteğini esirgemeyen; bu tezde olduğu gibi tüm çalışmalarımı baştan sona okuyup yapıcı eleştirilerde bulunan sevgili eşim, yol arkadaşım Selin Boztaş Çalışkan'a sevgilerimi sunar, sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
TABLO LİSTESİ	vi
ŞEKİL LİSTESİ	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
1. KOMPLO TEORİLERİNDE KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE DİSİPLİNLERARASILIK	3
1.1. KOMPLO TEORİLERİNDE TÜR VE TÜRE BAĞLI OLAN DEĞİŞKENLER.....	6
1.2. KOMPLO TEORİLERİNE YÖNELİK EPİSTEMİK MOTİVASYONLAR: NEDEN İNANMA İHTİYACI DUYARIZ?	8
1.3. KOMPLO İNANCININ ÖLÇÜLEBİLİRLİĞİ	13
1.4. KOMPLO TEORİLERİNİN PSİKOLOJİZMİ	15
1.5. İDEOLOJİ, AŞIRICILIK VE KOMPLO	20
1.6. KOMPLONUN DİLİ.....	25
1.6. MEDYA VE KOMPLO TEORİLERİ: NE DEĞİŞTİ?	26
1.7. TÜM KOMPLO TEORİLERİ KÖTÜ VE ZARARLI MIDIR?	30
2. TÜRKİYE SİYASETİ VE KOMPLO TEORİLERİ	33
2.1. SÜREKLİ MAZLUMLUK SÖYLEMİNİN VE SİYASİ KUTSALLAŞTIRMANIN TEMELLENDİĞİ SİYASAL İSLAMCI KOMPLO TEORİLERİ.....	33
2.2. 2000'LER SONRASI: MUHAFAZAKAR DEMOKRAT RASYONALİZMİNDEN KOMPLOCU SÖYLEME.....	38
2.3. KEMALİZMİN KRİZİNDEN SONRA: ULUSALCI KOMPLO TEORİLERİ	41
2.4. BÖLÜNECEĞİZ, PARÇALANACAĞIZ: SEVR SENDROMU	43
2.5. PERDE ARKASINDAKİ MUKTEDİRLER: DERİN DEVLET	46

2.6. DÖNMELER, SABETAYCILAR: YAHUDİ PARANOYASI	48
3. KOMPLO TEORİLERİ, POPÜLİST SÖYLEM VE HAKİKAT ÖTESİ İLİŞKİSİ ..	53
3.1. HALK İÇİN, HALKA RAĞMEN: POPÜLİZM VE HAYALİ MİLLETİ	54
3.2. HAKİKAT ÖTESİ VE YANKI ODALARI	60
4. İSTANBUL'DAKİ AKADEMİSYENLERİN KOMPLO TEORİLERİNE YÖNELİK EĞİLİMLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.....	66
4.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ	66
4.2. AKADEMİSYEN ÖRNEKLEM: EĞİTİM SEVİYESİ VE KOMPLO TEORİLERİ İLİŞKİSİ	67
4.3. ÇALIŞMA 1: AKADEMİSYENLERLE YAPILAN ANKET ÇALIŞMASI	68
4.3.1. Çalışmanın Yöntemi	69
4.3.2. Bulgular ve Yorumlar	69
4.3.3. Çalışma 1: Sonuç ve Hipotezler	74
4.3.4. Çalışma 1: Sınırlılıklar ve Değerlendirme	81
4.4. ÇALIŞMA 2: AKADEMİSYENLERLE YAPILAN NİTEL YAPILANDIRILMAMIŞ GÖRÜŞMELER	83
4.4.1. Yöntem ve Örneklem	83
4.4.2. İklim Krizi: Bariz Olanın Altını Aşındırmak	85
4.4.3. Plandemi? Bir Salgının Planlanabilirliği ve Aşı Şüphesizliği	96
4.4.4. İsrail-Filistin: Akademisyenlerin Jeopolitik Okumaları	106
4.4.5. Bilimi tanımlamak: Bilim Eleştirisi ve Şüphesizlik	119
4.4.6. Komplo Teorilerine Eğilimde Olası Ortak Noktalar	124
TARTIŞMA VE GENEL DEĞERLENDİRME.....	135
KAYNAKÇA	142
EKLER.....	155

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Şizofreniyi Tespit Eden Ölçek Ortalamaları.....	18
Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Bulgular.....	70
Tablo 3: Katılımcıların Çalışma Özelliklerine Ait Bulgular.....	70
Tablo 4: Katılımcıların Bireysel Düşüncelerine Ait Bulgular.....	71
Tablo 5: Verilerin Dağılımı.....	72
Tablo 6: Verilere Ait Betimsel Bulgular.....	72
Tablo 7: Araştırma Ölçümlerine Ait Güvenirlik, Açıklayıcı Faktör Analizi ve Madde Analizi Sonuçları.....	73
Tablo 8: Değişkenler Arasındaki İlişkiye Ait Analiz Sonuçları.....	75
Tablo 9: Demografik ve Çeşitli Değişkenlerin Komplo Teorilerine İnanç Düzeyleriyle Karşılaştırılması.....	76
Tablo 10: Demografik ve Çeşitli Değişkenlerin Siyasi Güven Düzeyleriyle Karşılaştırılması	78
Tablo 11: Demografik ve Çeşitli Değişkenlerin Yankı Odası İzolasyonu Düzeyleriyle Karşılaştırılması.....	80
Tablo 12: Nitel Görüşme Örneklemi.....	84

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1 Yıllara Göre New York Times Editörlerine Gönderilen Mektuplardaki Komplo Teorileri Oranı.....	16
Şekil 2 Narsisizm, Özsaygı, Paranoyak Düşünceler ve Komplocu İnanç İlişkisi.....	27
Şekil 3 Yamaç Grafiği.....	74

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AB	Avrupa Birliği
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
BOP	Büyük Ortadoğu Projesi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Central Intelligence Agency
FBI	Federal Bureau of Investigation
FETÖ	Fetullahçı Terör Örgütü
FIDESZ	Fiatal Demokraták Szövetsége
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GDO	Genetiği Değiştirilmiş Organizma
HDP	Halkların Demokratik Partisi
İŞİD	Irak Şam İslam Devleti
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
JFK	John Fitzgerald Kennedy
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MI6	Military Intelligence, Section 6
MNP	Milli Nizam Partisi
NATO	North Atlantic Treaty Organisation
PKK	Partiya Karkerên Kurdistanê
PSD	Partidul Social Democrat
SP	Saadet Partisi

SPQ	Schizotypal Personality Questionnaire
STK	Sivil Toplum Kuruluğu
UFO	Unidentified Flying Object
VOX	Voz de Espana
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu

GİRİŞ

90'lı yılların sonlarından itibaren popülerleşen komplo teorileri, özellikle ABD'de akademisyenler ve araştırmacılar tarafından yoğun bir ilgiyle ele alınmaya başlanmış ve giderek önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Her ne kadar komplo teorileri tarih boyunca var olsa da medya ve sosyal medyanın sağladığı örgütlü görünürlük, bu teorilerin genel siyaset üzerindeki etkilerini artırarak popüler kültürde dikkat çekici bir fenomen olmasına yol açmıştır. Günümüzde komplo teorileri, dezenformasyon ve yeni sağ ideolojiler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Gazetecilik ve medya okuryazarlığı alanındaki çalışmalar, bu tür teorilere karşı doğrulama süreçlerine rasyonel düşünceye yönlendirmeyi amaçlayan çözüm önerileri geliştirmeye odaklanmaktadır. Sosyal bilimler disiplinleri ise komplo teorilerine olan eğilimin toplumsal, psikolojik ve ideolojik dinamiklerini derinlemesine incelemektedir. Komplo teorilerine yönelik inanç ve eğilimler, tek bir nedene indirgenemeyecek kadar çok katmanlı bir yapı arz ettiğinden, disiplinlerarası ve çoklu yöntemlerle araştırmalar yürütülmektedir. Bu bağlamda, tez çalışmasının literatür bölümünün ilk kısmı, komplo teorilerinin nedenleri, etkenleri ve yayılma mekanizmalarını inceleyen bu çalışmalara odaklanmaktadır.

Komplo teorilerinin kültürel ve coğrafi farklılıklara göre değişkenlik göstermesi, bu olgunun analizinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkelerin tarihsel geçmişi, kolektif travmaları, siyasi kültürü ve siyasetçilerin söylemleri ile stratejileri, komplo teorilerinin şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Tezin ikinci bölümünde Türkiye'nin siyasi ve ideolojik yapısı çerçevesinde komplo teorilerine neden elverişli bir zemin sunduğu ele alınmakta, Batılı örneklerden farklı olarak devleti merkeze alan komplocu söylemlerin yaygınlığı tartışılmaktadır. Komplo teorilerinin analizinde dikkat çeken bir diğer kavramsal çerçeve ise popülizm ve "Hakikat Ötesi" (Post-Truth) kavramlarıdır. Bu kavramların birbiriyle kesiştiği ve ayrıştığı noktalar, iletişim ve siyasal iletişim perspektifinden tez çalışmasının üçüncü bölümünde değerlendirilmektedir.

ABD ve Avrupa'da komplo teorilerine ilişkin akademik literatürün belirli konular etrafında oldukça zengin bir birikime sahip olduğu gözlemlenmektedir. Teorik çerçeveye dayalı çalışmaların yanı sıra, saha araştırmaları, anket ve görüşmelerle desteklenen önemli çalışmalar da bulunmaktadır (Brotherton, French, & Pickering, 2013; Harambam & Aupers, 2017). Bu araştırmalar, çoğunlukla çevrimiçi anket yöntemleri kullanılarak genel nüfus örneklemleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de ise komplo teorilerine yönelik akademik çalışmaların nispeten yeni olduğunu, ancak önemli katkılar sunan yayınların olduğunu söylebiliriz. (Gürpınar, 2014; Karaosmanoğlu, 2019; Gürpınar, 2020). Ayrıca, medya ve komplo teorileri (Tangün & Parlak, 2020; Karaosmanoğlu, 2021; Çalışkan,

2022) ile siyaset ve komplo teorileri arasındaki ilişkileri inceleyen değerli çalışmalar (Nefes, 2013) da literatüre eklenmiştir. Ancak Türkiye’de komplo teorileri üzerine yapılan saha araştırmasının bulunmadığı görülmektedir. Bu doktora tezi, bu boşluğu mütevazı bir şekilde doldurmayı amaçlamaktadır.

Mevcut literatür ve saha araştırmalarına dayanarak, eğitim düzeyi yüksek bireylerin komplo teorilerine daha az eğilim gösterdiği gözlemlenmiştir (Goertzel, 1994; Uscinski & Parent, 2014). Bu çalışma ise Türkiye’deki akademisyenleri, yani bilimsel eğitimini tamamlamış ve yüksek eğitim düzeyine sahip bireyleri örneklem olarak ele almaktadır. Bu bağlamda araştırmanın temel amacı, akademisyenlerin komplo teorilerine yönelik tutumlarını incelemek, olası eğilimleri tespit etmek ve eğer mevcutsa bu eğilimlerin nedenlerini anlamaktır. Komplo teorilerinin bilimsel teorilerinin tam zıttı olduğu göz önüne alındığında bilim insanlarının konuyla ilgili görüşleri oldukça önemli olacaktır. İdeal olarak bilimsel eğitimini üst düzeyde tamamlamış kişiler ile anti bilimsel teoriler arasında katı bir sınır olması beklenmektedir. Söz konusu tez ise bu sınırın ne kadar katı veya geçirgen olduğunu keşfetmeye çalışmakta ve Türkiye’de bulunan akademisyenlerin bilime olan yaklaşımlarını incelemektedir. Bu doğrultuda tezin araştırma kısmında akademisyenlerle hem nicel hem de nitel veri toplama yöntemleri kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma bölümünün ilk kısmında, yapılandırılmış anket görüşmelerinin analizi ve bulgularına yer verilmiş, soruların kısıtlı kapsamı nedeniyle akademisyenlerle nitel görüşmeler yapılmasının da gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın ikinci kısmında yer alan nitel görüşmeler, standart olmayan yöntemlerle, sohbet formatında ilerlemiş ve akademisyenlerin komplo teorilerine dair yaklaşımlarına yönelik derinlemesine veriler elde edilmiştir.

1. KOMPLO TEORİLERİNDE KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE DİSİPLİNLERARASILIK

Komplot teorileri eski olsa da akademik literatürde incelenmesi daha çok son 20 yıla tekabül etmektedir. Özellikle ABD'deki Oklahoma ve 11 Eylül saldırıları sonrasında dolaşıma giren ve popülerleşen komplot teorileri sonrasında komplot teorileri ile ilgili akademik çalışmaların da sayısı artmıştır. Fenomenin birçok disiplin ve araştırmacı tarafından incelenmesiyle beraber konuyla ilgili birçok tanımlama yapılmıştır. Üzerinde en çok mutabık kalınan komplot teorilerinden ziyade "komplot" sözcüğüdür. Etimolojik olarak Latince'den 'beraber nefes almak' anlamına gelen *conspire* kelimesi iki veya daha fazla güçlü aktörün bir araya gelerek kötücül amaçlarla yaptıkları veya planladıkları entrika olarak tanımlanmaktadır (Douglas, ve diğerleri, 2019, s. 4). Komplot teorisi tanımında ise komplot sosyal ve siyasal boyut eklenmektedir. "Komplot Teorileri" bu güçlü aktörler tarafından gizlice yapıldığı iddia edilerek önemli toplumsal ve siyasal olayların nihai nedenlerini açıklamaya yönelik girişimlerdir (Aaronovich, 2010; Byford, 2011; Keeley, 1999). Elbette komplot teorilerinin epistemolojik, ideolojik, yöntemsel ve psikolojik özelliklerini içine alan bir tanım üretmenin zorluğunu kabul etmek gerekmektedir. Akademide komplot teorileri literatürünü inceleyen Mahl da bu tanım eksikliğine dikkat çeker. İncelenen uluslararası indeksli yayınların %40,5'inin sosyal bilimlerden, %17,6'sının enformasyon bilimlerinden %10,8'inin sağlık bilimlerinden %8,1'i sanat ve beşeri bilimlerden ve son olarak %0,7'sinin hukuk biliminden geldiği tespit edilmiştir. Bunun yanında yayınların çıktığı dergilerin sadece %33,9'u tek disiplindir (Mahl, Schäfer, & Zeng, 2022, s. 7). Çeşitliliği vurgulayan araştırmacılar komplot teorileri için yeni bir tanım önerirler: Komplot teorileri resmi bilgileri reddeden, onun yerine olay ve eylemlerin belirli bireyler ya da gruplarca gizlilik içinde tasarlandığını ima eden alternatif açıklamalardır (2022, s. 17). Komplonun yanına teori kelimesinin getirilmesinin sebebi sorgulanan bir olaya açıklama getirmeyi iddia etmesidir. (Keeley, 1999, s. 116).

Komplot teorileri akademik literatüründe çoğu çalışma Popper'e atıf yapılarak başlamaktadır. Popper her ne kadar komplot teorilerine özgün bir araştırma yapmasa da konuya ilk değinen kişi olmuştur. Popper konuya hem sosyolojik hem de bilim felsefesi açısından yaklaşmaktadır. "Yanlışlanabilirlik" ölçütü bir hipotezi veya teoriyi bilimsel yapan en önemli ilkelerden biridir. (Popper K. R., 2020, s. 104-107). Bu ilke aynı zamanda bilimsellik sürecini de tanımlamaktadır. Bilimsel formasyona sahip, metodolojiyi bilen bir araştırmacıdan, çalışmasını üretirken belirlediği hipotezleri sınaması beklenmektedir. Bu hipotezler sınanırken amaçlanan sonuca ulaşmaya yönelik manipülasyonlar çalışmayı bilimsel olmaktan çıkarmaktadır. Bu nedenle hipotezler sınanırken kullanılan nitel veya nicel yöntemlerin objektif bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Hipotezlere yönelik bilimsel araştırmalarda ulaşılan sonuçlarla teoriler oluşmaktadır. Ancak bu teoriler de söz

konusu alan veya konuyla ilgili yapılan başka çalışmalarla pekiştirilebilir veya yanlışlanabilir. Komplo teorileri ise bu süreçlerden geçmediği için ve genellikle arzulan sonuca ulaşmak adına taraflı oluşturulan doğru veya yanlış kanıtlardan, materyallerden, fikir kümelerinden vb. oluştukları için bilimsel teoriler değildir. Sadece komplo teorileri değil sahte bilimler de aynı yanlış yöntemlerden beslenmektedir. Popper komplo teorilerini sosyolojik ve ideolojik açıdan da değerlendirmektedir: Ona göre “Komplocu Toplum Teorileri” toplumdaki açıklanamayan “boşlukları” doldurmaktadır. Açıklanması zor olaylar genellikle nedensel olarak sınırlı sayıda kişi veya gruba bağlanmaktadır. Bu sayede açıklaması zor olan toplumsal olaylar/oluşumlar basitleştirilen akılda kalıcı bir söylemle hafızalarda kolay bir şekilde yer almaktadır. Bu sadece asıl faillerin ve nedenlerin bulunmasını saptırmakla kalmaz aynı zamanda işsizlik, fakirlik ve savaş gibi toplumsal sorunlar üzerine geniş ve analitik düşünmeyi engeller (Popper, 2020b, s. 402). Popper’in boşluklar doldurduğu tezi aynı zamanda yeni bir dine işaret etmektedir. Komplo teorileri sekülerleşen dünyada rastlantıya ve tesadüfe yer vermeyecek kadar siyah ve beyaz / iyilik ve kötülüğün olduğu ikili karşıtlık içeren basit bir algıyı söylemsel olarak karşılamaktadır. Keeley’in de ifade ettiği gibi “Komplo teorisyenleri nizami bir evrene inanan son kişilerdir” (Keeley, Of Conspiracy Theories, 1999, s. 123). Komplo teorileriyle ilgili çalışmalarda genellikle yukarıda bahsettiğimiz gibi Popper’in “yanlışlanabilirlik” ilkesi üzerinde durulsa da aslında Popper komplocu teorilerini Marksizm’in Tarihsicilik eleştirisi içinde değerlendirmektedir. Ona göre Marksist düşünce Tanrının yerine tarihi koyarak kendini ideolojiden ziyade bir bilim olarak sunmuştur (Popper K. , 1990, s. 149). Popper’e göre “Tarihsici felsefeye göre insanlık tarihi önceden belirlenmiş bir plan uyarınca ilerlemektedir ve eğer bu plan keşfedilebilirse geleceğin anahtarı elimizde olacaktır” (1990, 138). Bu tarihsel determinizm, toplum bilimlerini özellikle Marksist literatürde bir kehanet açıklamaya ve ön deyişle bulunmaya itmiştir. Popper, Tarihsiciliği toplumsal olayları bu şekilde belirli bir yapı içerisinde sürekli temenni yönelimli bir çıkarım yapmasından dolayı bir tür komplo teorisi olarak tanımlamaktadır (1990, 142). Popper, toplum bilimlerinin görevini “amaçlı insan eylemlerinin amaçlanmayan toplumsal etkilerini ortaya çıkarmak” olarak tanımlamaktadır. Aslında Marx’ın da amaçlayan toplumsal etkileri ilk kez vurgulayan düşünürlerden biri olduğunu fakat bu görüşün daha sonra gelen Marksistler tarafından benimsenmediğini ifade etmektedir (1990, 143). Komplo teorisinde ise bunun tam tersi olarak amaçlanan şey kesinlikle amaçlanan doğrultuda sonuç vermektedir. Suçlanan az sayıda kişi amaçladıkları ve planladıkları her şeyi önlerindeki tüm toplumsal, ideolojik, ekonomik engellere rağmen başarmaktadır. Bu öngörü ve hikayeleştirme biçimi Popper’in tanımladığı toplum bilimlerinin tam olarak zıttında yer almaktadır.

Komplo teorileri üzerinde yazılan ilk makale ise Richard Hofstadter’in *Amerikan Siyasetinde Politik Stil*’dir. Hofstadter’in bu yazısı ardından gelen birçok akademisyen ve araştırmacı tarafından

desteklenmiş veya eleştirilmiştir. Hofstadter Amerikan sağ kanat siyaseti paranoyak bir siyaset tarzı üzerinden temellendirmekte ve komplocu düşünceyle ilişkilendirmektedir. Hofstadter, paranoyak terimini klinik anlamda ele almadığını, açıklama amacıyla olduğu için ödünç aldığını belirtmiştir. Klinik bir paranoyak ile paranoyak siyasetçi aşırı öfkeli, aşırı şüpheli, agresif, hırslı ve apokaliptik söylemlerde ortaklaşsa da paranoyak çevresindeki her şeyi bireysel olarak kendine tehdit olarak algılamakta ama paranoyak politikacı bireyselden ziyade bir ulusun, kültürün veya ideolojik olarak inşa edilen sözde “değerlerin” sürekli olarak tehdit altında olduğunu düşünmektedir (Hofstadter, 2008). Buradan hareketle, Hofstadter her ne kadar politikacıya paranoyak sıfatını layık görse de daha çok “kolektif paranoya oluşturmaya yönelik” bir siyaset tarzını tanımlamaktadır. Bu nedenle liderlerin veya politikacıların paranoyak olmasından ziyade söylemlerinin harekete geçirici agresif ve paranoyak bir siyasi iletişim oluşturması üzerinde durmaktadır. Hofstadter bu terimi kullanırken komplocu zihniyete bilinçli bir şekilde pejoratif bir anlam yüklemiştir (Hofstadter, 1964, s. 77). Bu bakış açısını etkileyen faktörlerden en önemlisi de Hofstadter’in dönemin radikal sağının söylemlerini ve bununla bağlantılı komplo teorilerini incelemesi olduğu söylenebilir. Söz konusu komplo teorilerinin çoğu aşırılıktır. Örneğin Masonların kadınları yozlaştırdığı, toplumun mülk haklarını ihlal etmeyi amaçladığını, hatta üyelerinin çok daha ileri giderek kadınlara kürtaj çayı ikram etmesine, yatak odasına zehirli gaz salınımı sağlayan bir alet tasarladıklarına kadar birçok çılgın komplo teorileri Hofstadter’in makalesinde yer almaktadır (1964, s. 79-80). Hofstadter’in bir diğer önemli tespiti ise bu komplo teorilerine inanan insanların kendilerini mülksüzleştirilmiş hisseden aşırı sağ ideolojiyi benimseyen beyaz topluluklar olmasıdır. Ulusu kurduğunu ve inşa ettiğini düşünen, bu nedenle yine toplumda kendilerini ayrıcalıklı atfedilen beyaz Amerikalılar, metropolleşme ve liberalleşmeyle bu ayrıcalıklarının eridiğini düşünerek gerici bir reaksiyon vermektedirler (1964, 81). İlginç olarak bu durum günümüzde de devam etmekte ve siyaseti ciddi bir şekilde etkilemektedir. Amerikan popülizmi üzerine çalışan Fassin kitabında genel olarak Trump destekçilerinin mülksüzleştirildiklerini ve önemsizleştiklerini hisseden beyaz Amerikalılar olduğunu ve liberal demokrasiye karşı bir hınç popülizmine katıldıklarını ifade etmektedir (Fassin, 2018). Özellikle siyah bir başkanın Beyaz Saraya çıkması, LGBT+ bireylerin siyaseten ve toplumsal olarak görünür olması, politik doğrucu bir söylemin ana akım olması bu reaksiyoner hareketin Trump arkasında örgütlenmesini sağlamıştır.

Bu iki çalışma aynı zamanda farklı perspektifleri de temsil etmektedir. Popper komplo teorilerine epistemolojik ve sosyolojik bir pencereden bakarken Hofstadter meseleye sosyo-psikolojik ve ideolojik açılardan yaklaşmıştır. Bu iki çalışma da ardıkları açısından bir mihenk taşı olmuştur. Komplo teorileri akademide ve diğer alanlarda popülerleştikten itibaren inceleme yöntemi ve disiplinleri açısından birçok alt kola ayrılmıştır.

1.1. Komplo Teorilerinde Tür ve Türe Bağlı Olan Değişkenler

Komplo Teorilerini inceleme konusundaki en önemli ihtilaflardan biri bunu genel bir fenomen olarak incelemekle komplo teorilerini tekil olarak incelemek arasındadır. Komplo teorilerinin ve ona inananların tümünden değerlendirilmesine ve bu yolla araştırılmasına Genelcilik *generalism*, her komplo teorisinin ve ona inananların ayrı bir şekilde yine o komplo teorisine özgü niteliklerine göre araştırılmasına ise *partikularism*/tikelcilik denilmektedir. Tüm komplo teorilerini ve ona inananları aynı şekilde sınıflandırmak ve bu şekilde incelemek sağlıklı olmayacağı düşüncesinden hareketle, özellikle epistemolojik yaklaşımda genel olarak tikelci yöntem tercih edilmektedir (Hagen, 2020, s. 5). Komplo teorileriyle ilgili genel çıkarım yapan sosyologlar, psikologlar ve diğer saha araştırmacıları genellikle komplo teorilerini patolojik olarak tanımlamaktadırlar (Wagner-Egger, Bronner, Delouvé, Dieguez, & Gauvrit, 2019, s. 50).

Barkun'un komplo teorilerini genel olarak üç kategoriye ayırması çeşitliliği anlamak açısından kolaylık sağlamaktadır. Bunlardan ilki 'olay komplo teorileri'dir. Adı üzerinde bir ya da birkaç olayın sorumlu tutulduğu komplo teorileridir. Örneğin Kennedy suikastı, ABD'deki siyahilere karşı yayıldığı iddia edilen AIDS komplosu, Prenses Diana'nın öldürüldüğü iddiası ve yine buna benzer olarak Türkiye'nin cumhurbaşkanlarından birisi olan Turgut Özal'ın zehirlendiği iddiası olay komplo teorilerine örnektir. İkincisi ise 'sistemik komplo teorileri'dir. Bu tür komplo teorilerinde genellikle komplocuların daha geniş hedefleri vardır. Söz konusu komplo planıyla bir bölgeyi, bir ülkeyi hatta tüm dünyayı ele geçirerek kontrol etmek istedikleri iddia edilir. Komplocu hikâye oldukça basittir; şeytani bir organizasyon tüm kurumlara sızarak onları ele geçirir. Bu kötücül organizasyonların başında ise komplo teorisine ve bağlı olduğu ideolojiye göre Masonlar, Yahudiler, Katolik Kilisesi, kapitalist sermayedarlar ya da komünistlerin bulunduğu iddia edilebilmektedir. Son ve üçüncü tür ise 'Süper-komplo' teorileridir. Bu tür bir anlatıda birçok komplo teorisi hiyerarşik olarak birleştirilmektedir. Başka bir deyişle hem olay hem de sistemik komploların bir araya geldiği devasa bir anlatıdır. Suçlanan komplocular da çeşitlilik göstermektedir. Bazı komplocuların arkasında daha büyük komplocuların, daha kudretli ve karanlık kişi ve grupların olduğu anlatısı başattır (Barkun, 2003, s. 6). Örneğin, buna benzer bir anlatı kurup, süper komplocu bir iddiada bulunabiliriz: "Kennedy suikastını düzenleyen sadece bir kişi değildi. CIA ve FBI gibi örgütlerce yapılmıştır. Ancak aslında bu istihbarat örgütlerinin arkasında Yeni Dünya Düzenini planlayan gizli Masonlar vardır. Bu Masonlar MI6 ile birlik olup daha sonra Prenses Diana'yı da öldürmüşlerdir. Masonların 100 yıllık planları vardır. Şimdi de ulus devletleri zayıflatmak için Covid-19 virüsünü yayıyorlar" diyerek üretebileceğimiz bu senaryo süper-komplo teori anlatısına uygundur. Goertzel'e göre komplo teorisine inanan bir kişinin diğer komplo teorilerine inanma olasılığı daha yüksektir (1994). Bu ifadeden yola çıkarsak, herhangi bir olay komplosuna inanan bir kişi daima sistemsal veya süper komplo teorilerine inanma potansiyeli taşımaktadır. Ancak

Goertzel'in bu hipotezinin fazla genelleiyici olduğunu da söylemek mümkündür. Nitekim olay komplo teorilerine inananların toplumda çok fazla olduğunu bilmektedir. Dolayısıyla komplo teorilerinde veya komplocu zihniyet üzerinde tek bir tanımlama yapmaktan çekinerek, türlere veya tiplerine göre değerlendirme yapmak gerekmektedir. Bu doğrultuda, örneğin sistem komplo teorisine inanan bir kişinin diğer komplo teorilerine daha fazla inanacağı daha doğru bir varsayım olabilir. Çünkü olay komplo teorisine inanan bir kişiyle süper komplo teorisine inanan başka bir kişiye sosyolojik veya psikolojik sınıfa koymak, tek bir potada eritmek metodolojik örneklem açısından sağlıklı olmayabilir ve bu nedenle söz konusu çalışmaların bilimselliği de tartışmalı kalabilir. Anlatı trlерinin yanında komplo teorileri ideolojik saikler ve enstrümanları bakımından da farklılık gösterebilir. Sağ komplo teorileri, sol komplo teorileri ve daha aşırıcı, faşist ve ırkçı komplo teorileri olabilmektedir. Bunlardan tamamen farklı olarak düz dnyacılar gibi sahte bilimsel teoriler veya astroloji konularını içeren komplo teorileri de yaygınlaşmaktadır. Farklı komplo teorilerine eğilimli kişiler birbirlerinden tamamen farklı topluluklar olacağından yapılacak araştırmaların sonuçları da farklılık gösterecektir. Bu nedenle komplo teorilerinin teker teker ya da benzerleri üzerinde yapılacak bir alan çalışması ya da benzer örneklem grubuyla komplocu eğilim özelinde yapılacak bir çalışma hem daha anlaşılır hem de ıktıları bakımından daha sağlıklı olabilecektir.

Genel ve tikel yaklaşımların arasındaki başka bir fark da komplo teorilerinin direkt olarak reddedilmesi veya değerlendirmeye alınması tartışmasıdır. Genelci yaklaşım komplo teorilerinin iddialarının doğru olabileceğini her koşulda reddetmektedir. Ancak tikelci yaklaşımda her komplo teorisi kendi dinamiğiyle, koşuluyla ve değerleriyle araştırılmalıdır. Çünkü bu yaklaşıma göre komplo teorileri sadece belirli olayların açıklanması olarak değil aynı zamanda tarihsel ve sosyal pratiklere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Epistemolojik yaklaşım tarihsel koşulları, ahlaki zorunlulukları ve sınırlılıkları da hesaba katarak etik bir değerlendirme yapabilmektedir. Stokes bu ikili durum için iki yaklaşımın arasında bir yol arar, "Lağvolunabilir Genelcilik" *Defeasible Generalism* ve "Gönülsüz Tikelcilik" *Reluctant Particularism* olarak iki yaklaşım önerir (Stokes, 2018, s. 26). Stokes'a göre genelci bir yaklaşımda Sezar'ın suikastına veya Stalin'in gösteri mahkemeleri ile ilgili en iyi açıklamalara ve yorumlara inanırsak hepimiz komplo teorisini oluuz. Bu nedenle ne tüm komplo teorilerini reddetmeli ne de hepsini kayda değer bulmalıyız (2018, 27). Bu görüşe göre komplo teorilerine yaklaşımda şüpheci olunmalı, toplumsal bağlantıları ve kanıtları varsa araştırılmalıdır. Bu şüphe sadece neyin reddedileceği ve kabul edileceği değil, toplumsal faydayı göz önünde bulundurarak yapılacak en iyi yorumun da bulunacağı epistemolojik bir duruştur (2018, 35-36). Fakat Stokes'un bu görüşü bir terim bulanıklığı yaratmaktadır. Stokes'un tikelci olarak tanımladığı aslında anti-genelciliktir ve genelci patolojik görüşün tam zıttıdır. Hlbuki tikelcilik zaten orta yoldur. Gönülsüz tikelcilik olarak ifade ettiği ise halihazırda tikelciliğin kendisidir. Çünkü bu yaklaşımda her türlü komplo teorisi

araştırılmaya kabul görülmez aksine, öncel kanıtlar, toplumsal bağ, sağduyu, kamusal alan gibi birçok dinamik göze alınarak araştırılmaktadır. Dolayısıyla tikelci bakış ile genelcilik birbirlerine karşı değildir. Basham ise Stokes'a yönelik eleştirisinde gönülsüz tikelciliğin standart bir genelcilik olduğunu iddia etmektedir. Basham'a göre komplo teorileri, adli soruşturmayı andıran ve kendisini bilimselmiş gibi sunan teorilerdir. Bunun yanında tarihsel öncel olasılık varsa ve senaryoya uygun deliller elde edilerek iyi yorumlanırsa söz konusu komplo teorisi gerçek olabilir (Basham, 2018, s. 43-44). Bunun yanında Basham komplo teorilerinin hangi nedenle olursa olsun reddedilmesini genel ahlakçılık olarak ifade etmektedir (2018, 47). Basham, Stokes'un "komplo teorileri kültürel söylemin içine gömülüdür" sözüne katılır, bunun yanında bu kültürü 'demokrasi' olarak tanımlar (2018, 52).

Görüldüğü üzere aynı yöntemi/yaklaşımı benimseyen araştırmacılar arasında farklılık olsa da tikelci yaklaşımda komplo teorilerinde üç tür olasılık aranmaktadır: Hipotezi yürütebilecek ve genişletmeye yarayabilecek '*posterior* ardıl olasılık', hipotezden bağımsız onun oluşmasını sağlayan koşulların aranabildiği '*prior* öncel olasılık' ve hipotezin genel olasılığını oluşturabilecek '*relative* ilintili olasılık' (Dentith M. R., 2016, s. 584). Bu üç olasılığın bağlanması komplo teorilerinin olabilirliğini göstermektedir. Dolayısıyla komplo teorilerini ilk bakışta *prima facie* reddetmek kadar onaylamak da geneli bakış açısidir (2016, s. 587).

1.2. Komplo Teorilerine Yönelik Epistemik Motivasyonlar: Neden İnanma İhtiyacı Duyarız?

Komplo teorileri toplumun sınırlarından merkezi siyasete ve kamusal yaşama sirayet eden, popüler kültürün ve çağdaş politikanın içinde sık rastlanan bir fenomen haline gelmiştir. Bu derece yaygınlığının sebebi modern çağın içerisinde bulunan kompleks ve anlaşılması güç problemlere epistemolojik olarak basit ve hızlı çözümler getirmesidir. Komplo teorileri, halktan gizlenen politikalar, artan gözetim, özel hayatın gizliliğine karşı tehditler ve bireyin büyük ve uluslararası organizasyonlara karşı hissettiği çaresizlik gibi problemlere yönelik birçok endişeye karşı söylemsel ve bilişsel düzeyde basit çözümler sunar (Byford, 2011, s. 3). Kişiler bu çözümlere epistemolojik olarak ulaşmak için Lakatos'un bilimsel yöntem eleştirisi olan "Yozlaşmış Araştırma Programları" *Degenareted Research Programs*" (Lakatos, 1970) ile benzeşebilecek bir yöntemi benimserler. Bu yöntemsel süreçte belirli bir öz teori vardır. Katılımcı bu teoriye sadık kalarak onu boşa çıkarıcı veya yanlışlayıcı dış etkileri savuşturur. Sadece yardımcı, destekleyici ve amaca yönelik *ad hoc* hipotezleri kullanır. Yine buna bağlı doğrulanmayan kanıtları kullanarak orijinal teoriyi sürekli olarak ataklara karşı modifiye eder ve bu sayede koruyucu bir hat oluşturur (Clarke, 2002, s. 132). Bu muhafaza aynı zamanda resmi doğrulama kanallarına karşı komplo teorilerini oldukça dirençli hale getirmektedir (Sunstein & Vermeule, 2008, s. 210).

Epistemolojik yaklaşımda genel olarak üzerinde ortaklaşılan husus komplo teorilerinin belirsizlik ve çelişkiler karşısında kişilerin inanç dünyalarını muhafaza etmeye yaradığıdır. İnsanlar, tutarlılığı ve içsel tatmini sağlamak adına bir açıklamaya ihtiyaç duyacak olağan stratejileri izlemektedirler. (Aaronovich, 2010, s. 249). Bu doğrultuda, kaotik olarak gördükleri bir rastlantısallıkta belirli bir paternin/kalıbın içinde kalarak kendilerini korumayı amaçlarlar ve bu kalıpsal düşünce çevrelerini daha kolay anlamlandırmalarını sağlar (Douglas, ve diğerleri, 2019, s. 7). Sosyal yaşamda gruplar bilindiği üzere oldukça önemlidir. Siyasi, ailevi veya arkadaş grubu fark etmeksizin gruplara kabul olmak ve aidiyet hissetmek sosyal veya ideolojik bağlantılı kimliğimizin aracıyla gerçekleşmektedir. Komplo teorileri veya diğer aşırı görüşler belirsizliğe ve rastlantısallığa karşı kimliğimizi ve sosyal benliğimizi korumaya da yaramaktadır (Hogg, 2013, s. 436). Özellikle daha izole ve aşırı gruplarda dışarıya olan güven gittikçe azalmakta ve giderek dışarıyla ilgili şüpheli ve genel yargılara varılmaktadır. *Sinister Attribution Error* “Kötücül İlişkilendirme Hatası” (Kramer, 1994) olarak çevrilebilecek bu tanım, bu durumu açıklamaktadır. Kişi sürekli grup içerisinde kaldığından çevresel faktörleri ve dinamikleri göz ardı etmektedir. Bu nedenle dışardaki bir kişiyi veya oluşumu ahlaki bir özne olmaktan çıkarıp yüzeysel ve daha kolay bir şekilde düşmanlaştırabilmektedir. Komplo teorileri de bu hatalı ilişkilendirmelerde güçlü bir fonksiyon gösterebilmektedir.

Komplo teorisyenleri tuttukları teoriyi yanlışlayan delilleri reddetmenin yanında bu tür çürütme girişimlerini de komplo teorilerinin yeni bir parçası olarak karakterize etmeye meyillidirler. Bunun nedeni kişilerin irrasyonel veya patolojik olmasından ziyade kısıtlı izole ve tek bağlamlı bilgiye sahip olmalarıdır. Bu bilgiler de genelde öne sürdükleri hipotezlerin ve teorilerin desteklenmesi için kullanılır. Özellikle aşırı görüşlerin hâkim olduğu gruplarda bu şekilde sakat bir epistemoloji yaratılmaktadır. Kutuplaşmanın arttığı dönemlerde grupların görüşleri keskinleşmekte, tek bir tarafa yönelmekte ve inşa edilen sakat epistemolojiye yarı-inananlar veya şüpheyle yaklaşanlar ya gruptan ayrılmakta ya da sıkı bir takipçiye dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır (Sunstein & Vermeule, 2008, s. 9-13). Komplo teorilerini irrasyonel inanç, doğru ya da yanlış gibi tek düze bir tanımlama bizi sadece komplo teorilerinin gerçekliği ile ilgili kısıtlı bir tartışmaya götürecektir. Epistemolojik bakış komplo teorilerini doğru, yanlış, iyi veya kötü gibi sıfatlarla tanımlamak yerine onu epistemolojik bir problem olarak ele almaktadır. Bu tür bir yaklaşımda fenomen ne bir pejoratif patoloji olarak ele alınmakta ne de sorgulayıcı, şeffaflaştırıcı veya eleştirel olarak görülmektedir (Dentith M. R., 2014, s. 38). Burada asıl incelenen bu sakat epistemolojinin hangi dinamiklerle, etkenlerle veya düşünce biçimiyle oluşturulduğudur. Bir devletin kurumlarına veya bazı uluslararası organizasyonlara karşı şüpheli yaklaşmak, güvenmemek demokrasinin gereklerinden biridir. Ancak bu şüpheyi gri alan bırakmadan, tesadüflere yer vermeden tüm olayları belirli bir kalıp içerisinde işlemek epistemolojiyi sakat, kısıtlı ve hatalı bırakacak bir süreçtir. Bu tür bir kalıpta iddialar değişse de yapı çoğu zaman benzerdir. Örneğin

az sayıda komplocu kötü niyetlilikle gizlilik içerisinde çalışırlar, bahsedilen komplo ilişkilerine dâhil olan insan sayısı çok olsa da genellikle komplo belirli ve az sayıda bir beyin takımı tarafından yönetilmektedir. Amaçları genel olarak belirli kurumları, bir bölgeyi, ülkeyi hatta bazen dünyayı ele geçirmektir. Genellikle birbiriyle ilgili görünmeyen birçok olay birbirine bağlanabilir, bu söylem de komplocuların ne kadar etkili olduğu söylemini pekiştirmek için kullanılabilir (Keeley, 1999, s. 117).

Komplo teorilerine inananlar belirli düşünce prensipleriyle motive olmaktadır. Bu zincir düşünceler geniş ancak tek boyutlu olarak ifade edilebilir. Örneğin Barkun bu tür bir zincir düşüncüyü üç itkiyle tanımlamaktadır: “Hiçbir şey tesadüfi değildir”, “Hiçbir şey görüldüğü gibi değildir” ve “Her şey birbiriyle bağlantılıdır (2003, s. 2-3). İlk cümle hiçbir gri alana ve rastlantısallığa yer vermeyerek manikan düşüncüyü pekiştirmektedir. İkincisi ise daha paranoyak düşünceye benzer olarak her şeyin aldattıcı olduğundan hareketle güvensizliği teşvik etmektedir. Sonuncusu ise birçok ilişkiyi içine alan geniş ama tek merkezli bir ağ betimlemesidir. Ancak tek düzlemde her şeyin ustaca hazırlanmış bir plana bağlı olduğunu açıklayan komplo teorisi tanımı indirgemeci bir bakış sağlamaktadır. Bu bakışın tam zıttı olarak Willman, komplo teorilerinin kendi içinde tutarlı olduğunu, ideolojik olarak sosyal fantezileri kaynak olarak ama yine sosyal gerçekliğe uygun olarak inşa edildiğini savunmaktadır (2002, s. 21). Willman’ın ifadesindeki sorun ise tutarlılık ve teori kelimelerinin yan yana gelmesidir. Komplo teorileri söylemsel düzeyde elbette yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden dolayı tutarlıdır, çünkü yapısı gereği herhangi bir boşluğa izin vermez. Ancak bu teorik ve toplumsal olarak tutarlı ve gerçekçi olduğu anlamına gelmemektedir. Komplo teorilerinin kaynaklandığı ideolojiler de fikrîsel düzlemde aynı özelliği taşımaktadır. İdeolojiler kendi içinde tutarlıdır çünkü yarattığı antagonizma kendi için değil karşı tarafa yöneliktir. Bu nedenle komplo teorilerini ‘teori’ adını taşısa da ideolojik aparat/eklemler/silah olarak görmek daha doğrudur. Harambam’a göre bu açıdan bakıldığında komplo teorilerini paranoyak bir stil olarak değerlendirmek aynı zamanda birçok inancı ve ideolojiyi komplo teorileri kategorisi içinde homojenleştirmeye neden olmaktadır. Oysaki komplocu çevreler insanların, inançların, sosyal pratiklerin ve farklı ideolojik yönelimlerin bulunduğu çeşitliliği barındıran bir sosyal ortamdır. Onların ortak özelliği ve hatta onları birleştiren unsur, genel olarak ana akım kültüre ve söyleme karşı olmalarıdır (Harambam, 2020, s. 34).

Peki, ideoloji ve söylemsel açıdan farklı olarak bilimsel bakış komplo teorileriyle ilgili bize ne anlatabilir? Bilimsel bakış eğer sakat bir epistemoloji oluşturulmuşsa ona giden yol olan metodolojik sürecin de sorunlu olduğunu söyleyecektir. Bu doğrultuda daha çok bilim felsefesinin konusu olan *ad hoc* hipotezden kısaca bahsetmek gerekmektedir. Ad hoc konusunda birçok farklı görüş vardır. Latince olan Ad hoc “amaca yönelik” anlamına gelen bir sıfattır. Popper bir hipotezin bilimsel olabilmesi için dış etkenlerden bağımsız bir şekilde test edilebilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Daha basit bir şekilde bir hipotezi oluştururken içerisinde bir keyfilik veya hipotezi doğrulayabilecek, koruyabilecek palyatif

bir tedbir bulunmaması gerekmektedir. Çünkü bunlar neticede teoriyi yanlışlanabilirlikten korumaktadır. Yanlışlanamayan bir teori bilimsel bir statü taşıyamaz (Bamford , 1999, s. 375-377). Ancak burada başka bir soru ise ‘her hipotez her zaman bağımsız olarak test edilebilir mi?’ sorusudur. Bu sadece bilimsel değil teknik de bir sorudur. Örneğin Kopernik’in hipotezi dönemin şartlarında test edilmesi imkânsız bir hipotezdir. Bu nedenle bir hipotezin bilimsel olması için teknik olarak o an test edilemese dahi ileride yanlışlanabilirliğe ve dolayısıyla teste edilmeye/sınanmaya açık olması gerekmektedir (1999, 378-379). Bunun yanında bazı test edilebilir teoriler yanlışlandığı zaman, teorinin bazı hayranları teoriyi çürütmeden kurtarabilecek yardımcı varsayımlarla teoriyi yeniden yorumlayabilmektedirler. Bu tür bir prosedür ancak teorinin bilimselliğini yok edecek veya azaltacak bir bedel ile mümkün olabilmektedir. Bazı bilim insanları teoriyi korumak adına geleceğe yönelik değil geçmişe yönelik bir öngörüde *retrodiction* bulunmaktadır (Hunt, 2012, s. 3).

Komplo teorileri sözde bilimsel olarak öne sürülse de özellikle sahte bilim olarak ortaya çıkanlar genellikle epistemolojik olarak bir din inancına benzemektedir. Bunun nedeni teorileri için ne kadar kanıt biriktirirlerse biriktirsinler, kanıtlardan ziyade önemli olan inançlarıdır (Barkun, 2003, s. 7). Bu sayede karşıt söylemleri ve kanıtları çok daha kolay reddedebilmektedirler. Ancak dinler genellikle kurumsallaşmış ve onu takip edenler genellikle pasif inançlılardır. Bu noktada Keeley Tanrı inancı ve komplo inancı arasındaki benzerlikleri tartışmaktadır. Örneğin dini inançta da komplo teorilerinde de belli özneler ve olaylar sorgulanmaya açık değildir. İki inanç biçiminde de bir *master* büyük bir plan söylemin merkezindedir. Kutsal kitaplarda Tanrı sürekli, sonsuz, her yerde olan, her şeye kadir olmandır. Yürüdüğümüz yol, kader planı içerisindedir. Planlanmamış hiçbir şey yoktur. Hem Hristiyan hem de İslam inancında sanılanın aksine ayrı bir özne olarak şeytan yoktur. Şeytan Tanrı’nın planları arasında bir karakter olarak bulunur. Onu yaratan da ona karşı muktedir olan da yine Tanrı’dır. Sekülerleşen dünyada da insan yine kendini çaresiz ve güçsüz olduğunu hissettiğinden yine hayatın planlandığına dair bir inanç eğilimine girmekte ve bu sorunun cevabı komplo teorileri olabilmektedir. İkisinin benzerliği buradadır. Ancak komplo teorilerinin aksine Tanrı inancında bir kötü değil her şeye muktedir bir iyi vardır. Bunun yanında komplo planlayanlar gizlilik içerisinde hareket ederken Tanrı planlarını bizden saklamaz ama biz onları anlayacak kapasitede değilizdir. (Keeley , 2007, s. 139-141).

Komplo teorilerinin en önemli özelliği farklı ve yeni olmalarıdır. Eski olanlar da sürekli olarak toplumsal duruma veya çağa göre güncellenebilir. Komplo teorilerine inananlar sadece ona inanmakla kalmaz bu öz teoriyi sürekli geliştirerek, genişleterek, içerik ve söylem üreterek söz konusu komplo teorisinin güncel ve popüler kalmasını sağlarlar. Bu sebeple onların üre-tüketici *prosumer* (Ritzer, Dean, & Jurgenson, 2012) olduklarını ve tam da bunun klasik bir din inancından farklılaşan bir unsur olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür bir akışkanlık ve şekilsizlik araştırmacıları ve akademisyenleri komplo teorilerini tanımlamaktan çok ortak özelliklerini aramaya daha yatkın kılmaktadır.

Epistemolojik otoriteye, bilimsel deontolojiye ve onun metodolojik süreçlerine ters düşme nedenleri arasında yüzeysel bir eleştirelilik ve farklı olma arzusu olduğunu söylemek mümkündür. Harambam ve Aupers'in Hollanda'da yaptığı araştırmada komplo teorilerine inananlarla derinlemesine görüşmeler yapılmış ve önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Görüşülen kişiler kendilerini “doğuştan şüpheci”, “farklı düşünebilecek kadar cesur olan”, “belirlenen sınırlar dışında düşünebilen”, “her şeyi sorgulayan” sıfatlarıyla anmışlardır. Katılımcılar bilime karşı olmadıklarını tam tersi bilimin yeterince bilimsel olmadığını, şüpheye veya açık görüşlülüğe yer vermediğini söylemişlerdir. Bunun yanında yapılan bilimsel araştırmaların bağımsız olmadığı, araştırmayı fonlayanların isteklerinin yapıldığı görüşünün de oldukça yaygın olduğu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak onlara göre bilimsel gerçeklikler keşfedilmekte değil bizzat elitlerin ekonomik ve politik çıkarlarına göre inşa edilmektedir (Harambam & Aupers, 2014).

Komplo teorilerinin yanında sahte tarih de *pseudohistory* bilimi mitsel bir tarihi anlatıya oturtarak aşındırmaktadır. Söylemsel olarak bilim romantize edilerek, gerçeklikten saptırılarak hikâyeleştirilmektedir. Newton'ın başına elma düşmesi, Arşimet'in hamamdan çıplak bir şekilde Eureka! diye bağırarak çıkmasının anlatılması, Galileo'dan önce herkesin dünyayı düz zannettiğinin iddia edilmesi bilimsel sürecin değersizleştirmekte ve bilimsel süreçlerin bir takım zincirleme tesadüfler zinciri sayesinde ortaya çıktığı yanılgısını oluşturmaktadır. Bilimsel keşiflerin bu şekilde romantize edilip mitleştirilmesi sadece bir bireyin katkısının üzerinde fazla durmaya, hataların veya kazaların rollerinin minimize edilmesine, araştırma sürecinin basitleştirilmesine neden olmaktadır. Bu nedenlerden ötürü gerçek bilim, idealize edilmiş hayal ürünü bir bilime dönüşmektedir (Allchin, 2004, s. 186-187). Diğer tarafa baktığımızda ise kendisini bir bilim olarak meşrulaştırmaya çalışan astroloji (Thagard, 1978) gibi sahte bilimler ve komplo teorileri bulunmaktadır. Böylesine bir durumun normalde karşılaştırılmayacak iki tarafın birbirinin (en azından söylemsel düzeyde) rakibi haline getirdiğini, aynı kategorilere ve seviyeye dâhil edilmesini sağladığını söyleyebiliriz.

Komplo teorisyenleri ve takipçilerinin bir diğer özelliği de kendilerini araştırmacı ve bir tür sorgulayıcı olarak görmeleridir. Ancak gerçek araştırmacılardan önemli farklılıkları vardır. Öncelikle araştırmalarını “Kimin çıkarına?” *Qui Bono?* sorusu üzerine inşa etmektedirler. Bu inşayı da sadece iddialarını güçlendirecek kanıtlarla yapmaya çalışmaktadırlar. Problemleri olan ise kanıt bulmasalar dahi bu kanıt eksikliğinin nedenini de komplonun kendisi olarak tanımlamalarıdır (Brotherton R. , 2015). Örneğin “burada bir kanıt yok, kanıt olmamasının nedeni FBI ve CIA'nın kanıtları yok etmesi veya manipüle etmesi” gibi bir iddiayı söylemelerinde görebiliriz. Bu tür bir motivasyonla sahte eleştirelilik yaratılmaktadır. Eleştirel teoride toplumsal dinamikler, sınıf çatışması, ideoloji gibi unsurlar ele alınırken, komplocu düşüncede yine zengin ve elit tanımı gibi sınıfsal esintiler bulunsa da daha çok özneler odaklanılır. Özneler pejoratif olarak karakterize edilir ve bütünleşik devasa bir yapıyı elinde

tuttukları varsayılarak hikâyeleştirilir. Dolayısıyla komplo teorilerine inanan bir kişi kendisini sorgulayıcı, eleştirel ve araştırmacı olarak hem yaptığını kendince meşrulaştırmakta hem de kendi ideolojik ekosistemi içerisindeki enformasyonları kullanarak sözde teorisini sağlamlaştırmaktadır. Komplo teorileri bu sayede kişiyi pohpohlamakta, birçok ipucunu çözdüğünü ve diğerlerinin görmediği şeyleri görececek şekilde özel hissettirmektedir (Goldwag, 2012).

Bunlarla beraber komplo teorileri inananlarına daha kolay bir betimlemeyle, şahsi olmayan sosyal güçler/sınıflar yerine algıladıkları çıkmazlara yönelik daha somut ve direkt olarak kişileri suçlama fırsatı verir (Goertzel, 2010, s. 493). Nihayetinde son derece kaotik, karışık ve güvensiz bir dünyada inananlarına, takipçilerine kontrolü elinde tuttuğu hissiyatını vermektedir (Bruder, Haffke, Neave, Nouripannah, & Imhoff, 2013, s. 12). Kişinin bulunduğu durum aslında epistemolojik bir güvensizlik durumudur. Tam da bu nedenle komplo teorileri her ne kadar bilimsellik olarak sunulsa da özelliklerinden ve inanma ihtiyacından ötürü dinsel bir epistemolojiye benzemektedir (Harambam & Aupers, 2014, s. 2-3). Epistemolojik bakış açısı daha önce ifade ettiğimiz gibi fenomeni yanlış, hatalı, eksik, kötücül, ideolojik veya psikolojik görmekten ziyade tanımlama farklılığı/yanlışlığı olarak görür. Bu durum ise dünyayı belirli bir şekilde tanımlama/yorumlama *misidentification* eğilimiyle oluşmaktadır (Dentith M. R., 2014). Bu nitelik farklı nedenlerden dolayı oluşan sosyal, felsefi veya bilişsel ihtiyaçlardan oluşabilmektedir. Bütünsel, basit bir dünyasal tanımlama, sorunun kaynağını kolay ve somut olarak tespit etmek isteği veya çaresizlik gibi birçok unsur bu tarz bir yorumlamayı tetikleyebilmektedir.

1.3. Komplo İnancının Ölçülebilirliği

Komplo teorilerine yönelik araştırmalar birçok disiplin tarafından yapılırsa da genel olarak bu çalışmalar komplo literatürünü incelemekte ve komplo teorilerinin kendisiyle ilgilenmektedirler. Bunun yanında ideoloji, siyaset vb. diğer fenomenlerle ilişkisi araştırılmaktadır. Direkt olarak komplo teorilerine inanan bireylerle yapılan saha araştırmaları ise daha az sayıdadır. Bu az sayı içerisinde ise genellikle anket yöntemi (genellikle çevrimiçi) ve çok az sayıda derinlemesine görüşme teknikleri uygulanmaktadır. Bu alanda yapılan ilk ve önemli çalışmalardan biri (Douglas & Sutton, 2008) Prenses Diana'nın ölümüyle ilgili yayılan komplo teorilerinin insanlarca nasıl ve neden benimsediğine dair bir araştırma olmuştur. Trafik kazasında hayatını kaybeden Diana'nın İngiliz İstihbarat Teşkilatı tarafından öldürüldüğü bunun nedeni olarak da sevgilisinin Arap bir Müslüman olduğundan, asıl öldürülmek istenen kişinin sevgilisi olduğuna kadar birçok komplo teorisi yayılmıştır.

Douglas ve Sutton yaptıkları araştırmada komplo inancında daha çok üçüncü kişilerin/dış etkilerin komplo teorilerini nasıl yaydığını görmeyi amaçlamışlardır. Araştırmada 96 lisans öğrencisi katılımcı olmuştur. Katılımcıların yarısı deney yarısı ise kontrol grubunda yer almışlardır. Deney

grubuna kontrol grubundan farklı olarak komplo teorilerine yakın bir takım manipülatif bilgiler verilmiştir ve komplo teorisi terimi kullanılmamıştır. Katılımcılara aşağıdaki ifadelere likert ölçeği kullanılarak katılıp katılmadıkları sorulmuştur (Douglas & Sutton, 2008, s. 214):

- İngiliz İstihbarat Teşkilatının bir veya birkaç hücresi bağımsız olarak Diana suikastını tasarlamış ve gerçekleştirmiştir.
- MI6 bir bütün olarak İngiliz müesses nizamının emriyle Diana suikastını gerçekleştirmiştir.
- Diana sevgilisi Dodi'nin izolasyona çekilmesi için kendine ölü süsü vermiştir.
- Dodi ve babası Muhammed Al Fayed'in düşmanları Dodi'yi öldürdü, Diana'nın öldürülmesi dikkat dağıtmak için yapılmıştır.
- Diana'nın öldürülmesi gerekiyordu çünkü İngiliz hükümeti geleceğin kralının annesinin Müslüman bir Arap ile olmasını kabul edemezdi.

Tahmin edileceği üzere komplo teorilerine yakın enformasyon alan deney grubundakiler Diana hakkındaki komplo teorilerine daha fazla katılmışlardır (2008, 216). Çalışma dışarıdan gelen etkilerin ve bilgilerin insan davranışında ve komplo teorilerine inanma bakımından ne kadar etkili olduğunu göstermiştir.

Anket çalışmalarında komplo teorilerine olan inancı ölçmek için en çok kullanılan ölçek "Genel Komplocu İnançlar" *Generic Conspiracist Beliefs Scale* ölçeğidir. Yapılan çalışmalarda genel olarak bu ölçeğin 15 maddelik versiyonu araştırılan etkenlere bağlı olarak diğer ölçeklerin de uygulanmasıyla ve karşılaştırılmasıyla kullanılmaktadır. Sorulan sorular ve ifadeler ise şu şekildedir (Brotherton, French, & Pickering, 2013, s. 10):

1. Hükümetin masum vatandaşların ve tanınmış figürlerin öldürülmesiyle bağlantısı vardır ve bunu gizlemektedir.
2. Güç devletin başındakilerin elinde gözükse de aslında küçük ve bilinmeyen bir grup dünya siyasetini kontrol etmektedir.
3. Gizli organizasyonlar dünya dışı varlıklarla iletişime geçmekte ama bunu halktan saklamaktadırlar.
4. Bazı virüsler ve hastalıklar bilinçli bir şekilde bazı organizasyonlar tarafından gizlice yayılmaktadır.
5. Bir grup bilim insanı halkı kandırmak için bilimsel veri ve kanıtları manipüle etmekte, uydurmakta veya gizlemektedir.
6. Hükümet kendi topraklarında bilerek terör faaliyeti yürütmekte veya izin vermektedir.
7. Az sayıda gizli hareket eden bir grup savaş çıkarma gibi dünyadaki önemli kararları almaktadır.

8. Uzaylılarla ilgili kanıtlar halktan gizlenmektedir.
9. Zihin kontrol teknolojisi insanların haberi olmadan kullanılmaktadır.
10. Yeni ve gelişmiş teknolojiler var olan endüstriye zarar vereceği için engellenmektedir.
11. Hükümet suçlarını örtbas etmek için insanları yem olarak kullanmaktadır.
12. Dünyadaki bazı önemli olaylar küçük bir grubun manipülatif faaliyetlerinin sonucudur.
13. Bazı UFO görüntüleri gerçek uzaylıları gizlemek için üretilen sahte bilgilerdir.
14. Yeni ilaçlar ve teknolojilerle ilgili birçok deney vatandaşların bilgisi olmadan ve rutin olarak halkın üzerinde yürütülmektedir.
15. Birçok önemli bilgi kişisel çıkarlar adına halktan bilinçli olarak saklanmaktadır.

Burada yer alan ifadeler ve iddialar beşli likert ölçeğiyle sorulmakta ve katılımcıların komplo inancı ölçülmektedir. Bu maddelerde sadece komplo teorileri türleri yer almaktadır. Katılımcı ne kadar çok maddeye katılırsa komplo inancı o kadar yüksektir. Bununla beraber kişinin sadece kısıtlı olaylara dair bir komplo inancı mı olduğu yoksa bütünlük bir (Süper komplo) komplo inancına sahip olup olamayacağı da ölçülebilecektir. Bu ölçekte katılımcıların ideolojik, sosyolojik veya psikolojik eğilimlerine ulaşmak zor olacağından araştırmacılar genellikle bu disiplinlerin de ölçeklerini kullanarak korelasyon analizi yapmaktadır. Örneğin ileride göreceğimiz gibi psikoloji disiplininde araştırmacılar bu ölçeklerle beraber paranoya veya narsisizm gibi ölçekleri kullanarak bir ilişkisellik geliştirmeye çalışmaktadırlar. İkinci bir husus ise bu maddelerin belirli bir kültüre yani daha çok Batı toplumlarına yönelik olduğudur. Özellikle UFO ile ilgili komplo teorileri daha çok ABD özelindeki komplo teorilerindedir. Bu nedenle araştırmacı bu ölçeği direkt olarak kendi bulunduğu kültürde uygularsa farklı sonuçlar alabilecektir. Dolayısıyla maddeleri araştırma yapacağı bölge veya ülkenin siyasi-toplumsal özelliklerine göre revize etmesi gerekebilir.

1.4. Komplo Teorilerinin Psikolojizmi

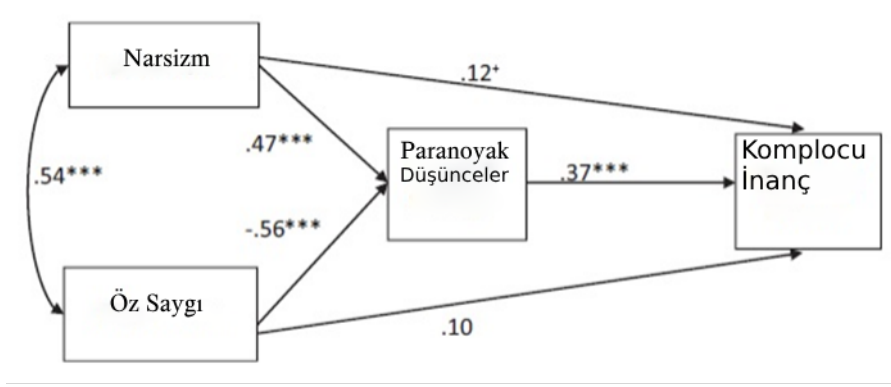
Daha önce bahsettiğimiz üzere başlangıçta Popper ve Hofstadter'in bakış açıları komplo teorileri literatüründe iki farklı kamp yaratmıştır. Hofstadter paranoyak terimini her ne kadar klinik anlamda kullanmasa da bir noktada komplocu inanca bilinçli olarak pejoratif bir anlam yüklemiş, bu bakış açısı da psikoloji disiplinindeki araştırmacıları etkilemiştir. Yine Hofstadter'e benzer olarak Daniel Pipes da benzer bir sosyo-psikolojik bir yaklaşımda bulunmuştur. Pipes'a göre komplo teorilerine inananlar var olmayandan korkanlardır. Bununla birlikte komplo teorilerine inananların daha çok aşırı sağcı grupların ve siyahlar olduğunu iddia etmektedir (Pipes, 1999, s. 15-16). Pipes aynı zamanda paranoyak görüşü benimseyerek bu paranoyayı siyasal totalitarizmle bağdaştırmaktadır. Nazizm ile beraber komplo teorilerinin (özellikle Yahudilere yönelik) arttığını söylemekte, Nazizm sonrası dönemde ise bu komplocu söylemin Stalin dönemi Sovyetlere geçtiğini belirtmektedir. Gizli oluşumlardan korkmayı,

her şeyin içine dâhil edilebildiği devasa planların varlığına inanmayı, herkesin düşman olabildiği bir paranoyak söylemin totalitarizm için oldukça işe yaradığını ifade etmektedir. (1999, 146-147).

Hofstadter ve Pipes her ne kadar paranoyak terimini klinik anlamda ifade etmeseler de özellikle psikoloji disiplininin araştırmacılar ve akademisyenler klinik anlamdaki psikolojik problemleri ve komplo teorilerine olan inancı ilişkilendirecek çalışmalar yapmaktadır. Bu ilişkiselliğin nasıl kurulduğunu iki çalışma üzerinden analiz etmek daha kolay olacaktır. Çalışmalardan ilki Cichocka, Marchlewska ve Golec de Zavala'nın "Öz-Sevgi mi Yoksa Öz-Nefret mi Komplo İnançlarını Öngörür? Narsisizm, Özsaygı ve Komplo Teorilerini Benimseme." (Does Self-Love or Self-Hate Predict Conspiracy Beliefs? Narcissism, Self-Esteem, and the Endorsement of Conspiracy Theories) isimli makaleleridir. Yazarlar yaptıkları çalışmada narsisizm, düşük özsaygı, paranoya ve komplo inancı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Makalede ayrı ölçekler ve kişilerle yapılan üç çalışma yer almaktadır. İlk çalışmada özsaygı, narsisizm ve komplo inancı arasındaki ilişki ölçülmüştür ve bu doğrultuda daha önce bahsedilen "Genel Komplocu İnançlar Ölçeği", "Öz Benlik Ölçeği" (Rosenberg, 1965) ve Narsisist Kişilik Envanteri" (Raskin & Terry, 1988) ölçeklerindeki maddeler katılımcılara çevrimiçi anket yoluyla sorulmuştur. Yazarlar bu çalışmada düşük özsaygı ve narsisizmin komplo teorilerine yönelik inancı arttırdığı hipotezini öne sürmüşlerdir. Çalışmanın sonunda narsisizm ile komplo teorilerine inanç arasında pozitif bir korelasyon tespit edilmiştir ancak düşük özsaygı ile komplo teorileri arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir (Cichocka, Marchlewska, & Golec de Zavala, 2016, s. 159).

Makaledeki ikinci çalışmada ise ilk çalışmada yapılan ölçeklerin yanı sıra regresyon modellerine 20 maddelik "Paranoyak Düşünce Ölçeği" (Fenigstein & Vanable, 1992) ve yazarların ikisinin daha önce tasarladığı "Kolektif Narsisizm Ölçeği" eklenmiştir. Son ölçek beş sorudan oluşmaktadır. Sorular çalışmada ifade edilmese de milliyetçiliği (özellikle Amerikalılık) de ölçüyor gözükmektedir (Cichocka, Marchlewska, & Golec de Zavala, 2016, s. 160). Ancak önceki çalışmada kullanılan ölçeklerde değişikliğe gidilmiştir. Örneğin "Genel Komplocu İnanç" ölçeğinden dört madde çıkarılarak katılımcılara 11 madde sorulmuştur. Bu maddeler daha çok ABD ve diğer hükümetlerle ilgili komplo teorileridir. ABD'deki milliyetçilerin federal hükümete karşı şüphesini ele alırsak kolektif narsisizm olarak ifade edilen milliyetçilik ile bu tür komplo teorilerine olan inanç arasındaki ilişkinin güçlü olacağını varsayabiliriz. Nitekim çalışmada da buna benzer bir sonuç çıkmıştır. Çalışmada daha ilginç bir husus ise öz güvenin sadece bir maddeyle "özsaygım yüksektir/değildir" şeklinde sorulmuş olmasıdır. Bu gibi tek bir soruyla özsaygının ölçülebilir olup olmadığı konusu metodolojik olarak tartışılabilir.

Şekil 1.1 Narsisizm, Özsaygı, Paranoyak Düşünceler ve Komplocu İnanç İlişkisi

Ulaştıkları sonuca göre narsisizm ve komplo teorileri arasındaki ilişki güçlü olsa da modele özsaygı da eklendiğinde aradaki ilişkisellik zayıflamaktadır $\dagger p < .10$. $***p < .001$. Narsisizm ile komplocu inanç arasındaki ilişki daha güçlü ve paranoyak düşünce aracılığıyla da bu ilişki güçlü kalmaya devam etmekte ve pozitif etkilemektedir. Paranoyak düşünce komplo teorilerine inanç hususunda önemli bir değişken olarak görünmektedir (2016 s. 161).

Üçüncü ve son çalışmada da ölçekler değiştirilmiştir. Araştırmacılar düşük özsaygı ile komplo teorilerine inanç arasındaki ilişkiselliği tespit edemediklerinden ve bu ilişkiyi güçlendirmek için ölçüt değişikliklerine gittiklerini ifade etmişlerdir. Araştırmacılar bu doğrultuda kullandıkları 15 maddeli “Genel Komplocu İnançlar” (Brotherton, French, & Pickering, 2013) yerine başka araştırmacıların ürettiği 7 maddelik “Komplocu İnanç Ölçeği”ni (Douglas, Sutton, Callan, Dawtry, & Harvey, 2016) yaptıkları ankete uygulamışlardır. İki ölçek arasında benzeşen ve farklılaşan komplo teorileri vardır. Örneğin Ay’a hiç gidilmediğini iddia eden komplo teorisi birinde varken diğerinde yoktur. Bu da bizi araştırmacıların genel olarak komplo teorilerini ve türlerini ayırmaksızın yekpare gördüğü sonucuna ulaştırmaktadır. Genel olarak psikoloji disiplininin ve ölçeklerle anket yapan araştırmacıların genelci bir yaklaşımda bulduklarını söyleyebiliriz. Bunlarla beraber Narsisizm ve Özsaygı ölçekleri birinci çalışmadaki gibi aynı şekilde uygulanmış ve son olarak regresyon modeline 10 maddelik “İnsanlığa Saygı” *Humanity-esteem* ölçeği eklenmiştir, örneğin: “İnsanlığa karşı pozitif bir tavır takınırım” (Luke & Maio, 2009). Bu ölçeklerin uygulanması sonucunda insanlığa saygılı katılımcıların komplo teorilerine inancının düşük olduğu ve insanlığa saygısı düşük olan kişilerin ise komplocu düşünceye daha yatkın olduğu gözlemlenmiştir. Ancak araştırmacıların özsaygı ve komplocu düşünce arasındaki ilişkiyi güçlendirmek adına sürekli ölçek değişikliğine gitmesi metodolojik açıdan sorgulanması ve tartışılması gereken bir durum oluşturmuştur.

İncelediğimiz diğer metin ise March ve Springer’in “Komplo teorilerine inanç: Şizotipi, Makyavelcilik ve birincil psikopatının öngörücü rolü.” (Belief in conspiracy theories: The predictive role of schizotypy, Machiavellianism, and primary psychopathy) adlı makalesidir. Bu makalede ise

psikopati ve şizofreni ile komplocu inanç arasındaki ilişki ölçülmüştür. Regresyon modellerinde Birincil Psikopati, İkincil Psikopati, Yüksek Grandiose Narsisizm, Kırılgan Narsisizm, Şizofreni ve Makyavelizm ile komplo teorileri ilişkisi yer almaktadır. Makyavelist politik özne epistemolojik açıdan popülizm ve komplo teorileriyle uyumlu görülmektedir. Bunun nedeni Makyavelist düşüncenin toplumu pratik olarak siyah ve beyaz şeklinde kategorize etmesidir. Aynı zamanda Makyavelist düşünce her türlü aparat ve söylemden maksimum verim elde etmeyi planlamakta, siyasal ve toplumsal etik ilkelerini benimsememektedir (Christie & Geis, 1970, s. 3-4). Örneğin, bilinçli veya bilinçsiz, komplo teorilerine destek olan dezenformatif verinin yanlış veya doğru olduğu gözetilmeksizin kişiler veya politikacılar tarafından yayılması Makyavelist stratejiye örnek olarak açıklanabilir.

Fakat bizim için bu çalışmada daha önemli olan şizofreni ile komplo teorilerine inancın ilişkisinin nasıl tespit edildiği ve ölçüldüğüdür. Makalede kişilerde şizofreni olup olmadığı “Şizotipal Kişilik Anketi (SPQ)” (Raine, 1991) ile ölçülmüştür. Bu ölçekte tam olarak 7 alt bölüm bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla: Referans Fikirleri (edinilen fikirlerin kaynağı), Sosyal Anksiyete, Tuhaf İnançlar/Büyülü Düşünme, Olağandışı Algısal Deneyimler, Eksantrik/Garip Davranış ve Görünüm, Yakın Arkadaş Olmaması, Tuhaf Konuşma, Sınırlı Etki (Duygusal), Şüphencilik ve Paranoyak Düşünce’dir (1991, s. 561). Ancak March ve Springer bu alt bölümlerden sadece Tuhaf İnançlar/Büyülü Düşünce bölümünü ankete uygulamışlardır (March & Springer, 2019). Raine’nin şizofreni ölçeğinde hastalığı tespit etmek için kullanılan diğer ölçeklerin ortalaması ise şu şekildedir:

Tablo 1: Şizofreniyi tespit eden ölçek ortalamaları

SPQ Alt Ölçeği	SCID Görüşmesi
1. Referans Fikirler	0,80 ¹
2. Sosyal Anksiyete	0,67 ¹
3. Tuhaf İnançlar	0,58 ²
4. Olağandışı Algısal Deneyimler	0,59 ²
5. Tuhaf Davranış ve Görünüm	0,55 ²
6. Yakın Arkadaş Olmaması	0,68 ¹
7. Tuhaf Konuşma	0,65 ¹
8. Kısıtlı Duygulanım	0,72 ¹
9. Şüphencilik ve Paranoyak Fikirler	0,58 ²

SPQ: Şizotipal Kişilik Ölçeği, **SCID:** DSM-III-R Kişilik Bozuklukları için Yapılandırılmış Klinik Görüşme

¹p < 0,0005, iki kuyruklu ²p < 0,005, iki kuyruklu

Tek bir bölüm ile şizofreni olup olmadığı tespit edilir mi sorusu elbette metodoloji ve psikoloji disiplinindeki uzmanların daha sağlıklı değerlendireceği bir husustur. Ancak sadece bir bölümle hastalığın kendisi değil eğilimi olduğunu düşünerek devam edebiliriz. Söz konusu alt ölçekte 7 soru bulunmakta ve sorular telepati/zihin okuma, kehanet ve UFO gibi bilinmezlikle ilgili sorulardır. March ve Springer de komplo inancını ölçmek için birçok çalışmada ve yukarıda olduğu gibi on beş maddelik “Genel Komplocu İnançlar” (Brotherton, French, & Pickering, 2013) ölçeğini kullanmışlardır. Bu yolla şizofreni ve komplocu inanç arasındaki korelasyonu tespit etmeyi hedeflemişlerdir. Ancak burada iki ölçeye bakıldığında pozitif bir ilişki olması ihtimali yüksektir. Bunun nedeni komplo ölçeğindeki 5 maddenin Tuhaf İnançlar/Büyülü Düşünme alt ölçeği ile benzeşmesidir:

- Gizli organizasyonlar dünya dışı varlıklarla iletişimdelere ancak bu halktan saklanıyor.
- Uzaylıların olduğuna dair kanıtlar halktan saklanıyor.
- Bazı UFO görüntüleri ve dedikodular gerçek uzaylıları gizlemek için bilinçli bir şekilde planlanıyor veya sahneleniyor.
- Zihin kontrolü yapılmasını sağlayan teknolojiler halktan habersiz kullanılıyor.
- Bilim insanları bunlara dair kanıtları manipüle etmekte, sahte deliller öne sürmekte ve gerçekleri bastırmaktadır (2013, s. 8).

Sonuç olarak araştırmacılar şizofreni ve komplo teorilerine inanç arasındaki ilişkiyi güçlü bulmuşlardır ve şizofreninin komplocu inancı arttırdığını belirtmişlerdir. Bunun yanında iki çalışma karşılaştırıldığında göze çarpan ilginç detaylardan biri de incelediğimiz ilk makalede Cichocka, Marchlewska ve Golec, Narsisizm ve komplo teorilerine inanç arasında güçlü bir ilişki tespit etmişlerdir ama March ve Springer iki fenomen arasında herhangi bir korelasyon tespit edememiştir. Bu da kullanılan ölçeklerin, incelenen terim, konu, hastalık vs. aynı olsa da zıt sonuçlar verebildiğini göstermektedir.

Genel olarak psikolojik yaklaşımın özellikle nicel yöntemler açısından genelci bir bakış açısına sahip olduğunu söyleyebiliriz. İki makalede de genel olarak istenen sonuçlara ulaşabilmek için ölçeklerin farklı varyasyonlarının kullanıldığını bu nedenle ön belirlenim olabileceği tehlikesi olduğunu görmekteyiz. Çalışmalara özel ölçekler geliştirilmemiş, var olan ölçekler kullanılmıştır. Komplo teorileri arasında da herhangi bir farklılık gözlemlenmemiştir. Bu tür anketlerin örneklem grubu da önem taşımaktadır. Eğer spesifik bir grup için araştırma yapılmıyorsa, olabilecek en geniş (cinsiyet, kültür, yaş vs.) katılımcılar belirlenir. Fakat farklı kültürler örneklem içerisinde varsa yine buna uygun bir ölçek geliştirilmesi veya olan ölçeklerin uyarlanması gerekebilir. Örneğin incelediğimiz son makalede çevrimiçi ankete katılan 230 kişinin %44’ünün Avustralyalı olduğu ifade edilmiştir. Fakat uygulanan genel komplocu inançları ölçeği incelendiğinde maddelerde yer alan komplo teorilerinin ABD’ye özgü

olduğu fark edilmektedir. Bu nedenle kültürel değişken bağlamında araştırmanın sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Bununla beraber incelemeye dâhil edilmeyen komplo teorilerinin türleridir. Komplo teorileri içeriklerine göre farklı kültürel, ideolojik veya siyasi saikler içerebilir. Ancak özellikle klinik psikoloji perspektifinde bu gibi farklılıkların çalışmalarda göz ardı edildiği anlaşılmaktadır.

1.5. İdeoloji, Aşırıcılık ve Komplo

Komplo teorileri özellikle Nazizm, Yahudi veya Mason düşmanlığı göz önünde bulundurularak aşırı sağ, ırkçılık ve Faşizmle ilişkilendirilmektedir. Ancak Pipes gibi düşünürler komplocu inancının sadece sağ görüşlüler arasında yaygın değil genel olarak radikallikle ilişkili olduğunu iddia etmektedirler. Pipes sağ ve solun öfkeli mizaç, şiddete yönelim ve komplo teorilerini arttıracak bir şüphecilik gibi ortak özellikleri olduğunu iddia etmektedir. Bu görüşe göre komplo teorileri her türlü politik pozisyon veya ideoloji lehine kullanılabilir. Pipes'a göre sağdan sola komplo teorilerinde sadece minimal değişiklikler olmaktadır. Komplo teorilerinde hedeflenen isimlerin/düşmanların yer değiştirmesi yeterli olmaktadır. Bu nedenle komplo teorilerinde ideoloji farklılaşabilir fakat anlayış değişmemektedir (Pipes, 1999). Pipes'ın verdiği örneklerde daha çok 30'ların sağ ve sol bakış açıları yer almaktadır. Komplo teorilerinin ideolojilere göre uyarlandığından bahsederken Pipes solun düşmanları için Jesuitler, Disraeli örneklerini vermekte, sağ komplo teorilerinde ise düşmanların Illuminati, Rothschild ailesi ve Trotsky gibi örnekleri vermektedir. Ona göre düşmanların isimleri değişmekte ancak komplocu zihniyet ve söylem stilinde bir değişiklik olmamaktadır. Ancak Pipes bu iddiasını daha da ileri taşıyarak liberal bakışını meşrulaştırmak adına sadece komplo teorilerinin değil onları üreten ideolojilerin de aynılığı savunmaktadır. Aslı pek bilinmeyen birçok sosyalistin daha sonradan Nazi olduğu iddiasını paylaşarak spekülatif bir yaklaşımda bulunmuş ve Nazizm ile sosyalizmin benzer olduğunu ifade etmiştir (1999). İdeolojileri ayırdığımızda, Pipes'ın totaliter yönetimler altında toplumda komplo teorilerinin yaygın olduğu görüşünün dikkate değer bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz. Totaliter ve otoriter rejimlerde yönetim şeffaflığı olmadığından spekülasyon, dedikodu, siyasal şüphecilik ve komplo teorilerine inanç daha fazla olacaktır.

İdeolojik aşırılık *ekstremizm* komplo teorilerinin oluşmasına neden olan kaynaklardan biri olması bakımından önem taşır. Komplo teorilerine ihtiyaç ile aşırıcı olmanın ihtiyaçları bir bakımdan birbirine benzetilebilir. İkisi de belirsizlik ve kaos içinde bulunma hislerini azaltmaya yaramaktadır. Daha keskin çizgilerin içerisinde olarak rastlantısallığı, diyalektiği ve diğer çeşitli sosyal, siyasal, ideolojik dinamikleri reddederek belirli bir kalıp içerisinde kalmak basit bir şekilde bu belirsizliğin içinde bir korunak sağlayacaktır. Hogg ve Adelman kişilerin ideolojik olarak aşırı gruplara katılması ve radikal davranışlar sergilemesini Belirsizlik-Kimlik *Uncertainty-Identity* teorisi ile açıklamaktadırlar (2013). Teoriye göre kimliğiyle ve bulunduğu konum nedeniyle öz-belirsizlik yaşayan bir kişi kendini

koruma altına almak ve özgüvenini yükseltmek adına kendi kimliğini kategorize edeceği bir sürece girer ve bununla birlikte aidiyet hissedebileceği radikal gruplara katılabilir (2013, s. 438). Bu süreçte yazarların aktardığı iki süreç dikkat çekmektedir. Bu şekilde bir sosyal dünya görüşü içinde kendini konumlandırmak kişiye öngörülebilir bir yaşam/dünya sağlayabilir. Kişi bu sayede her türlü zarardan kendini koruyabileceğini düşünür ve kime güvenebileceğini de rahatça tespit eder. Nitekim öngörülebilir bir dünyada bir aksiyon planı alması çok daha kolay olacaktır. İkincisi bu kişinin görüşleri genellikle kendine benzer gruplar içerisinde üretilen bir tür prototip temelli bilgiye bağlıdır. Bu bilgi dolaşımı benzer bir çehre içerisinde dolaşır ve kişi sadece kimliğini besleyecek enformasyonu kabul eder (Sunstein & Vermeule, 2008, s. 211). Dolayısıyla bu bilgi “ben”i “biz” içerisinde eritir. Bu tür aşırı gruplar içinde ben ve diğerlerinden ziyade çok net çizgilerle çizilmiş “biz ve onlar” vardır (2008, s. 439). Yazarlar sadece aşırıcılık ile ilgili bir çalışma yapmış olsalar da belirttikleri süreçler komplo teorileri ile ortak özellikler taşımaktadır. İyinin ve kötünün katıksız keskin hatlarla belirlendiği ve aktörlerinin kim olduğu bilindiği bir dünya komplo teorilerinin yarattığı hikayeleştirmeye benzerdir. Ya bizden ya da onlardan anlayışı bu durumda baskın hale gelmektedir. ‘Bizden olmak’ ahlakı yüksek bir iyi olmayı temsil etmektedir. Örneğin bir komplo teorisyeni her zaman iyi tarafta, mağdur ve mazlum olmalıdır. Belirsizlikten çıkmak isteyen kimliğin yoluna “biz” olarak devam etmesi onu daha güçlü hissettirmektedir. Çünkü biz benden çok daha güçlüdür. “Ben kendim adına değil temsil gücüne sahip olduğum biz adına konuşuyorum” anlayışı bir özgüven sağlamaktadır ve bu aynı zamanda popülist bir söylemdir. Enders ve Uscinsky de komplo teorilerinin aşırı sağa (daha çok ABD özelinde Cumhuriyetçiler ve Muhafazakârlar) angaje olup olmadığı konusunda bir araştırma yapmışlardır. Bu ilişkiyi tespit edebilmek için partizan olmayan ve partizan olan komplo teorileri ve inananları arasındaki ilişkiyi ölçmüşlerdir (2021). Araştırmacılar komplo teorilerine inanmada üç politik eğilimin altını çizmektedirler: Kendilerini içerisinde ifade ettikleri sembolik ideoloji, aidiyet hissettikleri gruplara göre yönelim olan partizanlık ve operasyonel ideoloji (2021, s. 587). Operasyonel ideolojiye kısaca değinmek gerekir. Operasyonel ideoloji, içinde bulunmadığımız bir ideolojinin belirli unsurlarını benimsememizdir. Örneğin liberal olduğunu iddia eden bir kişi kürtaja karşıt olabilir, devletin bazı ekonomik ve sosyolojik durumlara müdahale etmesini savunabilir. Aynı şekilde sosyalist olduğunu söyleyen bir kişi belirli noktalarda serbest piyasa görüşlerine sahip olabilir. Özellikle Türkiye gibi sağ ve solun tam olarak net olmadığı ve sosyolojik anlamda kategorize edilmesinin zor olduğu toplumlarda sembolik ve operasyonel ideoloji arasındaki geçiş artabilmektedir. Araştırmacılar partizan olmayan komplo teorileri ile aşırılık veya ideoloji ile ilgili herhangi bir bağ saptamamışlardır. Bunun yanında politik ve siyasi yönelimle, şüpheli veya komplocu fikirler arasında da herhangi doğal bir bağ tespit edilmemiştir. Ancak bu tür fikirler kişinin kendi politik fikirleri veya içinde bulunduğu politik gruplarla uyumlu ise kullanılmaktadır sonucu paylaşılmıştır (2008, s. 599-600). Görüldüğü üzere araştırmacılar

genelden ziyade komplo teorilerinin türlerine göre bir değerlendirme yapmışlardır. Fakat burada komplo teorileri ile ideoloji arasında net bir bağlantı görülmesi de komplo teorilerini demokrasiye tehdit ve kamusal alana karşı zehirli hale getiren nihayetinde ideolojilerdir. Azınlıkları veya diğer kültürleri tehdit olarak gören komplo teorilerinin içeriğini üreten yine ona bağımlı ideolojilerdir.

Aşırılık ve komplo teorileri arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışmada da hem sağdan hem soldan aşırı uçta yer alan kişilerin genellikle sosyal problemlerin basit yollarla çözülebileceğini inandıklarından komplo teorilerine yatkın oldukları ifade edilmiştir (Van Prooijen, Krouwel, & Pollet, 2015). Komplo teorisyenleri sosyal, tarihi, sınıfsal ve ekonomik olayları basit yorumladıklarından çözüm önerileri de genellikle bu basitlikte olmaktadır. Bu tür bir düşünce iskeleti tüm olayları birbiriyle ne kadar farklı olursa olsun aynı potada eritip aynı şekilde yorumlayabilmektedir (2015, s. 7). Komplo teorileri ile ideolojiyi ayırtmaya yönelik çalışmalar mevcut olsa da komplo teorilerinin sol veya sağ içerisinde ne kadar yaygın olduğu genellikle göz ardı edilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan çalışmalar komplo teorileri inancıyla partizanlığın (özellikle Cumhuriyetçiler ve Demokratlar arasında) önemine dikkat çekmişlerdir. Örneğin ABD'de sosyal medyada yapılan bir araştırmada ileri derecede muhafazakâr ve Protestan olan beyaz erkeklerin komplo teorilerine daha yatkın olduğu sonucu bulunmuştur (Min, 2021). Bu konuda yapılan diğer deneysel bir çalışmada Cumhuriyetçilerin Demokratlardan çok daha fazla komplo teorilerine inandıkları tespit edilmiştir. Daha enteresan bir bulgu ise; Cumhuriyetçilerin, 11 Eylül ve Wall Street gibi Demokrat (liberal ve sola yakın) komplo teorilerine bile Demokratlardan daha fazla inandıkları olmuştur. Bunların yanı sıra beklenildiği üzere Cumhuriyetçiler partizan olmayan komplo teorilerine Demokratlardan daha fazla inanmaktadır (Enders & Smallpage, 2019, s. 97). Çalışmanın yazarları bunun nedenini Demokratların iki dönem boyunca ülkeyi yönetmesi ve ardından gelen kaybetme, çaresizlik, güçsüzlük hislerinden dolayı Cumhuriyetçilerin komplo teorilerine daha yatkın olduğunu belirtse de bu tür bir çıktının tartışmalı olduğunu söyleyebiliriz. Partizanlık ve komplo ilişkisine dair Türkiye'den bir örnek olarak Konda'nın önemli bir araştırmasını gösterebiliriz. Örneğin AKP ve MHP'lilerin diğerlerine göre daha fazla komplo teorilerine inandıklarını görmekteyiz. "Dünyayı beş aile yönetiyor" iddiasına MHP'lilerin %57'si, AKP'lilerin %51'i, CHP'lilerin ise %39'u katılmıştır. (Konda, 2016, s. 52). İkinci iddia ise araştırmacıların sorduğu uydurma komplo teorisi olmuştur: "İstanbul Boğazi'nde 17 trilyon dolar değerinde "Kontoryum" elementi var ama dış güçler çıkarılmasına izin vermiyor" iddiasına MHP'lilerin %45'i, AKP'lilerin %42'si ve CHP'lilerin %26'sı katılmıştır (2016, s. 58). Sonuç olarak kültürlerarası olarak baktığımızda siyasi olarak kaybetmişlik hissini tek başına komplocu inancını tetiklediğini varsaymak yeterli olmayacaktır. Sosyal ilişkiler, sınıfsal veya eğitim durumu gibi birçok faktörün komplo teorileri inancına etkisi olduğunu söyleyebilir ve bunu araştırmanın sonucuna göre komplocu bir dünya görüşünün Türkiye'deki sağ ideolojiye sahip kişilerde daha yaygın olduğunu varsayabiliriz.

Özellikle muhafazakârlık ve dindarlık belirsizlik ve sosyal uyumsuzluk tehditlerini en aza indirecek yüksek düzeyde varoluşsal ve ilişkisel ihtiyaçlara gereksinim duymakta ve bu nedenle ideolojik homojenliği tercih etmektedir. Bunun yanında muhafazakârların grup içi oryantasyonları ve bağlarının güçlü olması komplo teorilerinin yayılmasına yardımcı olabilmektedir (Jost & Krochik, 2014). Kimi araştırmacılara göre ise ülkenin bulunduğu siyasi/sosyal durum komplo teorilerine dair inancı etkilemektedir. Liberalizm veya muhafazakârlıktan ziyade ideolojik kutuplaşma komplo teorilerini tetiklemektedir (Sutton & Douglas, 2020, s. 119). Kutuplaşma faktörünün önemli olduğunu söyleyebiliriz çünkü karşıtlıklar arttıkça karşı tarafı suçlayacak ve düşmanlaştıracak unsurlar dezenformasyon, sahte medya ürünleri ve komplo teorileri olmaktadır. Bu komplo teorileri karşı tarafa geçmeden benzer ideolojinin içinde dönüp dolaşıp yayılarak kutuplaşmayı diri tutabilmektedir.

Aşırılık ile komplo teorileri arasındaki bağı tespit etmek için tam 26 ülkede, birçok araştırmacı tarafından yapılan araştırmadan da bahsetmek gerekir. Araştırmada yukarıda ifade edilen araştırmalardan bazılarıyla paralel olarak politik spektrumda her iki tarafta da en uçta olan kişilerin komplo inancına daha fazla yatkın olduğu tespit edilmiştir (Imhoff, ve diğerleri, 2022, s. 398). Fakat çalışmadaki diğer önemli bulgular, kültürel ve siyasal faktörlerin etkileridir. Örneğin İspanya’da komplo teorilerine inananlar daha çok solcuyken, Fransa, Polonya ve İsveç’te ise sağcıdır. Komplocu zihniyet normal şartlarda istikrarlı bir yatkınlığa sahip olsa da kimi zaman politikacıların retoriği ve bir takım siyasi olaylar komplocu düşüncüyü tetiklemekte veya siyasi yönelimleri etkilemektedir. Çalışmanın yapıldığı sırada Romanya’da solcu partinin (PSD) lideri Liviu Dragnea hakkındaki yolsuzluk soruşturmalarının sebebinin George Soros’a bağlı derin devletin bir operasyonu olduğu iddia edilmiş ve bu nedenle sol görüşlülerin arasında Soros bağlantılı komplo teorileri araştırmada yaygın çıkmıştır. Bununla beraber Macaristan başbakanı ve sağ parti (FIDESZ) lideri Viktor Orban da Soros ile ilgili birçok komplo teorisi üreterek Macar medyasını adım adım ele geçirmektedir. Orban’ın takipçileri arasında da “Soros Mafyası” ile ilgili olarak birçok komplo teorisi revaçtadır (2002, s. 399-400). Bu çalışmanın paralelinde Goertzel gibi ideoloji ile komplo teorisini ayırmaya çalışanlar (1994, 733), bu tür bir zihniyeti ideolojiden bağımsız otoriter düşünceyle bağdaştırmaktadırlar.

Komplo teorilerine inanma motivasyonu aynı anda psikolojik ve ideolojik ihtiyaçların yanında siyasete de hizmet etmektedir. Komplo teorileri siyasal stratejiler içinde “Kaybeden”in bahanesi ve kendini tekrar meşrulaştırması olarak da karşımıza çıkmakta ve bu tür bir bahaneyi kullananlar Miller, Saunders ve Farhart’a göre genellikle sağ tandanslı siyasetçilerdir (2015, 3). Örneğin, bir siyasetçi başarısızlığının nedeni olarak bir takım karanlık odakları, gizli güçleri, şeytani ittifakları veya dış güçleri gösterebilmektedir. Komplo teorileri siyasi krizleri sürdürülebilir kılmak için önemli bir enstrümandır. Nihayetinde komplo teorileri basit bir patolojiden ziyade siyasi, toplumsal ve ekonomik güç yapılarını oldukça basite indirgeyen bir söyleme sahip politik stratejilerdir (Fenster, 2008, s. 10-11). Bu şekilde

basit bir problemleştirme çağdaş siyasi irrasyonelliğin kurulmasına yardımcı olmaktadır (Bratich, 2008, s. 161). Takipçiler açısından ise var olan siyasi tavırlar ve söz konusu dünya görüşü yine bağlantılı komplo teorileri ile korunmaktadır (Miller, Saunders , & Farhart, 2015, s. 4). Destekleyici komplo teorileri genellikle siyasi kimliklerle ilişkilidir (Douglas, ve diğerleri, 2019, s. 12) Siyasi liderler bunları kullanarak muğlak veya somut hedefler göstererek takipçilerine amaç vererek mobilize edebilmekte, bu sayede kendilerinin aleyhine olan unsurlardan sıyrılmak için fırsat yaratabilmekteledir (Goldwag, 2012).

Komplo teorilerinin daha çok popülerleştiği ve dolaşımında olduğu, hatta siyasiler tarafından bilinçli yayıldığı dönemler sosyal ve siyasi krizlerin tırmandığı anlardır. Siyasiler bu krizlerden sıyrılmak veya sürdürülebilir kılmak için komplo teorilerini stratejik bir araç olarak kullanmaktadırlar. Bu stratejiyi de tarihsel olaylarla destekleyerek toplum hafızasında kalmalarını sağlamaktadırlar (Van Prooijen & Douglas, 2017). Bunun nedeni komplo teorilerinin geniş ve karmaşık krizlere karşı insanlara basit cevaplar sunmasıdır (2017, s. 327). Komplo teorileri otoriter rejimler için de önemli bir enstrüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Ortadoğu ve Asya’da sivil toplum sürekli olarak komplocu bir söylemle suçlanarak baskılanmaktadır. Sivil toplumdaki her direniş sesi veya hareketi, dış güçlerin, Yahudilerin, yabancı sermayenin, küreselcilerin vs. maşaları olduğu iddia edilerek hain ilan edilmekte ve gayri meşrulaştırılmaktadır (Hamzawy, 2018, s. 495). Bu sayede reel politikten uzaklaşarak asıl sorunlar örtbas edilmekte, demokratik tartışma ortamı askıya alınmakta ve değişimi sağlayacak siyasi hareketler bastırılmaktadır (Swami & Furnham, 2014, s. 230). Otoriter yönetimlerin komplocu söylemleri bireysel otonomiye ve özgürlükleri hedef almakta, tıpkı dinsel söylemler gibi komplo teorileri de homojen kolektifliği övmekte yekpare bir toplum tahayyül etmektedir (Franks, Bangerter, & Bauer, 2013, s. 5). Tıpkı politikacıları gibi bu tür bir söylemi benimseyen takipçiler veya sempatanlar istisnalar bulunsa da genel olarak siyasal merkez dışında veya merkez dışına itildiğini hisseden kişilerden oluşmaktadır. Örneğin ABD’de Covid-19 pandemi döneminde yapılan bir araştırmada, pandemiye inanmayan veya aşuların zararlı olduğunu düşünen insanların ya muhafazakâr siyasi görüşlere sahip kişiler ya da etnik olarak dezavantajlı kişiler olduğu görülmektedir. (Romer & Jamieson, 2020). Fakat bir şerh düşecek olursak, her ne kadar amaçlanmasa da komploculuğu siyasi yelpazenin ucunda gösteren çalışmaların sonuçları liberal veya merkez siyaseti korumakta, kurulu siyasetin genel olarak az sorunlu olduğunu betimlemektedir. Ancak görüldüğü üzere dışlanma ve ayrımcılık komplocu zihniyetini tetiklemektedir. Komplo teorileriyle ilgili siyasal bilimler ve ideolojiyle ilgili yaklaşımların yer aldığı literatürde ideolojik ve siyasal hareketlerin bulunduğu yelpazede aşırı uçlarla bağdaştırıldığı gözlemlenmektedir. Yine çalışmaların önemli bir kısmı sağ ideolojik görüşlü kişi ve grupların komplo teorilerine inanma eğiliminin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Son olarak otoriter liderlerin komplo teorilerini bir siyasi strateji olarak kullandığını görmekteyiz.

1.6. Komplonun Dili

Komplo teorisi hem yayılımı hem de politik kullanımı bakımından önemli bir söylem stratejisidir. İçerisinde hem basit hikâyeleri hem de kaynağı olan ideolojiden nüveler taşır. Komplo teorilerinin referans aldığı ideolojiler veya olaylar farklı olsa da izlediği söylem şablonu ve sonuç odaklı hikâyeleme ortak noktalardan biridir. Komplo teorisinin yaygın olmasının ve kolayca benimsenmesinin nedenlerinden biri karmaşık olayları basit bir anlatı zemine oturtmasıdır (Olmsted, 2009, s. 6). Sloganların içine konulabilecek bu tür bir söylem tarafların, takipçilerin veya partizanların grup içindeki oryantasyonlarını güçlendirerek homojen bir yapıda kalmasını sağlayabilmektedir. Tam da bu nedenle politik hareketler veya partiler için önemli stratejik bir enstrüman haline dönüşebilmektedir. Bu noktada basitleştirilen sadece geçmişteki veya günümüzdeki olaylar değil aynı zamanda politik, ekonomik ve sosyal güç yapılarıdır (Fenster, 2008, s. 11). Dolayısıyla toplumsal yapı, durum, koşullar, ekonomik eşitsizlik ve itilaflar yüzeysel kalınarak göz ardı edilmektedir. Neticede, Komplocu dil izolasyonist, ahlakçı ve yekparedir. Bu nedenle dışarıdan gelen tartışmalara kapalıdır. Söylemin içinde de herhangi bir gri alana toleransı yoktur (Goldwag, 2012). Bu özelliklerinden dolayı komplocu dilin özünde demokratik ve kamusal tartışmaya açık olmadığını söyleyebiliriz.

Komplo teorilerinin kaybeden siyasetçilerin bahane üretmesine ne kadar yardımcı olduğunu ifade etmiştik. Komplo teorilerindeki düşman özne, muğlak bir nebula bulutu gibi her yere yayılan, görünmez ama her an her yerde olabilecek bir kudrete sahip olduğundan siyasiler de elbette söylemsel düzeyde kendilerini bu gizil güce karşı mağdur olarak gösterebilmektedir. Günümüzde bu siyasi söylem demokratik gelenekleri gayrimeşru göstererek istikrarsızlığa sürmeyi amaçlamaktadır. Örneğin “biz kaybetmedik, onlar hile yaptı” gibi bir söylem demokratik seçimlere olan güveni azaltmaktadır. Pipes bu tarz siyasi stratejileri “zehirli söylem” olarak adlandırır (Pipes, 1999, s. 147). Her yere dağılan komplocu özne aynı zamanda eklektiktir. İdeolojilere veya stratejilere bağlı olarak her türlü forma girebilir, başka öznelerle rahatça birleştirilecek kadar eklektik ve esnek olabilir. Bu tür bir imkân her türlü düşmanı yaratmaya veya var olan toplumsal kesimleri düşmanlaştırmaya yaramaktadır. Otoriter yönetimler ve radikal sağ bu şekilde bir düşman yaratmaya eğilimlidirler. Çünkü düşman icat etmek politik kimliği keskinleştirmeye ve konsolide etmeye yaradığı kadar demokratik sistemi baypas ederek kendi/alternatif değerler sistemini meşrulaştırmaya da yaramaktadır (Eco, 2012). Komplocu dil gerçeklerden ziyade önceden var olan inançların doğrulanmasıyla ilgilenir. Bu bakımdan her ne kadar bazı komplo teorileri bilimsel bir söylem kullanmaya çalışsa da dinsel söyleme daha yakındır. Diğer bir önemli özellik de genel olarak komplocu dilin sürekli kendini mağdur, kurban, doğru, iyi ahlaklı olarak göstermesidir. Komplocu dil muazzam, geniş bir kötülüğe ve elitlere karşı, hakkı yenen sıradan insanları temsil ettiğini iddia etmektedir (Bantimaroudis, 2021, s. 3624). Elitlere karşı halk söylemi bilindiği üzere popülist söylemle de benzeşmektedir. Popülizm ile komplo teorilerinin benzediği ve ayrıştığı

yönlere daha sonra iki fenomenin incelendiği bölümde analiz edilecektir. Son olarak dindarlığın da komplo teorilerine olan inancı etkilediği yönünde önemli araştırmalar vardır. Örneğin Orson Welles'in radyoda dünyanın Marslılar tarafından işgal edildiği anonsuna inananların çoğunluğunun dindar kişiler olduğu saptandığı araştırma bunlardan bir tanesidir (Cantril, 1940).

1.6. Medya ve Komplo Teorileri: Ne Değişti?

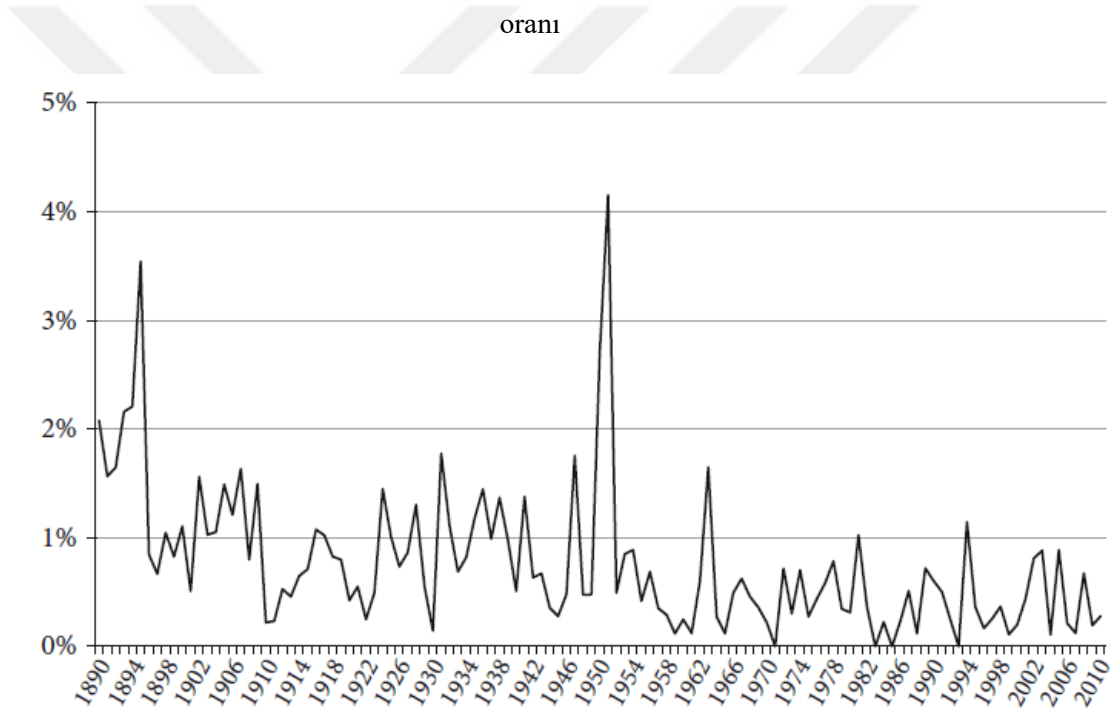
Medya ve komplo teorileri ilişkisi hem spesifik olarak medyayla ilgili çalışmalarda hem de daha kapsamlı komplo teorileri çalışmalarında yer almaktadır. Medya ile komplo bağlantısı genel olarak komplo teorilerinin nasıl yayıldığını tespit etmek için araştırılmaktadır. İkincil olarak da değişen medya teknolojilerinin komplo teorilerinin yayılım ve inancını artırıp arttırmadığı veya tarzını değiştirip değiştirmediği sorusudur. Özellikle sosyal medyada Hakikat Ötesi olgusu ve dezenformasyon içeriklerle beraber yeni tür bir trol neo-sağ siyasetinin oluştuğu, dolayısıyla komplo teorilerinin yayılımının da arttığı kanısı güçlenmektedir. Ancak buna dair kanıtlar oldukça kısıtlıdır hatta tersini iddia eden çalışmalar da vardır.

Bu konuda çok geniş ve uzun zaman aralıklarını kapsayan bir çalışmada komplo teorilerine olan inancın komplo teorilerinin içerdiği konulara ve dönemin etkilerine göre değiştiği görülmüştür. Bu çalışmanın yanı sıra seçilen komplo teorilerinin çoğunluğuna dair inancın düştüğü tespit edilmiştir. Örneğin çalışmada George Soros ile ilgili komplo teorileri inancı 2011 ile 2021 arasında %7 artmış, küresel ısınmanın gerçek olmadığına inananların oranı ise 2013-2021 arasında %18 azalmıştır. Bu şekilde tam 37 komplo teorisine dair inanç yıllar arası ölçülmüş, 11'inde yükselme, 21'inde düşüş olmuş, 5'inde ise herhangi bir değişim gözlemlenmemiştir (Uscinski, ve diğerleri, 2022, s. 8-9). Makalenin bir diğer çalışmasında ise daha kısa süre aralığında incelenen coronavirus ile ilgili komplo teorilerine odaklanılmıştır. Burada da üç madde katılımcılara sorulmuştur: 'Tehlikeli aşılarda Amerikalılara enjekte etmek için coronavirus bir bahane olarak kullanıldı' sorusuna 2020'de katılımcıların %25'i katılırken 2021'de bu oran %24'e düşmüş, pandeminin arkasında Bill Gates var diyenlerin oranı yine aynı aralıkta %13'ten %10'a düşmüş ve aşılarda insan vücuduna çip yerleştirildiği iddiasına katılanların oranı %18'den %12'ye düşmüştür (2022, s. 6). Son olarak Amerika'daki komplocu düşüncüyü 2012-2021 arasında dört maddelik bir ölçekle ölçen çalışmada söz konusu 9 yılda ABD'de komplocu düşüncenin herhangi bir yükseliş göstermediği aksine istikrarlı olarak küçük bir düşüş gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır (2022, s. 15).

Buna benzer bir sonuç veren diğer bir önemli çalışmada 1890 ile 2010 arasında New York Times editörlerine ABD vatandaşlarının gönderdiği mektupların incelenmesi olmuştur. Araştırmada mektuplardaki komplo teorileri oranı en yüksek oranına 1950-1954 arasında ulaşmış, Kennedy suikastı sonrası tekrar yükselişe geçmiş, daha sonra tekrar düşüş yaşayarak küçük yükselişler yaşasa da düşük

kalmıştır. Daha da önemlisi 1964 yılını yarı olarak aldığımızda ikinci yarının genel ortalaması ilk yarının neredeyse yarısı kadar görünmektedir (Uscinski & Parent, 2014, s. 110) (şekil 1). Çalışma temel alındığında bugün yaşadığımız dönem sanıldığı veya algılandığı gibi bir komplo teorileri çağı değildir. Komplo teorilerine olan inancın artmasından ziyade ana akım siyasetin komplo teorilerini kullanması dolayısıyla akademisyenlerin, gazetecilerin konuyla daha fazla ilgilendiği yorumunda bulunabiliriz. Yine de her ne kadar çok önemli ve büyük bir veri olsa da New York Times editörlerine atılan mektupların genel düzeyde komplo teorilerinin ve inananlarının ne kadarını temsil ettiği bir soru işareti olarak kalmaktadır. Ayrıca komplo teorileri yaygınlaşmamış olsa bile sosyal medyada komplo teorilerine inananların örgütlenme biçimi ve inananların konsolidasyon biçiminin değişim gösterdiğini söyleyebiliriz.

Şekil 1. Yıllara göre New York Times editörlerine gönderilen mektuplardaki komplo teorileri

Yazarlar komplo teorilerinin içeriklerinin yıllara veya iletişim teknolojilerine göre değil fakat ortaya çıktığı dönemin toplumsal sorunlarına veya krizlerine göre şekillendiğini ifade etmektedirler. Örneğin ekonomik yıkımdan sonra ekonomi ile ilgili komplo teorileri artmıştır. Sosyal değişimler sonrası değişime ve kozmopolizme direnen muhafazakârlar arasında komplo teorileri yaygınlaşmıştır. ABD’de 1950’li yıllarda komplo teorilerinin bu derece artmasının sebebi soğuk savaşın zirvesinde “kızıl korkunun” ve buna bağlı paranoyanın artmış/arttırılmış olmasıdır. Teknolojinin hızlı gelişimi sonrası Teknofobi temelli komplo teorileri artmıştır. Siyasal ve kültürel etkiler de komplo teorilerinin niteliğini etkilemektedir. Daha önceden sömürge olmuş ve bağımsızlığı kazanmış uluslarda dış güçlerle ilgili komplo teorileri her daim yüksek olmuştur. Popüler kültür ürünleri (ABD’de X-files ya da Türkiye’deki

TRT dizileri vb.) filmler, diziler ve müzik (örn. Muse) yoluyla komplo teorilerinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Son olarak da kutuplaşma ve enformasyon ortamı yine komplo teorilerini yayılımını etkilemektedir (2004, s. 115-126). Komplo teorilerinin tarihsel olarak sürekli bir iniş çıkış şeklinde dalgalandığını, bu dalgalanmaların da kriz durumlarına ve daha sonra insanların bu krizleri nasıl hatırladığını, sembolleştirdiğini ve olayların zihinlerde yarattığı temsilin sürdürülme biçimleriyle oluştuğunu söyleyebiliriz (Van Prooijen & Douglas, 2017). Buna örnek olarak Kennedy suikastına yönelik komplo teorilerine inananların nesiller değiştikçe zamanla artmasını gösterebiliriz (2017, s. 330).

Bu verileri ele aldığımızda, neden akademisyenler veya gazeteciler bu çağı komplo teorilerinin altın çağı olarak nitelendiriyor sorusunun cevabı hem medyanın sosyal medyayla beraber dönüşümü hem de siyasilerin komplo teorilerine eskisine göre daha fazla başvurmasında bulunabilir. Komplo teorilerinin ve onlara inananlarının sayısının artmış olup olmamasından bağımsız, özellikle sosyal medyanın yapısı tekil veya çoğul komplo teorine inananları bir araya getirebilmektedir. Bunun da ötesinde elbette iletişim tek boyutlu olmadığı için, inananlar kendi komplocu içeriğini istediği gibi üretirken, hatta güncel krizlere basit cevaplar verebilecek şekilde uyarlayarak yayılımına destek olabilmektedir. Komplo teorisyenlerin en önemli özelliklerinden biri kurumlardan gelen resmi anlatıya kategorik olarak karşı olmalarıdır. Bu nedenle resmi anlatıya karşı alternatif anlatıları, bildiğimiz anlamda keskin bir ‘eşik beççiliğinin’ (Shoemaker & Vos, 2009) bulunmadığı alternatif medyada yaymak elverişli olmaktadır (Barkun, 2003, s. 12). Çünkü eşik beççiliği komplocu bilgiyi damgalamakta, reddetmekte, görmezden gelmekte veya bastırmaktadır (2003, s. 27).

Sosyal medyanın bir diğer önemli özelliği benzer fikirli insanların bir aradalığını sağlayabilmesidir. Artık medya ile ilgili araştırma yapan neredeyse her akademisyenin çalışmalarında “Yankı Odalarının” (Jamieson & Cappella, 2010) bu bir arada olma durumunu sağladığını defaatle ifade ettiğini görmekteyiz. Bu dijital kabile üyeleri sadece kendi görüşlerine ve ideolojik saiklerine uygun ileti ve enformasyon almaktadır. İdeolojik tatmine yönelik bu tür bir bilgi çehresinde inanılan komplo teorilerinin çürütülmesi de imkânsız hale gelmektedir. Bu durum göz önüne alındığında Warner ve Neville’in çalışması önemli veriler sunmaktadır. Bu deneysel çalışmada komplo teorilerine inanan partizanların yarısına inandıkları komplo teorilerini çürüten bilgiler verilmiş diğer yarısına ise herhangi bir bilgi vermeden görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda çürütücü bilgilerin işe yaradığını ya da Yankı Odası etkisini minimize ettiği ortaya çıkmıştır. (Warner & Neville-Shepard, 2014). Elbette burada Yankı Odalarına çürütücü iletilerin enformasyon çemberine nasıl dâhil edeceği sorusuna herhangi bir cevap yoktur. Bunun yanında komplo teorileriyle ilgili iletilerde nitelikte beraber nicelik de etkili olmaktadır. Aşırı sayıda ilintili enformasyon yaymak her zaman komplo teorisyenlerinin standart bir tekniği olmuştur (Bratich, 2008, s. 87). Enformasyon bombardımanı, inananların komplo

teorisi destekçisi olmasını sürdürmekle kalmayıp araya sızabilecek söz konusu komplo teorisine karşı enformasyonu da içeride eritmektedir. Aşırı uçlarla komplo teorilerinin ilişkilendirilmesinden biri de aşırı uç ideolojiye sahip kişilerin içerisinde komplo teorileri barındırıp barındırmamasından bağımsız genellikle sadece kendi görüşlerine uygun ve ideolojik arzularını doyurabilecek bilgiyi elde etmek istemeleridir (Sunstein & Vermeule, 2008, s. 211).

Sosyal medyanın özellikle YouTube ve Instagram'ın en önemli özelliklerinden birisi de normalde ana akımda bulunamayacak mikro-ünlülerin görülebilir olması ve kendi küçük cemaatlerini oluşturabilmeleridir. Bu küçük kanaat önderleri siyasi figürler, cemaat/tarikat liderleri her kesimden kişilere seslenebilecek spiritüel rehberler ilgi odağı haline gelmiştir. Bu yeni yaşam rehberleri özellikle pandemi süreci boyunca sağlıkla ilgili birçok alternatif sağlık adı altında dezenformasyonu yaymış, 5G, Plandemi, aşı karşıtlığı gibi birçok sağlıkla ilgili komplo teorilerinin yayılmasına yardımcı olmuştur. Ward ve Voas (2011) bu fenomeni komplo ve spiritüel kelimelerini birleştirerek *conspirituality* olarak adlandırmışlardır. Bu kişilerin söylemleri yine komplocu söylemlere benzemekte ancak masumiyetin merkezine bireysel olarak kendilerini koymakta ve destek istemektedirler. Ana akım veya resmi otoriteler tarafından sürekli yargılandıklarını, zulme uğradıklarını iddia ederek kendilerini bir tür doğruluk ve özgürlük savaşçısı olarak nitelendirmektedirler. Dolayısıyla katılımcıları da sözde bir ahlak matrisini takip etmeye çağırmaktadırlar (Baker, 2022, s. 8). Bu tür kanaat önderleri spiritüel uyanma adı altında takipçilerine resmi mercilere veya bilime karşı bir güvensizlik ve şüphe aşılamaktadırlar. İçerikler incelendiğinde 'kendinin doktoru ol', 'kendi araştırmanı yap' veya ABD'deki aşırı sağcı QAnon tarzı 'kırmızı hapi seç', 'tavşanı takip et' gibi söylemlerin baskın olduğunu görmekteyiz. (2022, 17). Yine Baker'a göre bu yeni alternatif sağlık kültürü *Wellness Culture* çoğulcu olması beklenen web kültürünü illiberal aşırı sağ söylemlerini epistemolojik bir mutlakiyetçilikle ve takipçi katılım dinamikleriyle otoriter bir yapıya dönüştürmektedir (2022, 20).

Görüldüğü üzere sosyal medyanın komplo teorilerine olan inancı ve yayılımını arttırdığı sorusu tek düze değil ama birçok dinamikle birlikte ele alındığında beklenenden farklı sonuçlar verebilmektedir. Komplo teorileri medya araçlarının yapısından bağımsız, toplumsal ve ekonomik krizlerle ilintili basit cevaplardır. İletişim teknolojilerinin sofistike bir hale gelmesiyle komplo teorilerine inananların sayılarının artıp artmadığı tartışmalıdır. Ancak özellikle sosyal medya demokrasiye çoğulculuğa katkıda bulunduğu kadar kamusal alanı ve kamusal tartışmaları zehirleyebilmektedir. Bir hak savunucusunun sosyal medyada görünürlük fırsatı yakaladığı kadar bilmukabele bir komplo teorisyeni de aynı şekilde bu yolla görünür olmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla komplo teorilerine dair inancın artmasından ziyade, inanan grupların örgütlenme ve yayılım biçimleri sosyal medyanın yapısından dolayı değişmiştir diyebiliriz. Sosyal medya hem komplocu az ünlü kanaat önderlerinin etki alanını arttırmış hem de komplo teorilerine inananların veya yayanların 'yaratıcı'

olmasını sağlamıştır. Bunun yanında Yankı Odaları da komplo teorilerine inanç eğiliminde olanları daha radikal halde konsolide olmalarını sağlamıştır.

1.7. Tüm Komplo Teorileri Kötü ve Zararlı mıdır?

Komplo teorileri genellikle kamusal tartışma zeminini ve demokratik süreci zehirleyen bir fenomen olarak tanımlanmaktadır. Komplo teorilerinin dünyayı basit bir karşıtlık olarak betimlemesi, güç ilişkilerini basitleştirmesi, dilinin dışlayıcı olması, bu tür bir tanımlamayı başat kılmaktadır. Bunun yanında genellikle incelenen komplo teorilerinin aşırı sağ ilişkili olması komplocu zihninin ırkçılığın ve antisemitizmin yayılmasına katkıda bulunduğu kanaatini güçlendirmektedir. Ancak tüm komplo teorilerinin kötü olmadığı bilakis bazılarının demokratikleşmenin, şeffaflığın ve politik eleştirelliğin önünü açtığına dair görüşler de vardır.

Olmsted, insanların komplo teorilerine inanmakta haklı olduğunu çünkü bu tür olayların daha önceden olduğunu savunur. Verdiği örneklerden belki de en önemlisi JFK suikastının araştırılması için toplumdan gelen baskı sonrasında JFK ile ilgili bir belge çıkmamasına rağmen Northwood operasyonu dokümanlarının ortaya çıkması olmuştur. ABD eski savunma bakanı Robert McNamara, ABD'nin belirli yerlerinde terörist saldırılar organize etmek istemiş ve bu terör saldırılarından Castro'yu sorumlu tutarak Küba işgaline yeşil ışık yakmak istemiştir. Bu sayede toplum JFK komplosuna yönelik bir baskı yapsa da başka bir komplo ortaya çıkarılmış ve federal hükümetin daha şeffaf davranması zorunlu kılınmıştır. Paradoksal bir şekilde Amerikalılar soğuk savaşın bitmesinin ardından endişelerini ve korkularının kaynağını Sovyetlerden kendi hükümetlerine yönlendirmişlerdir. Bu tür örneklerden yola çıkan Olmsted de komplocu hükümete karşı dürtüsel/reaktif olan bu cevabı anlayışla karşıladığını ifade etmektedir. Ona göre komplo teorileri doğru olabilir de olmayabilir de çünkü henüz kanıtlanmamışlardır (Olmsted, 2009, s. 1-11). Olmsted'in örnekleri yanı sıra Vietnam savaşının nedeni olarak gerçek olmadığı ortaya çıkan Vietnam botlarının Tonkin Körfezinde ABD donanmasına saldırdığı iddiasının ardından Vietnam'ın işgali ve yine benzer şekilde Saddam'ın kitle imha silahlarını tuttuğu bahanesiyle Irak'ın işgali örneklerini verebiliriz. Burada yine genelci bakış açısının tüm komplo teorilerine patolojik açıdan yaklaşmasının komplo teorileri arasındaki içsel dinamiklerini görmezden geldiği eleştirisini görmekteyiz. Dolayısıyla bazı komplo teorileri ve iddiaları demokratik ve tarafsız olabilmektedir (Fenster, 2008, s. 12). Harambam da komplo teorilerinin zamanla radikal bir dönüşüm geçirdiğini, önceden kolektif kimliği ön planda tutarak diğer kimlikleri günah keçisi ilan ettiğini, ancak şu anki komplo teorilerinin sosyal ve siyasal kurumları hedef aldığını iddia etmektedir. Ona göre komplo teorilerinin çoğunluğunda artık egzotik, bilinmez bir öteki/düşman değil somut kurumlar vardır. (Harambam, 2020, s. 86).

Komplo teorilerinin diğ er yararlı oldu ğ u ifade edilen alanı ise ayrımcılı ğ a uğ ramış toplum kesimlerinin kendine özgü komplo teorisiyle bir tür karşı argüman/enformasyon üretebilmesidir. Kurumlardan veya devletten gelen resmi bilgilere vatandaşlar olarak kabul edip güvenmek durumda olsak da resmi kaynakların, resmi kişilerin her zaman doğru ve kapsayıcı olmadığını söyleyebiliriz. Ana akım medya ve enformasyon kaynakları bu tür toplum kesimlerini kapsamadığından ve yer vermediğ inden dolayı sınıfsal, cinsel yönelim, cinsiyet veya etnik olarak ayrımcılı ğ a uğ rayanlar kendi enformasyonlarını resmi anlatılara cevaben yaratmak durumunda kalmakta ve doğal olarak bu alternatif anlatıda bazı komplo teorileri yer almaktadır. Alternatif anlatıyı üreten sadece aşırı sağ değil bu gibi dışlanmış gruplar da olabilmektedir. Örneğ in siyah akım bilgi *blackstream knowledge* bu ihtiyaç durumuna bir örnek teşkil eder. 80’lerden 90’ların başına kadar AIDS Amerikan medyasında bir tür homoseksüel hastalığı olarak etiketlenerek “beyaz Amerikan aile sözde ahlakı”nı öne çıkararak karşı ‘sapkınlıkların’ bir bedeli olarak resmedilmiştir. Oysaki AIDS bulaşanlarının çoğ u aynı zamanda Afrikalı Amerikalıların/siyahların olması ana akım medya tarafından göz ardı edilmiştir. O sıralarda *Black Liberation* Radyosu, dinleyicilerine sürekli olarak AIDS nedeniyle hayatını kaybedenlerin %80’inin Afrikalı Amerikalıların olduğunu ve ölenlerin ne homoseksüel olduğu ne de uyuşturucu kullandığını iletmekteydi. Ana akımın siyah ölümlerini göz ardı etmesinden itibaren yeni bir komplo teorisi oluşmaya başlamıştır: AIDS beyaz bilim adamları ve beyaz ırkçılar tarafından siyahlara soykırım uygulamak için Afrikalı Amerikalılara bulaştırılmıştır iddiası. 1990’lara geldiğ inde Afrikalı Amerikalıların üçte biri bu komplo teorisine kesinlikle inanmaktaydı (Fiske, 1999, s. 191-192). Bu komplo teorisi her ne kadar doğru olmasa da anlatı daha geniş bir çerçevede değerlendirilmelidir. ABD’deki siyahlara karşı tarihsel muamelenin yanı sıra hala toplumun en çok yok sayılan kesimlerinden biri olması, eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşımalarının oldukça zor olması, aşırı sağ beyaz ırkçılık *White Supremacy* tehdidinin sürmesinin endişesi bu tür bir alternatif anlatının ve komplo teorisinin inşasının oluşturulmasını mümkün ve anlaşılır kılmaktadır. Bu noktada komplo teorisi belirli tarihi veya güncel durumların alternatif açıklamasından ziyade politik bir ifadeye (Dentith M. R., 2014, s. 31) dönüşmekte ve politik mücadelede yerini almaktadır. Dolayısıyla komplo teorilerinin doğruluğ undan ve ideolojik bağlarından bağımsız siyasal olarak kullanışlı aparatlar olduğunu söyleyebiliriz.

Olmsted’e göre komplo teorilerine inanılmasının en önemli nedenleri: Hükümetlerin kendi lehine politikalar geliştirmek adına komplo teorileri üretmeleri, hükümetin hem dış ilişkilerde hem de vatandaşlarına yönelik komplocu planlar yapması ve son olarak bu tür konulara yönelik alternatif açıklamaları devlet yöneticilerinin direkt olarak baskılamasıdır (Olmsted, 2009, s. 234). Bunlar haklı sebepler olsa da komplo teorilerinin demokratik sürece ve yönetim şeffaflığına katkıda bulunup bulunmadığı tartışmalıdır. Fenster’in de değ indiği üzere komplo teorileri genel sosyal dinamiklerden ziyade çok fazla gruplara ve kişilere odaklanmakta bu sebeple önemli sosyal ve siyasal değ işimler

gerçekleştirmeyi önemsizleştirmektedirler (Fenster, 2008, s. 47). Komplo teorilerinin kişilere gruplara bu derece odaklanmasının sebebi aynı zamanda popüler kalmasını sağlamaktır. Tıpkı basit bir kurgu film veya hikâye gibi siyah beyaz karşıtlık anlatım zemininde olayların esrarengizliğinde birçok detaya, kanıta, karmaşık bir serüvene girilmekte ancak başından beklenen sonuca ulaşıldığında tıpkı popüler bir kültür ürünü gibi tatmin sağlamaktadır. Bu nedenle komplo teorileri Birchall'ın (2006) terimiyle bir tür pop-sosyolojidir. Bu görüşe karşı Yongkwang Kim (2019) yaptığı araştırmada dağılmış toplulukların komplo teorileriyle örgütlendiği ve siyasal olarak aktif olmalarını sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Kim özellikle Trump'ın Rusya ile gizli ilişkide olduğu komplo teorisinin yayılmasının seçmenin oy verme davranışını değiştirerek seçimde Trump'ın kaybetmesini sağladığını ifade etmektedir (2019, 7). Kim, bilimsel olarak bu tür bir sonuca ulaşmış olsa da burada politik aktivizmi oy verme davranışına indirgemştir. Ancak demokratik süreç oy verme davranışından çok daha fazlasıdır. Nitekim otoriter ve seçimli otoriter rejimlerde seçimlere katılım oranı demokratik ülkelerden çok daha fazladır. Bunun nedeni de kamusal alanın ve demokratik hakların kısıtlanmasından dolayı insanların kendilerini sadece oy vermekle ifade edebilmesidir.

Sonuç olarak komplo teorilerinin doğruluğu ve yanlışlığından ziyade nedenlerine odaklanılması daha sağlıklı olacaktır. Komplo teorileri tarihi insanlık tarihi kadar eskidir ve bu tür komplo iddiaları her daim var olacaktır. Komplo teorileri bireysel veya toplumsal dışlanmışlık, çaresizlik gibi birçok nedene bağlanabilir. Özellikle komplo teorilerinin siyasal, ekonomik krizlerin, büyük afetlerin, savaşların ve toplumsal çöküşlerin akabinde zirve yapması felakete karşı bireyin acizliğinden dolayı komplo teorilerine tutunduğunun bir göstergesidir. Dolayısıyla komplo teorileri siyasal ve ekonomik ihtilaflara içkin olduğundan bu tür sorunların çözülme oranlarına göre komplo teorilerinin sayısı azalabilecektir. Tüm komplo teorilerinin kötü olduğu ve bu teorilere inananların patolojik bir vaka olduğu sonucuna ulaşarak komplo teorilerinin engellenebileceği ve çürütülebileceği fikri bir fantezi olarak kalmakla beraber toplumsal sorunların da görmezden gelinmesine neden olmaktadır.

2. TÜRKİYE SİYASETİ VE KOMPLO TEORİLERİ

Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye'deki komplo teorileri ülkenin siyasi ve tarihi temelleriyle bağlantılıdır. Türkiye'deki siyasi anlatının özellikle sağ, siyasal İslamcı ve milliyetçi perspektiflerin baskın ve belirli bir alternatif tarih söylemini sahiplenmesi komplo teorilerine elverişli bir zemin oluşturmaktadır. Kimi zaman gerçek, kimi zaman sahte tarihsel nüvelere yaslanan bu söylem geleceğe değil geçmişe yönelmekte, geleceği de geçmişle tasavvur etmeye çalışmaktadır. Başka bir deyişle, bugünün eksikliklerine, başarısızlıklarına ve çaresizliklerine karşın geçmişteki başarı hikayelerine, nostaljik bir özlemle bakılan ve tasvir edilen bir altın çağa sığınılmaktadır. Bunun yanında geçmişte tasavvur edilen altın çağın çöküşünün etrafında dönen travmalar da (Gürpınar, 2020, s. 4) komplo teorilerinin anlatı çekirdeğinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Komplo teorilerinin gerçek failere, sorumlulara veya toplumsal nedenlere odaklanmadığını ve sürekli bir masumiyet öznesini temele oturttuğunu daha önceki bölümlerde ifade etmiştik. Türkiye'deki siyasi söylem de genel olarak bu travmaları ve hayal kırıklıklarının nedenini kendinde değil dışarıda veya dış kaynaklı olarak betimlemektedir. Bu nedenle "tarihten ders çıkarmak" söylemi yüzeysel olarak ele alınıp daha çok günah keçisi arayarak, gerçek nedenlerden ve eleştirel düşünceden sıyrılarak, düşman/dost karşıtlığı içinde kendini masum kılarak sürekli arındırmaya yaramaktadır. Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerinde komplo teorileri her kriz döneminde olduğu gibi artmış, ardından gelen çöküş sonrası cumhuriyet döneminde de milli anlatı içinde komplo teorilerine yer verilmiştir. Gerek Osmanlıcı gerek Cumhuriyetçi komplo teorileri farklı formlarda olsa da Batı karşıtlığı ve iç düşmanlara odaklanan anlatıları sahiplenmişlerdir. Türkiye'de popülerleşen komplo teorileri genel olarak iki kaynaktan kategorize edilebilir: Bunlardan birisi 80 darbesinden sonra askerileşen ve sembolizme dönen Kemalizm'in 90'ların sonunda merkez siyasetin de çökmesiyle beraber krize girmesinin ardından ortaya çıkan Ulusalçı komplo teorileridir. Diğerisi ise imparatorluğun çöküşünden bugüne kadar süren ve özellikle AKP yönetiminin kriz dönemlerinde zirve yapan İslamcı komplo teorileridir.

2.1. Sürekli Mazlumluk Söyleminin ve Siyasi Kutsallaştırmanın Temellendiği Siyasal İslamcı Komplo Teorileri

İslamcı komplo teorileri ve komplocu söylem genellikle Osmanlı imparatorluğu mirası çekirdeğinde temellenmektedir. Tanımlanan geçmişteki altın çağla geleceği tasavvur eden bu söylem oluşturduğu komplo teorilerinin merkezine bu yitip giden geçmişin, hayal kırıklıklarının ve travmalarının sözde sorumlularını, 'olağan şüphelileri' yerleştirmektedir. Batı ve azınlıklar gibi olağan şüphelilerin yanında Osmanlı'daki demokratikleşme çabaları, İttihat ve Terakki sonrasında Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren "Kemalistler ve Cumhuriyet elitleri" olarak tanımlanan kişiler ve

kurumlar komplo teorilerinin merkezinde yer almıştır. Erken dönem siyasal İslamcı söylemin genel olarak modernleşme, demokratikleşme ve uluslaşma çabalarına muhafazakâr bir refleks gösterdiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu komplo teorileri için 1908 Meşrutiyeti önemli bir milattır. Siyasal İslamcılar için Selanik’te kurulmasından mütevellit, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Yahudilerin ve Masonların kurduğu bir örgüt olarak etiketlenmiştir. İlginç olarak bu komplo teorileri İslamcılar tarafından sahiplenilmeden önce Almanlara yakınlaşan İttihat ve Terakki’ye karşı İngilizlerin propagandalarıyla yayılmıştır. Selanik’teki Yahudilerin ve Masonların İttihat ve Terakki’nin kurulmasının arkasında olduğu komplo teorisi ilk olarak dönemin İngiltere büyükelçisi Lowther ve onun baş tercümanı Fitzmaurice tarafından yayılmıştır (Gürpınar, 2014, s. 197-198). İkilinin mektupları ve yazılarından örneğin dönemin İçişleri Bakanı Talat paşanın “çingene kökenli kripto bir Yahudi” olarak tanımlandığını görmekteyiz (Kedourie, 1971, s. 92). Bunun yanında Cavit Bey, Doktor Nazım ve Bahattin Manastırlı gibi İttihatçılar da Özgür Mason locasının üyeleri olarak resmedilmektedir. Özetle, yine metinlerine bakıldığında İttihat ve Terakki, Makedonya Risorta Locası, B'nai B'rith (İttifak Kardeşleri) Yahudi organizasyonu ve nihai olarak Büyük Doğu Locası *Grand Orient* tarafından desteklendiği iddia edilmektedir (1971, s. 93). Bu iddialardan hareketle bugüne kadar süren Abdülhamit’e karşı İttihatçılar tarihsel söyleminin kaynağı bu tür iddialarla şekillenmeye başlamıştır. İttihatçılara yönelik Yahudi ve Mason komplo teorileri özellikle ilişkiler ele alındığında gerçeklikten tamamen kopuk veya sıfırdan üretilmiş bir fantezi değildir. Osmanlı’daki Hristiyan ayrılıkçıların artmasından dolayı kendilerini güvensiz hisseden ve Hristiyanların yönetiminde daha fazla ezileceklerini düşünen Yahudiler hem Balkan coğrafyasında hem de Anadolu’da Osmanlı yönetimi lehinde tavır almışlardır. İttihatçıların da seküler bir kimliğe sahip olması Yahudiler’in onlarla yakın olma tercihini arttırmıştır. Ancak Gürpınar’ın da (2014, 199) ifade ettiği gibi bu ilişkide egemen olan İttihatçılar, bağımlı olan ise Yahudilerdir. İngilizler bu ilişkiyi söylemsel olarak tersine çevirmiş, çarpıtmış ve Alman hükümetine yakınlaşan İttihatçı kadroya karşı bu komplo teorisini stratejik bir kara propaganda olarak kullanmıştır. Bu sayede İttihatçılara karşın günümüze kadar sürecektir olarak “Yahudi”, “Mason”, kabaca “gâvur” söylemi geleneğini başlamıştır.

Siyasal İslamcı perspektif Osmanlı’daki çöküşün nedenini Tanzimat’tan itibaren başlayan modernleşme ve hukuk devletine gidişin çabaları olarak görmektedir. Bu perspektifte sırasıyla Tanzimat, Jön Türkler, Meşrutiyet ve İttihatçılar Osmanlı’da çürümeyi ve yozlaşmayı arttırmıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonra, özellikle çok partili rejime geçiş ve Demokrat Parti iktidarıyla özellikle Kısakürek ve dergisi Büyük Doğu bu söylemi sahiplenmiştir. Bu dönemdeki siyasal İslamcı entelijansiya, İttihatçıların ve Meşrutiyetin karşısında olan dönemin padişahı ikinci Abdülhamit’i kültürleştirip merkeze alarak alternatif bir tarih söylemi yaratmışlardır (Gürpınar, 2020, s. 28). Örneğin dergideki yazarlardan biri olan Sami Karayel, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Osmanlı’yı köklerinden

uzaklaştırdığını ifade etmektedir. Ayrıca Karayel, Cumhuriyet'in ilanından sonra resmî ideolojinin Abdülhamit'ten "Kızıl Sultan" diye bahsederek onu karaladığını da iddia etmektedir (Üstün, 2011, s. 89). Abdülhamit'in çevresine kurulan bu alternatif tarih söylemi antisemitist söylemle paralel gitmektedir. Örneğin gerçek olup olmadığı kanıtlanmayan Siyonist Theodor Herzl Abdülhamit görüşmeleri Yahudi komplo teorilerine zemin hazırlayan önemli hikâyelerden biridir. İddiaya göre Herzl Abdülhamit'ten Osmanlı devletinin tüm borçlarını karşılayacak bir para karşılığı Filistin'den toprak istemiş, Abdülhamit ise "Topraklarımızın bir karışı bile satılık değildir. Onlar bana değil milletime aittir" diyerek reddetmiştir (Gürpınar, 2020 s. 28). Bu anlatı üzerinde temellenen Abdülhamitçi tarih söylemi Abdülhamit'in karşısında olan her kişiyi, organizasyonu ve kurumu bir Yahudi komplosu olarak nitelendirmiştir. Nitekim bu komplo teorileri Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren özellikle Cumhuriyet'i kuran kadrolara dahi yöneltilmiştir. Selanik'ten gelen Mason ve Yahudiler söylemi imalı bir şekilde olsa da Cumhuriyet'i kuranlar için de söylenmiştir. Yahudi komplo teorileri bazıları tarafından oldukça genişletilerek içine her şeyi alan, kapsayan bir söyleme evrilmiştir. Hilafeti ortadan kaldıran, seküler devleti ve Cumhuriyet'i kuran Mustafa Kemal Atatürk bile kimilerine göre Selanik'ten göç eden bir kripto Yahudi olarak Yahudilerin gizli emellerini uygulamıştır (Baer, 2013, s. 528).

Demokrat Parti iktidarında İslamcı komplocu söylem özellikle mecmua ve çeşitli neşriyatlarda yayılmış ancak tam anlamıyla politik sahneye Erbakan ve Millî Nizam Partisi ile beraber çıkmıştır. MNP Millî Görüş hareketinin ilk kapanan partisi olduğundan hareketteki siyasal İslamcı ideoloji ve söylem sarıh olarak gözlemlenebilmektedir. Millî Görüş başlangıçta kendini ülkede kutuplaşmış sol ve sağ arasındaki ikiliği yaracak bir üçüncü yolcu olarak tanımlamıştır. Dönemin Adalet Partisi'ni liberal ve CHP'yi solcu olarak etiketleyen Millî Görüş, bu ideolojilerin dış kaynaklı olduğunu ve sadece kendilerinin "millî" politikaları benimsediklerini iddia etmişlerdir (Düzenli, 2022). Ancak MNP ve genel olarak Millî Görüş de tıpkı Liberalizm ve Sosyalizm gibi dışarıdan gelen Siyasal İslamcılığı benimsemiş ve buna ek olarak 'Anadolu Kalkınmacılığı' romantizmini de söylemlerine eklemiştir. Millî Görüş'ün Siyasal İslamcı gündemi MNP'nin parti beyannamesinde açık olarak deklare edilmiştir (2022, s. 35):

"Milletimizin uzun asırlar gerek manevi gerek maddi ilimler sahasında insanlığa önderlik ettiği ancak Tanzimatla su yüzüne çıkan ve bilahare ve günden güne meşruiyet kazanmaya başlayan kozmopolitlik ve gayri millilik hareketleri maddi ve manevi sahada gerilememize sebep olmuş ve imparatorluğumuza kısa zamanda çökertmeye ve yıkmaya kâfi gelmiştir"

Tanzimat ve Osmanlı modernleşmesi vurgusu Millî Görüş ideolojisinin erken cumhuriyet dönemi siyasal İslamcılığı ile uyumaktadır. Gerilemenin sebebinin modernleşme ve kozmopolit olduğu

vurgusu hem çoğulcu demokrasiye hem de uluslaşmaya ve modern vatandaşlık tanımına karşı klasik reaksiyoner İslamcı bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisadi olarak da üçüncü yolculuk önerisini görmekteyiz. Hem kapitalist hem sosyalist sisteme karşı olduğunu ifade eden MNP, kalkınmacı, milli bir ekonomik modeli tasavvur etmeye çalışmakta ancak son kertede “beşeriyeti kurtaracak tek çıkar yolun ahlaki nizam” (2022, s.36) diyerek muğlak bir tasvir ortaya koyarak ahlak öznesini rasyonel iktisadın üstünde kurmaktadır.

Millî Görüş’ün ideolojisinin temelinde birçok komplo teorisi yer almaktadır. Erbakan ve partisinin söylemi dış güçler kaynaklı sürekli sistemik bir komplo teorisini pekiştirmektedir. Örneğin, Siyonistler ve onların içerdeki işbirlikçileri Masonlar, ABD’li ve AB’li kapitalistler ve ebedi düşman Kızıl Komünistler gibi geniş bir düşman tanımı vardır. Komplo teorilerine özgü olarak Millî Görüş zihninde tüm düşmanların bir arada olduğu, her zaman her yerde olabilen, her şeye kadir ve güçlü komplocu özne tanımı vardır. Paranoyak Stili Millî Görüş’ün politik söyleminin merkezinde görmekteyiz. MNP’nin kurucu isimlerinden M. Zahit Kotku’nun bir demecini buna örnek gösterebiliriz (Baykal, 2017, s. 800):

“Mason, ben de sendenim der, camiye girer, namaz da kılar, el açıp dua eder. Aman kardeşim! Bunların hiçbirini seni aldatmasın. Mason olduğunu bildiğin kimse, başını secdeden kaldırmasa dahi kıymeti yoktur. Bunu iyi bil ve herkese de iyice bildir. Belki çok merhametli ve cömert de olabilir, birçok hayırlara çok da yardımlar edebilir. Amma hepsi, kuşu yakalayabilmek için birer tuzak ve maskeden başka bir şey değildir.”

Komplocu zihin karşıda tanımladığı düşmanı şeytanlaştırmakta ve ahlaki bir özne olarak görmemektedir. Bu nedenle tanımladığı düşman kudretli olmanın yanında aynı zamanda sürekli ‘aldatandır’. Millî Görüş ‘inananları’ her zaman tetikte olmaya davet eden bir siyasi alarm durumunu resmetmektedir. Bu İslamcı reaktif siyaset sürekli bir tehlike durumunda bulunduğu hissiyatını topluma yaymaya çalışmaktadır. Çoğu popülist siyasete paralel bir şekilde Millî Görüş de bir kırılma anında, negatif olarak bir eşikte olduğunu, topluma ve sempatanlarına sürekli olarak hatırlatmaya çalışmaktadır. Bunun yanında MNP ve Millî Görüşçü ardılları yine popülist hareketlere benzer bir şekilde kendini sistem karşıtı olarak tanımlamaktadır. Sistem, çürümüş, yozlaşmış, iş üretmez hale gelmiştir. MNP için siyasi olarak bu merkezi temsil edenler de dönemin Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Adalet Partisidir (AP). MNP’nin siyasi söyleminde CHP komünist ve anarşistlerle iş birliği yapan solcu bir partiyken AP de Masonik bir partidir (2017, s. 801). Millî Görüş’ün karşıtlık üreterek kendisini yabancı ve güvenilmez kaynaklara karşı “özcü” bir konumda idealize ettiğini görmekteyiz. Taggart bu popülist siyaset tarzını *heartland* olarak ifade etmektedir. *Heartland* hayal ürünü, siyasal söylem ve ideolojiyle oluşturulan bir merkezin kalbidir ve nihayetinde ideolojinin idealize ettiği ütopyik bir yerdir (Taggart , 2000, s. 95). Bu hayali toprağın kalbinde yine idealize edilen bir kolektivite vardır. Oldukça

merkezci ve homojen olan bu yaklaşımda, söylemle sınırları belirlenmiş toplum/ulus yekpare olarak tasvir edilmektedir. Çünkü popülizmin alametifarikasında ancak böyle bir birlikteliğin ve aynılığın içinde bilgelik, fazilet ve ahlak üretilebilir. *Heartland*, “toprağın kalbi” olarak çevirebileceğimiz bu yer tek bir nüfus talep eden tek bir bölgedir. Bu hayali topraklarda marjinalite ve aşırı uç olarak tabir edilen direkt olarak dışlanmakta, kozmopolitizm ve uluslararasılık, izole öze düşman bir sızma olarak nitelendirilmektedir. (2000, s. 96). Millî Görüş de bu hayali özü referans göstererek siyasi politikasını oluşturmuştur. Kozmopolitizm ve uluslararası ilişkiler özellikle Siyonizm çatısı altında komplo teorilerinin kaynağını oluşturmuştur.

60’ların sonunda siyasi sahneye çıkan Millî Görüş bu dönemden 90’ların sonuna kadar seçimlerde kayda değer bir başarı göstermiş, bunun yanında Yahudilerle ilgili komplo teorilerine ve paranoyak politikaya hız kesmeden devam etmiştir. Rıfat Bali 1996 yılında RP’nin seçim kampanyasını takip etmiş, özellikle bu komplocu ve ırkçı söylemlerin sürekli tekrarlandığını yazmış, Erbakan’ın kampanya sürecindeki demeçlerine dikkat çekmiştir (Bali, 1996, s. 171):

Antalya, 3 Mayıs 1996

“Seçimlerin Yahudi’ye yaramasını istemiyorsanız elbette RP’ye oy vereceksiniz. Bu Müslüman çocukların katlinin hesabını Allah sizden sorar (...) “Türkiye’deki yöneticiler Yahudilerin her yaptığına aferin diyor. 2 Haziran’daki seçimin Yahudi’ye yaramasını istemiyorsanız RP’ye oy verin.”

Kahramanmaraş, 24 Mayıs 1996

“RP dışındaki partilere oy verenler Ermeni ve Yahudilere oy vermiş sayılırlar, çünkü diğerleri bunlarla iş birliği içindeler”

Rize, 1 Haziran 1996

Artık İsrail’e Ermeni’ye oy verme. Gerçekleri gör kendine, RP’ye oy ver”

Refah Partisi özellikle seçim dönemlerinde sıklıkla Yahudi aleyhtarı komplo teorilerini medya olanaklarıyla yayma girişiminde bulunmuştur. Bunun en önemli örneklerinden biri Aralık 1995 genel seçimleri öncesi Millî Görüş’ün medyadaki aracı Millî Gazete’de kupon karşılığı promosyon olarak verilen *Dünyayı Kimler Yönetiyor? Gizli Dünya Devleti* kitabıdır. ABD’de 1972 yılında basılan ve aşırı sağın başucu yapıtı haline gelen kitapta Siyonistlerin gizli dünya devleti kurma emelleri ve onlara hizmet ettiği iddia edilen sözde kurumlar, siyasiler ve iş insanları teşhir edilmektedir. Gazetede sürekli kitabın okunması da tavsiye edilmiştir. Gazetenin yazarlarından Ahmet Akgül kitabın “insanlığın bünyesine kanser hücreleri gibi yerleşen Siyonist mikroplarını ve şeytanın çocukları olan Yahudi ve Masonları ve bunların gizli tertip ve tahribatlarını” ortaya koyduğunu belirtir (Bali, 1996a, s. 61). Kitabın hem

kapitalizmi hem de komünizmi Yahudi komplosu çatısı altında birleştirmesi Milli Görüşün sözde üçüncü yolculuk ideolojisini de meşrulaştırmasını sağlamaktadır. Nitekim iki ideoloji de belirtilen İslamcı “öz”ün dışında yabancı ve zararlı unsurlar olarak yine Yahudilerin ürettiği bir kötülük olarak nitelendirilmektedir. Türkiye’de İslamcı tarih söyleminin en önemli kilometre taşlarından biri daha önce bahsettiğimiz üzere Abdülhamit/Teodor Herzl hikayesi olduğundan Türkiye’deki İslamcı komplo teorilerinde Yahudi meselesi bir saplantı haline dönüşmüştür. Buna İsrail’in Arap devletleriyle savaşması ve yayılcı politikaları da eklenince Yahudi, Siyonist ve İsrail kelimeleri arasındaki anlam farklılıkları İslamcı söylemde buharlaşmış ve bütünleşmiştir. Yahudilere karşı bu saplantılı ve paranoyak yaklaşım komplo teorileri için kullanışlı bir hale gelmiştir. Örneğin 90’larda GAP projesinin aslında İsrail’in Güney Doğu’yu istila etme projesi olduğundan Lozan anlaşması sırasında Türk heyetinde hahambaşı Haim Nahum’un bulunduğu ve İslami hareketin başından engellediğine kadar fantastik haberler İslamcı basında yer almıştır (Bali, 1996b, s. 78).

2.2. 2000’ler Sonrası: Muhafazakar Demokrat Rasyonalizminden Komplocu Söyleme

Milli Görüş’ten kopup iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) içinde İslamcı komplocu düşünceler doğal olarak bulunsun da özellikle iktidarlarının başında genel politik söylem içerisinde komplo teorileri ve komplocu anlatı çok az yer kaplamıştır. Komplo teorilerinin toplumsal, iktisadi ve siyasi krizlerde ortaya çıkması olgusu AKP’nin hikayesiyle uyumaktadır. Sebebi siyasi yönetimin tercihlerinden olsun veya olmasın, krizlerin sürekli olarak çözülememesi ve kronikleşmesi hem toplumu hem de mevcut siyasi iktidarı bir çıkmazın içine sürüklemektedir. Ortada bir çözüm veya arayışı olmadığı takdirde toplum doğal olarak iktidardan bir cevap beklemektedir. Krizlerin içinden bir çıkış bulunamadığında, siyasi iktidar açısından krizlerin sürdürülebilir duruma gelmesi gerekmektedir. Krizlerin ‘doğallaştırılması’ ve rasyonelize edilmesi için en kolay yol komplo teorilerinin devreye girmesidir. Komplo teorileri gerekli açıklamayı sağlamakta ve siyasi iktidar dışında bir günah keçisi bulunabilmektedir.

AKP İktidarının başlarında liberal politikalar ve AB ilişkileri ön planda tutulmuş İslamcı entelijansiya daha geride kalmıştır. Zamanla siyasal popülist İslamcı politikalar merkeze oturmaya başladıkça kendi ‘siyasetini kutsallaştırın’ bir söylem geliştirilmiştir. Karşıtlık üzerine temellenen söylemde Eski Türkiye *ancient regime* gitmiş, üzerinden ‘ölü kabuğunu’ atmış ve Yeni Türkiye doğmuştur. Zamanla rasyonel dış ilişkiler ve iktisadi politikalar korkakça görülmüştür. Ufku daha geniş, daha cesur daha emperyal olan bu Yeni Türkiye’nin, ve onun Yeni Devlet’inin elbette düşmanları da eskisine göre daha güçlü, nüfuslu, karanlık, her zaman her yerden olabilen, her zayıflığa sızabilen, tanımlanması güç varlıklardır (Gürpınar, 2020). Böylece oluşacak her krizin, her başarısızlığın

nedenselliğini dolduracak şekle girebilecek bu kudretli ve her yere sızabilen komplocu düşman politik söylemde oldukça kullanışlı bir hale gelmiştir. Buna verilebilecek en iyi örnek, hükümeti destekleyen bir televizyon kanalında belgesel olarak yayınlanan “üst akıl” komplo teorisidir. Özellikle 2016-2019 yılları arasında iktidarın ve ona yakın yazarların söylemlerinin önemli bölümünü kaplayan üst akıl bir süper-komplo teorisidir. Belgesele göre 3000 yıllık bir düşman olan üst akıl bugün de her türlü melanetin müsebbibidir. Üst akıl her zaman her yerde bulunabilen her şeyi kontrol edebilen, devrimler ve darbeler yapan, nüfus kontrol teknikleri uygulayan, laboratuvarında insanlara bulaşacak virüsler üreten, her türlü algı operasyonunu yapabilen, zihinlerimize dahi sızabilen bir güç olarak tanımlanmaktadır (Karaosmanoğlu, 2021, s. 78). Bu komplo teorisi öyle geniş bir şema sunar ki, her yazar, köşe yazarı ve komplo teorisyeni farklı komplo teorilerini ve komplocu aktörü rahatça üst akıl süper komplo teorisine ekleyebilmektedir. Örneğin Türkiye bazında hem PKK hem IŞİD hem de FETÖ üst akılın sadece piyonlarıdır. Ekonomik her saldırının veya toplumsal bir infialin ardında yine üst akıl bulunmaktadır. Ancak bu tür süper-komplo teorilerinin siyasi söylem olarak kullanması başta kullanışlı olsa da sonrasında bir ironi oluşturmaktadır. Nitekim söz konusu düşman bu kadar kudretliyse ve problemler sürekli devam ediyorsa, güçlü olduğunu ifade eden bir yönetimin hegemonik söylemi ve varlık iddiası da giderek anlamsızlaşmaya başlamaktadır. Dolayısıyla sorunlar çözülmedikçe ve kronik krizler devam ettikçe, iktidarın da yaratıcılığına paralel var olan komplo teorileri sönümlenip yerine yenileri gelebilmektedir.

Gezi Parkı protestoları AKP ve siyasi İslamcı cenah, yazar ve entelijansiyası için komplo teorileri üretimi bakımından bir mihenk taşı olmuştur. O ana kadarki en büyük toplumsal protestoyla karşılaşmasının ardından Siyasal İslamcı yazarlar, medya, sosyal medya kullanıcıları başından itibaren Gezi Parkı protestolarını küresel bir komploya bağlamışlardır. Önce bu protestoların hem sosyolojik hem de aktörler bağlamında ve toplumsal talepler bakımından pek bir ilgisi olmamasına karşın dönemin devlet başkanı Mübarek’e karşı Mısır’da yapılan protestolarla, Arap Baharıyla ve Turuncu Devrimlerle özdeşleştirilmiş, bunları planlayanlarla Gezi Parkı protestolarını planlayanların aynı ‘örgütler’ olduğu iddia edilmiştir. Örneğin Sabah gazetesi ilk olarak protestoların ardında Occupy adlı bir örgüt bulunduğunu iddia etmiştir (Sabah, 2013). Occupy bilindiği üzere bir örgüt değil, ABD’de ekonomik eşitsizliğe karşı düzenlenen “Occupy Wall Street” eyleminin adıdır. Daha sonra aynı gazete bu kez protestoların arkasında George Soros’un olduğunu iddia etmiştir. Çünkü iddiaya göre Soros fonlandığı vakıflarla ülkeleri karıştırmaktadır ve Türkiye bu ülkelerden birisidir (Sabah, 2020). AA’ya girilen bir haber içeriğinde ise Gezi Parkı olayları profesyonel devrim ihracatçılarının eylemleri olarak nitelendirilmiştir. Profesyonel eylemcileri ihraç eden oluşumun da Sırp OTPOR (direniş) olduğu söylenmiş, kaldırılmış yumruk sembolünün (OTPOR sembolü) protestolarda yer almasının da bunun

kanıtı olduğu ifade edilmiştir. Daha da ötesinde tüm bu iddialar söylem olarak veya medya içeriği olarak kalmamış mahkeme iddianamelerinde dahi yer almıştır (Kaya & Hatipoğlu, 2019).

Bunun nedenlerinden birisi öncelikle Türkiye’de siyasal İslamcı ve hatta genel olarak sağ siyasetin protesto hakkını ‘sokakta siyaset olmaz’ düsturuyla meşru görmemesidir. Yukarıda görüldüğü üzere Gezi Parkı protestoları dünyada olan diğer protestolarla karşılaştırılıp hepsi genel bir komplo teorisi içine dahil edilmiştir. Bir diğer nedeni ise Gürpınar’ın belirttiği gibi AKP entelijansiyasının protestolara karşı ahlaki üstünlüğü elinde tutmak için her türlü absürtlüğü içine alan bir çerçeve sunması olmuştur (2020, s. 78). Başka bir deyişle siyasal İslamcı ideolojinin politikalarına bir kutsiyet atfetmesi, bu politikalara karşı herhangi bir etkili muhalefetin/eleştirinin ortaya çıkmasından itibaren, bu politikaları benimsiyenlerin ahlaki panik yaşamasına sebebiyet vermektedir. Bu panikle beraber ahlaki meşrulaştırmayı sağlamak için de komplo teorilerini kullanmak vazgeçilmez bir seçenek olarak önümüze çıkmaktadır.

Tangen ve Parlak’ın makalesi kriz durumlarında özellikle Türkiye örneğinde komplo teorilerini nasıl “*hem mağdur hem de muktedir*” kıldığını aktarması açısından önemlidir (Tangün & Parlak, 2020, s. 301). Buradaki iktidar formülasyonunda mağdurluk liderle ve hareketle bütünleşmeyi sağlamakta, bunun yanında sürekli muktedir kalmak için bir hınç arzusu yaratmaktadır. Mağdur olma durumu, Ortadoğu romantik siyasetinde temellenen dış ilişkiler popülizminde de yeniden üretilmektedir. “Dönemin girişimci ruhunu anlatması bakımından ‘Türkiye’nin altın vuruş hazırlığı yapması, ruh atılımı yapması, tarihin akışını değiştirmesi’ gibi ifadelerin kullanımı da neoliberal homo-economicus çerçevesi ve ‘Türkiye’nin madun Müslüman coğrafyanın hamisi olma rolü’ ile tutarlıdır.” (2020, s. 309). Bu çerçevede geniş bir komplo teorileri evreniyle beraber her türlü kriz ve siyasi olay birbirleriyle bağlantılandırılabilir. Gezi protestoları, 15 Temmuz darbe girişimi ve ekonomik kriz iddia edilen aktörler ve hedefleri bakımından söylemsel olarak birleştirilmektedir. Bu tür bir indirgeme siyasete yaklaşım bakımından paranoyak bir itkiyi tetiklemekte, güvenlik ihtiyacı ve panik hissiyatıyla toplumsal denetimi sağlamak, kamusal alanda sağlıklı bir politika üretilmesini engellemektedir (2020, s. 312-313).

Muktedir siyaset ve çeperi tarafından üretilen komplocu söylemin toplumsal yansımalarını araştıran çok az sayıda çalışma vardır. Sağlam’ın Trabzon’da yaptığı etnografik araştırma bu açıdan bize önemli nüveler vermektedir. 2015’de Türkiye’de büyük elektrik kesintileri yaşandığı sırada yapılan bu çalışmada, görüşülen kişiler elektrik kesintilerinin nedenini Batılı güçler olarak açıklamıştır. 40 yaşındaki Trabzonlu Kemal’in iddiasına göre Batılı güçler Türkiye’deki elektriğe sabotaj yaparak Erdoğan’ın başarılarını gölgelemeye ve halkı ile arasını bozmaya çalışmaktadır (Sağlam, 2020, s. 19). Görüldüğü üzere siyasetin ürettiği komplocu söylem, toplumu her türlü krize yine benzer basit ve komplocu açıklamalar üretmeye itmektedir. Bununla beraber çalışmada özellikle kırsal bölgede

insanların gündelik yaşamlarında da şüpheli davrandıkları ortaya çıkmıştır. Bölgedeki herhangi bir turist/yabancı İsrail veya başka Batılı ülkenin ajanı olarak tanımlanabilmektedir. Turist görünümü ajanların aslında tohum topladıklarını veya tohumları zehirledikleri kırsal bölge halkı tarafından iddia edilmiştir (2020, s. 20). Çalışmada görüldüğü üzere siyasetin komplocu söylemi sürekli olarak kullanması toplumu önemli derecede etkilemektedir. ABD veya Avrupa'dakilerin aksine Türkiye'deki komplo teorilerinde aktörlerin önemli bir kısmı hükümeti hedeflemekte, komplo teorilerine inananlar ise onunla ittifak olarak hizalanmaktadır. Çünkü siyasi komplo teorileri söz konusu ülkelerde siyasetin daha uç taraflarından çıkararak merkezi hedeflemektedir. Ancak Türkiye'deki komplo teorileri siyasi olarak ana akımda bulunduğundan merkezle beraber hareket etmektedir. Kuşkusuz bu durumun hem güncel siyasetle hem de modern Türk siyasi tarihiyle ilintilidir. Son olarak Sağlam'ın önemli bir tespitini paylaşmak gerekir. Çalışmanın yapıldığı Trabzon'un kırsal bölgesinde komplo teorilerinin yoğun rastlanmasının bir sebebi de kadın ve erkeklerin ayrı ve izole bir şekilde sosyalleşmeleridir. Sağlam, özellikle kamusal mekan olarak değerlendirebileceğimiz yerlerde erkeklerin/maskülenliğin fazla olması "perdenin arkasında oynanabilen tüm oyunları görebilen adam" olmaya çalışmanın önemli bir sosyal performans olarak görülmesine neden olmaktadır (2020, s. 21). Bu nedenle özellikle Türkiye'de hem siyasette hem de toplumdaki erilliğin komplo teorileri üretiminde önemli bir etken olduğunu söyleyebiliriz.

2.3. Kemalizmin Krizinden Sonra: Ulusal Komplo Teorileri

Her ne kadar Kemalizm terimi siyasal literatürde sıkça yer alsın da burada salt bir doktrinden veya ideolojiden bahsetmek mümkün değildir. Kemalizm kişi halesi üzerinden temellense de cumhuriyetçiliği, yurttaşlığı, modernleşmeyi, kalkınmacılığı, sekülerliği içine alan kurucu bir değerler silsilesidir. Başlangıçta hem iktisadi hem de kültürel alanda jakoben bir yaklaşımla sürekli devrimi amaçlayan Kemalizm özellikle 27 Mayıs darbesinin ardından 'anti-emperyalizm' bağımsız Türkiye şiarını edindiği için sol tarafından ve daha 'çağdaş bir sağ' arayan milliyetçiler ve sağ tarafından kullanılan amorf bir ideoloji haline gelmiştir. Ancak özellikle 1980 darbesinden sonra Kenan Evren tarafından Atatürkçülüğün otoriter-milliyetçi restorasyon ideolojisi olarak kurumsallaştırılması Kemalizmin tartışılmasına yol açmıştır. Özellikle daha sol Kemalist aydın olan Uğur Mumcu, Bahriye Üçok, Ahmet Taner Kışlalı gibi isimler bu tür bir Kemalizmi eleştirmiş ancak sesleri ana akımda yer almamıştır. Daha da ötesi bu üç ismin de faili meçhul katliamlara kurban gitmesinin ardından İslamcı irtica tehdidi endişesiyle beraber terör ve güvenlik paradigmasında sıkışmış bir Kemalizm ortaya çıkmıştır. 2000'lerin başında bu tür bir ideolojiye yaslanan merkez siyasetin çökmesinin ve Kemalizmin muhalefet olmasının ardından AKP'nin AB ile uyum sürecini başlatıp liberal reformlar yapması, Kemalist kanadın bir kısmının Batı'ya karşı hıncının 'anti-emperyalist' söylemlerle birlikte artmasına sebebiyet vermiştir (Bora, 2017, s. 178-182). Muhalefette kalan, hem Batı'yı hem de AKP'yi aynı

komple içerisinde gören, giderek izole ve reaktif bir harekete bürünen bu siyasi akım daha sonra *Ulusalçılık* adını alacaktır. Ulusalçılık ideolojisi özellikle 2000'lerin ilk on senesi geniş bir komple teorileri literatürü üretmiştir.

AKP'nin 2002'de iktidara gelmesinden sonra 28 Şubat döneminden kalan irtica korkusuyla ve kökü Refah partisinden farklı olarak Batı ile ilişkilerini pozitif yönde ilerletmesi nedeniyle oluşan 'bölünme korkusunu' birleştirmiş ve tek potada eritmiş (Yazmacı, 2013, s. 157), Ulusalçılığı tamamen reaktif ve komplocu bir ideoloji haline getirmiştir. Ulusalçılık hem İslamcı komple teorilerini kendi söylemine göre devşirmiş, hem de Yeni Dünya Düzeni gibi Batı'da üretilen komple teorilerini ithal etmiştir. Dolayısıyla hem tarihten hem de popüler kültürden iç içe geçmiş unsurlarla beraber bir komplocu anlatım manzumesi üreten ulusalçılığın kökünün komploculuk olduğu rahatlıkla söylenebilir (Gürpınar, 2014, s. 249). Ulusalçı bakış açısına göre AKP Batı emperyalizminin bir maşasıdır. Ulusalçı komple teorileri 'Şu Çılgın Türkler' ve 'Metal Fırtına' gibi en çok satan kitaplarda, Kanaltürk gibi medya kanallarında, internet sitelerinde ve bloglarında çok yoğun olarak yer almaya başlamıştır. Bu komple teorilerine göre özellikle ABD seküler bir cumhuriyet yerine 'İlımlı İslam'ın uygulanacağı bir Türkiye arzulamaktadır (Gürpınar, 2020, s. 48). Bu sayede bir yeşil kuşak oluşturacak ve Ortadoğu'ya örnek bir ülke olacaktır. Bu tür iddiaların yer aldığı Ulusalçıların en popüler komple teorilerinden biri Türkiye'nin bölünmüş bir haritasının paylaşıldığı "Büyük Ortadoğu Projesi"sidir. Bu projenin gerçekleşmesi için de AKP'ye ABD tarafından özel bir misyon verilmiştir. Bunun yanında AKP'nin lider kadrosu Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül gibi isimler için ailelerinin köklerinin Rum, Ermeni, Yahudi (Yazmacı, 2013, s. 158), Gürcü olduğuna dair iddialar dillendirilmiş ve bu iddialar zenofobik bir şekilde karalama kampanyası olarak kullanılmıştır. Ulusalçılıkta, milliyetçi ve zenofobik unsurlar basit bir şema ve anlatıyla komplocu sosyalist nüvelerin de yer aldığı bir söylem yer almaktadır (Gürpınar, 2014, s. 153). Ulusalçı komple teorilerinin en endişe verici yanı belirli bir tarih anlatısıyla dış siyasetle beraber ülkedeki azınlıklara karşı ayrımcılığı da kapsayan bir hikaye yaratmaya çalışmasıdır. Ulusalçı söyleme göre Batı'nın maşası sadece ABD değil aynı zamanda Vatikan, Pontusçuluk, Patrikhane, Ermeniler ve Yahudilerdir. Örneğin Ermeni soykırımı iddiaları Büyük Ermenistan'ı kurmak adına planlanmış bir projenin ilk ayağıdır. Yine Sümela Manastırı'nın tekrar ibadete açılması da Büyük Pontus'un kurulmasına yönelik ilk adımlardan biridir. Hatta Ulusalçılardan bazıları bu iddiaları daha da ileri götürerek AKP'lileri bunlara izin verdiği için gerçek müslüman olmamakla itham etmiştir (2014, s. 173-174). Bu komple teorilerinin yaygınlaşması nefret ve ırkçı söylemleri beraberinde getirmiş, ülkedeki azınlıkların güvenlik endişesini doğal olarak arttırmıştır. Dünyayı yöneten gizli örgütler de Ulusalçıların gündemindedir. Örneğin Ulusalçı komplocu iddialardan biri üç tane büyük organizasyonun dünyayı yönettiğidir. Bunların çatı örgütlenmesi Dış İlişkiler Konseyi'dir (CFR) bunun alt örgütleri de Üçlü Konsey (TC) ve Bilderberg Grubu'dur. Üç örgütün de

dünyanın her bir yanından 50.000 üyesi olduğu rivayet edilmektedir. Örneğin Erol Bilbilik'e göre dünyayı bu konsey yönetmektedir. Kapitalizmin bankacılık, finans, kredi, döviz, yatırım, imalat, hammadde ve sanayi politikalarını bu grup yönetmektedir (2014, s. 179).

Ulusalıcı komplo teorileri sadece siyasi ve etnik komplo teorileriyle sınırlı kalmamakta aynı zamanda sağlıktan bilime kadar geniş bir spektrumda zengin bir komplo teorileri literatürü sunmaktadır. Bir dönem GDO'lu gıda meselesi gündemdeyken özellikle "İsrail'den gelen tohum"lar konusu yeni bir komplo teorisini ateşlemiştir. Özellikle GDO'lu ürünlerle İlluminati veya Siyonistlerin Türkleri kısır bırakarak yok etme veya dünya nüfusunu azaltma girişimleri olduğu gibi iddialar Ulusalıcı cenahta oldukça popülerleşmiştir. Örneğin 2009 yılında dönemin YÖK başkanı Yusuf Ziya Özcan GDO'lu gıdaların insanın genetiğiyle oynayıp türlü hastalıklara sebebiyet verebileceğini iddia ederek "böyle şeylerle zamanla bir milleti yok edebilirsiniz" diyerek İsrail'den tohum ithalatına karşı çıkmıştır (2014, s. 192-193). Ulusalıcı komplo teorilerinin bir önemli özelliği de komplo teorilerini ithal ederek Türkiye'ye göre uyarlamalarıdır. Örneğin Yeni Dünya Düzeni ABD'de komünistlerin özgür dünyaya karşı saldırılarını içeren bir komplo teorisiyken Ulusalıcılar bu komplo teorisini ABD'nin Türkiye'ye karşı yaptığı kötücül planlar olarak resmetmişlerdir (Avar, 2009). Aynı şekilde aş karşıtlığı (Yalçın, 2019) (Şekeroğlu, 2011) ile ilgili komplo teorileri ve 11 Eylül ile ilgili komplo teorileri de Ulusalıcılar tarafından Türkiye'ye ithal edilmiştir.

2.4. Bölüneceğiz, Parçalanacağız: Sevr Sendromu

1. Dünya Savaşı sonunda imzalanan iki ağır anlaşma olan Versailles ve Sevr: birincisi 2. Dünya Savaşı'na, ikincisi ise Kurtuluş Savaşı'na sebebiyet verecektir. Bizi ilgilendiren Sevr anlaşması bilindiği üzere savaşı kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'na kazanan İtilaf devletlerince imzalatılan ve oldukça ağır şartlar içeren bir anlaşmadır. Anlaşmada İzmir, Ege bölgesi ve Trakya bölgesinin Yunanistan'a, Antalya ve Konya civarının İtalyanlara, Güney Doğu Anadolu bölgesinin Fransızlara, Doğu Anadolu'nun Ermenistan'a ve boğazların uluslararası bir komisyona bırakılması gibi bilinen işgal koşullarının yanında askeri ve iktisadi olarak da birçok ağır koşul bulunmaktadır. Örneğin anlaşmaya göre top ve ağır silah kullanmayan 35.000 jandarma ile beraber Türkiye'nin toplamda 50.700 askeri bulunabilecektir. Bu küçük ordu da sürekli uluslararası denetime tabi olacak ve ordunun herhangi bir hava kuvveti bulunmayacaktır. Türkiye'nin limanlarda herhangi bir kabotaj hakkının bulunmamasının yanı sıra 16.000 tondan fazla yükü olan ticari gemi dahi bulunduramayacaktır. Kısacası Türkiye'nin askeri ve iktisadi bağımsızlığı olamayacaktır. Tüm bunların yanında Sevr anlaşması Meclis-i Mebusan lağvedildiğinden parlamento kararı olmaksızın toplanan Saltanat Şûrası'nda Osmanlı temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Bu nedenle anlaşmanın hukuki bir dayanağı da bulunmamaktadır (Ertan, 2016, s. 28-34).

Neticede bağımsızlık hareketini başlatan ve antlaşmayı tanımayan Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Ankara hükümeti bağımsızlık mücadelesi ve Kurtuluş Savaşı'nı başlatmış, işgali sonlandırmış, savaş nihayetinde Lozan barış antlaşmasıyla noktalanmıştır. Muhataplar eşit düzeyde masaya oturmuş antlaşma ve devamındaki ek protokollerle Türkiye'nin Hatay hariç bugünkü sınırı, iktisadi ve askeri bağımsızlığı elde edilmiş, sonrasında Cumhuriyet ilan edilmiştir. Ancak Türk siyasetinin üzerinde Sevr'in lanetli hayaleti her daim var olmuş, özellikle Batılıların Lozan antlaşmasından memnun olmadığı, günün birinde Batılıların bunun intikamını alacağı düşüncesi sürekli olarak siyasi söylem içinde gündemde tutulmuştur. Hatta antlaşma heyetinde yer alan Eski Birleşik Krallık Özel Konseyi Lord Başkanı Lord Curzon'un "gün gelecek diz çökeceksiniz" minvalindeki sözleri anlatıyı güçlendirmek için sürekli olarak riayet edilmiştir. Bu tür bir siyasi endişe Türk siyasetinin ve sosyolojisinin Batı'ya karşı itilafı ve ikilem içeren yaklaşımını belirlemiştir. Türk ulus kimliğinin inşası, Türk milliyetçiliği ve mukaddesatçılığı bu endişede vücut bulan reaksiyonist ve alarmcı bir temelde yapılanmıştır. Anti-Batı ve antiemperyalist komplo teorileri 'Batı'nın Sevr'e geri dönüş arzuları" üzerinden okunarak geliştirilmiştir.

İçeriden ve dışarıdan sürekli olarak kuşatılma paranoyasıyla tetiklenen bu siyasi ontolojik güvensizlik halini yansıtan durum akademik literatürde Sevr Sendromu (Yılmaz, 2006) adını almıştır. Sevr Sendromu, yabancı güçlerin sürekli olarak Türk ulusunu yok etmeyi ve egemenliğini baltalamayı amaçlayan gizli bir gündemleri olduğu anlatısını sunmaktadır (Kuzmanovic, 2012, s. 46). Sevr Sendromu sadece Ulusalçılara mal edilse de Türkiye'deki ideolojilerin büyük bir çoğunluğu Batı şüpheciliğini taşımakta ve bu sendromu paylaşmaktadır. Buradaki en büyük problem Sevr Sendromu'nun sunduğu anlatının dışarıdan ziyade içeriye seslenmesidir. Anlatıdaki geniş Batı şüpheciliğinin içinde sınırın tam olarak nerede başlayıp bittiği ise muğlaktır. Dolayısıyla her kurum, sivil toplum kuruluşu veya azınlıklar bu anlatı içerisinde Batı'nın birer maşası olabilmekte ve düşmanlaştırılabilmektedir. Bu şüphecilik, ilerleme ve gelişme bakımından da bir dilemma yaratmıştır. Özellikle muhafazakâr siyasi görüşte meşhur "Batı'nın ilmini alıp ahlakını almama" mottosu şiar edilmektedir. Ancak burada alınacak ilmin ve alınmayacak ahlakın sınırlarının ne olduğu belli değildir. Bu belirsizlik rahatça esnetilebilir, kullanışlı bir aparat olabilir. Örneğin aşırı uçlar Batı'nın ahlakını oldukça genişletebilmektedir. Bu ahlakın içinde kadın hakları, insan hakları ve evrensel hukuk kuralları bile yer alabilir. Örneğin bunlar dışarıdan ithal edilmiş unsurlardır, 'bizim kendi geleneklerimiz vardır bunlara ihtiyaç yoktur' bile denilebilir. Bu durumu Nurettin Topçu şöyle ifade etmiştir (2004, s. 30):

"Biz Batı'nın iki şeyini yanlış anladık; iki yüzünü tersinden gördük: İlmini ve ahlâkını. Batılılaşmak isterken onun ilmini alıp ahlâkını almamak kararını verdik. İlimle ahlâkın aynı kökten çıktığını bilemedik."

Ülkeyi parçalayabilecek, yozlaştırabilecek unsurlar tanımını öyle genişlet ki Türkiye’de kamusal alan, sivil toplum ve aktivizm de ‘Batı’dan gelen tehlikeler’ kategorisi altında komplo teorilerine materyal sağlayabilmektedir. Bu nedenle sivil toplum Türkiye’de sakat kalmış, sivil toplum örgütleri samimiyet testine tutulmakta, kendilerini sürekli olarak bugünkü deyimle ‘yerli ve milli’ olduklarını ispatlamak zorunda kalmışlardır (Kuzmanovic, 2012, s. 109). Kuzmanovic’in Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları ile ilgili yaptığı araştırma ve görüşmelerde bir STK başkanının ifadeleri bu durumu özetlemektedir: “Biz burada topluma ve insanlara hizmet ediyoruz. Biz Rockefeller’ler gibi değiliz” (2012, s. 116). Görüldüğü üzere ‘dünyayı birkaç aile yönetiyor’ komplo teorisi oldukça yaygın olduğundan bir STK başkanı bu komplo teorisine dahil olmadığını açıklamak durumunda kalmıştır.

Sevr Sendromu azınlıklarla ilgili komplo teorilerini ve nefret söylemini de tetiklemektedir. Birinci Dünya Savaşı hezimetini, İmparatorluğun çöküşünün yarattığı travmalar, Sevr anlaşmasında yer alan Ermenistan ve Kürt bölgeleri de hesaba katıldığında azınlıklarla ilişkilendirilmektedir. 1839’da yapılan Tanzimat reformlarıyla beraber azınlıklara sınırlı haklar tanınmaya başlamış, ancak tüm çabalara rağmen başarıya ulaşamadığı görülmüştür (Nefes T. S., 2013, s. 253). Milliyetçi ve muhafazakâr tarihsel yaklaşımında bu nedenlerden ötürü azınlıkların Osmanlı İmparatorluğu’ndaki durumu tam olarak incelenmeden ‘nankörlük’ olarak betimlenmektedir. Yüzeysel, taraflı bir okumada neticede Osmanlı yönetiminde herkese din özgürlüğü tanımış özellikle son dönemde birçok reforma imza atılmıştır. Tüm bunlara rağmen ülkedeki azınlıklar dış güçlerin emperyalist saldırılarına maşa olarak teşne olmuşlardır algısı yaygındır.

Sevr Sendromu birçok politikacı ve entelektüel için kullanışlı olmuştur. Nefes’e göre, Sevr Antlaşması ilk olarak erken cumhuriyet döneminde ulusal inşa sırasında bir sendroma dönüşmüştür. Cumhuriyet tarihi boyunca Türk ordusu da kendini politik bir aktör olarak meşrulaştırmak adına sendromu yeniden üretmiştir. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle sendrom hegemonik olarak etkisini kaybetmeye başlamış CHP ve MHP’nin siyasi söyleminde miras kalmıştır. Bunun yanında Nefes AKP’nin sendroma karşı bağımsızlığı olduğuna işaret etmektedir (2013, s. 251). AKP başlangıçta politikasında Sevr Sendromu’nu ve söylemini dışlamış ancak 2013 sonrası güvenlikçi politikaları merkeze almasından itibaren farklı açılardan olsa da Sevr Sendromu’na yakın bir yaklaşımı benimsemiştir.

Sevr Sendromu’nun medyaya yansımalarını inceleyen Guida hem İslamcı hem de seküler/Ulusalçı medyanın sendromu paylaştığını ve azınlıklara karşı benzer yaklaşımda olduğunu ifade etmiştir. Papa Benedict XVI’in 2006 yılında Türkiye ziyaretinin basında nasıl yer bulduğuna baktığımızda AKP haricindeki veya dış çeperindeki siyasal İslamcılarının ziyareti bir sinsi Haçlı İttifakı planı olarak tanımladığını görmekteyiz. Papa’nın Patrikhane ile bir olup Bizans İmparatorluğu’nu diriltmeye çalıştığı gibi birçok hayali iddia basında yer almıştır. Bunun yanında siyasi ve ideolojik olarak

AKP'ye zıt bir yerde duran Cumhuriyet Gazetesi Papa'nın ziyaretine ilişkin Papa ve Patrik Bartholomeos'un ellerinde 'Sevr' yazan bir haç tutukları görülen karikatür yayınlamıştır (Guida, 2008, s. 46-47). Muhafazakârlar konuya İslam-Hristiyan çatışması üzerinden yaklaşırken, Ulusalçılar ise konuya Kemalizm'i yıkmak için AKP-emperyalizm ittifakı olarak bakmaktadır çünkü onlara göre AB ve ABD'nin asıl düşmanı İslam değil anti-emperyalist Kemalist rejimdir.

2.5. Perde Arkasındaki Muktedirler: Derin Devlet

Komplo teorilerinin anlamlandırılması zor ve içinde birçok dinamiği barındıran geniş toplumsal ve siyasal olayların aşırı basitleştirerek anlamlandırma ihtiyacını giderdiğine daha önceden değinmiştik. Bu anlamlandırma ihtiyacının en çok hissedildiği anlar kriz durumları ve kaotik dönemlerdir. Derin Devlet de tam bu boşluğu dolduracak yüzergezer bir terim olarak ortaya çıkmıştır. Sadece vatandaşların değil siyasilerin de bu terimi kullanması geniş kesimlere yayılmasını sağlamıştır. Derin devlet adı üzerinde devlet içinde başka bir devleti referans göstermektedir. Tam olarak saptanamadığından söylemsel olarak çok geniş bir alana yayılmıştır. Dolayısıyla, orduda, polis gücünde, politik kurumlarda, bürokraside, istihbarat kurumlarında, mafya yapılanmalarında, kısaca devlete ilişkin birçok kurum ve yapılanmada olabilecek çeşitli illegal ittifak ve örgütlenmeler olarak ifade edilmektedir. Bunun da ötesinde kişilerin ölümleri, kaybolmaları, suikastlar, tehditler, psikolojik operasyonlar ve kirli anlaşmalar bu yapıyla ilişkilendirilmektedir (Ertür, 2016, s. 177).

Türkiye'deki diğer siyasi komplo teorilerine nazaran Derin Devlet, inanılması en anlaşılabilir anlatıdır. Özellikle 90'lar ve 2000'lerin başında terimin popülerleşmesinde ve kabullenilmesinde siyasi olayların payı büyüktür. Olmsted'in ifade ettiği üzere komplo teorilerine inanırız çünkü tarihsel olarak var olmuşlardır (2009, s. 2). 93 yılından itibaren Türkiye'deki faili meçhul cinayetlerle, özellikle aydınlar, gazeteciler, düşünürler ve bürokratlar öldürülmüş, Madımak katliamı gibi bir dizi trajik olaylar serisi yaşanmıştır. Tüm bunların sonrasinda 1996 yılında Susurluk'ta kaza yapan bir Mercedes'te Emniyet Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ, Uluslararası Polis Teşkilatı (Interpol) tarafından aranan Abdullah Çatlı (Mehmet Özbay adlı bir kimlikle) aynı araçta hayatını kaybetmiş, dönemin Doğru Yol Partisi Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak ise yine aynı araçtan yaralı olarak kurtulmuştur (BBC, 2021). Bu tür kirli ve illegal ilişkilerin de ortaya çıkmasıyla Derin Devlet'in varlığı çoğu kesim tarafından kabul görmüştür. Bora'ya göre her ne kadar korkunç, karanlık ve kirli gözükse de bu eylemler modern devlet aparatının doğal bir parçasıdır. Ancak elbette Türkiye'deki devlet organları bu tür eylemlere daha yatkındır (1997, s. 53). Burada Derin Devlet'i her yere yayılan devlet mekanizması içinde ayrı, büyük bir güce sahip organizma olarak düşünmek onu bir komplo teorisi yapmaktadır. Bu anlatıda Derin Devlet, bürokratlardan, devlet görevlilerinden, politikacılardan üstün, her şeye kadir ve muktedir bir görüntü sergilemektedir. Oysaki bu tür eylemler yasadışı bir şekilde ve yasadışı aktörlerle bizzat devlet

kurumları ve kişileri tarafından yönetilmektedir (Laçiner 1997, s. 18). Derin Devlet ayrı, çatı bir güç olarak görülürse, sonuçta tüm suçların sorumlusu ve arkasındaki bu muktedir gizemli güçler de Derin Devlet olmuş olur. Dolayısıyla siyasilere, bürokratlara sorumluluktan kaçınma fırsatı verir. Komplo teorileri kimileri tarafından demokratik bir sorgulamaya neden olması bakımından faydalı görünse de referans gösterdiği aktörler bulanık, gizemli, kudretli ve şeytani olduğu için gerçek kişilerden hesap sorulmasını güçleştirebilmektedir.

Devlet içinde devlet meselesi aslında özellikle literatüre “Kanlı 1 Mayıs” olarak geçen gündem sonra gündeme gelmiştir. 1 Mayıs 1977 yılında sol sendikalar, sivil toplum ve öğrenci örgütler Taksim Meydanı’nda yoğun bir katılımı toplanmış, ardından kalabalığın üstüne çevredeki binalardan uzun namlulu silahlarla ateş edilmiş, meydanın çevresi kapanmış ve polis panzeri de kalabalığın üstüne sürülmüştür. Tüm bu olayların neticesinde 33 kişi ezilerek veya vurularak hayatını kaybetmiştir (Arslan, 2014). Bu katliam ve 80 darbesine giden süreçte yaşananlar, dönemin başbakanı Bülent Ecevit tarafından Kontrgerilla olarak adlandırılmıştır. Ecevit ve bu iddiaları dillendiren diğer politikacılara ve yazarlara göre Kontrgerilla, Soğuk Savaş döneminde NATO tarafından komünizm tehdidine karşı Batı ittifakındaki devletlerin içine yerleştirilmiş özel bir birimdir. Bu birim gölge bir daire olarak devletlerin içinde komünizme ve sola karşı illegal faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bu nedenle genelde solcuları ve solu bastırmak için katliam dâhil her türlü operasyonu yapmışlardır. Susurluk skandalından sonra Kontrgerilla tabiri yerini Derin Devlet’e bırakmıştır. 90’larda gazeteciler ve araştırmacılar Derin Devlet meselesini devlet-mafya ilişkileri nezdinde incelemişlerdir. Bunlardan en önemli isimlerden biri de Uğur Mumcu’dur. Uğur Mumcu bu tür ilişkilere dikkat çekmiş ancak kendisi de faili meçhul bir cinayete kurban gitmiştir. 2000’lerden itibaren bu ciddi gazetecilik araştırmaları yerini fantastik/popüler anlatılara bırakmıştır. Ulusalcıların ve siyasal İslamcılarının da terimi sahiplenmesiyle bir takım Derin Devlet uzmanları türemiş, Derin Devlet söylemi jeopolitik ve fantastik bir kurguya dönüşmeye başlamıştır. Kurtlar Vadisi gibi popüler dizilerde de Derin Devlet anlatısı baskın olmuş, suç ve suçluluk tanımları billurlaşmaya başlamıştır (Gürpınar, 2020, s. 61-64). Öyle ki, Derin Devlet kimlerince geleneksel bir işleyiş tarzı, 4.000 yıllık devlet aklı gibi ifadelerle kutsanmaya başlanmıştır (İzol, 2019).

Komplo teorilerinin ideolojiler ve siyasal hareketlerce kullanışlı olduğunu ilk bölümlerde defaatle ifade etmiştik. Derin Devlet teriminin birçok parti ve siyasal hareket tarafından, kendi zaviyelerinden söylemsel olarak kullanıldığını görmekteyiz. Nefes 1996-2010 yılları arası terimi meclis kayıtlarında inceleyerek bu yönde bir sonuca ulaşmıştır. Örneğin Siyasal İslamcı parti Refah Partisi için 28 Şubat darbesinin ardında Derin Devlet vardır. AKP’liler ise 2000’lerin başında Derin Devleti demokratik eksiklik, siyasi cinayetler ve işkenceler olarak tanımlamışlar, birkaç sene sonra ise kendilerine yönelik derin devlet iddialarını reddetmişler, Derin Devlet söyleminin bu derece yayılmasının devletin itibarını zedelediğini ifade etmişlerdir. HDP’ye göre ise Kürtlere karşı işlenen

cinayetlerin, Güney Doğu bölgesinde işlenen suçların Kürt kimliğini bastırmayı hedefleyen her türlü illegal operasyonun ardında Türk milliyetçiliği ile ilişkilendirilen bir Derin Devlet vardır. CHP ise Ecevit'ten devralınan ve sola saldıran bir Derin Devlet'i tanımlamaya devam etmiştir. CHP için liberal ve sol kişilere yönelik siyasi cinayetler bir Derin Devlet operasyonudur. Bunun yanında CHP 2010 yılında Güleni hareketin polis ve güvenlik unsurlar içindeki varlığını Derin Devlet olarak nitelendirmiştir (Nefes S. T., 2019, s. 388-390).

Neticede, Derin Devlet'i komplo teorileri bağlamında incelemek komplo teorisi ile demokratik şüphe arasındaki ince farklarla ilgili ipucu vermektedir. İşlenen suçları, illegal yapılanmaları, siyasi yolsuzlukları araştırmak, sorgulamak demokratik toplumun ve yapının olmazsa olmazıdır. Bu anlatıyı geniş ve muğlak bir alana yayarak mitsel komplocu söylem içerisinde hikayeleştirme, süregiden demokratik sorgulamayı da önemsizleştirerek konuyu soyut bir alana taşımaktadır.

2.6. Dönmeler, Sabataycılar: Yahudi Paranoyası

Hem uluslararası hem de ulusal komplo teorileri içerisinde komplocu aktör olarak Yahudiler literatürde büyük bir alan kaplamaktadır. Genellikle tüm negatif olayların, toplumsal sorunların, siyasi ve ekonomik krizlerin ardında günah keçisi olarak gösterilenler Yahudiler olmaktadır. Tarihsel açıdan baktığımızda Yahudilerin komplocu aktörler olarak gösterildiği ilk yazılı metin "Siyon Liderlerinin Protokolleri" *Protocols of the Elders of Zion* adlı anonim bir kitaptır. Rıfat Bali'ye göre metin Kavgam ve Beynelmilel Yahudi ile birlikte "her mevsimin antisemitist başucu kitabıdır". İlk kez Çarlık Rusya'sında düzmece ve anonim bir şekilde ortaya çıkan Protokoller, Yahudi cemaat liderlerinin sözde gizli bir toplantısında dünyayı nasıl ele geçireceklerine dair oluşturdukları bir siyaset belgesidir. 24 protokolden oluşan bu belgede Yahudiler dünyanın neresinde olursa olsunlar bu protokolleri uygulayarak siyasi, kültürel ve ekonomik faaliyetleri yönlendirip manipüle edeceklerdir (Bali, 2006, s. 1-2). Modern tarih içerisinde Protokoller Yahudilere dair komplo teorilerinin özünü oluşturmuştur. Dünyayı yöneten Yahudiler söylemi ilk olarak Protokoller'de ortaya çıkmıştır. Hitler de Kavgam kitabında Yahudilerin aleyhine Protokoller'e atıfta bulunarak Yahudileri "Kan emici bir millet" olarak tanımlamaktadır. Protokoller Naziler tarafından Yahudilerin yok edilmesini meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Yahudilere dair komplo teorileri Soykırıma *holocaust* kadar gidecek dramatik bir süreci tetikleyen ana unsurlardan biri olmuştur.

Ancak Yahudilere dair komplo teorileri Soykırım sonrası bile son bulmamış, bilakis dünyadaki aşırı sağ ve Ortadoğu'da yine Milliyetçiler ve Siyasal İslamcılar tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. Özellikle İsrail devletinin kurulması ve Filistin'in ilhakı Ortadoğu halklarında anti-siyonist düşüncüyü ve hareketleri beslemeye başlamıştır. Türkiye'de de siyasal İslamcı hareket Protokoller ve minvalindeki komplo teorilerini benimsemeye başlamıştır. İslamcı hareket için genel problem anti-

semitizm ile anti-siyonizm arasında tam olarak bir çizgi çizememesidir. Örneğin daha önce ifade ettiğimiz üzere Erbakan'ın konuşmalarında hem Siyonizm hem de Yahudiler ifadelerini kullanması onun için kavramlar arasındaki muğlaklığı göstermektedir. Komplo teorilerinde de aynı şekilde tüm Yahudiler hedef alınabilmektedir. Yahudilere yönelik komplo teorileri Türkiye toplumunda oldukça geniş bir şekilde yayılmıştır. Öyle ki, kimi “akademik” yayınlarda bu komplo teorileri bilimsel veri şeklinde sunulmaktadır. Bu makalelerden birinin giriş yazısında nasıl bir zihniyetin akademik dünyaya tecelli ettiği açık bir şekilde görülmektedir (Mezkit, 2014):

“Dünya hakimiyeti için bütün vasıtaları mübah gören Siyonizm, bu emellerine matuf hangi yöntem tatbik edilecekse etmiş; facialara sebep olmuş birçok hadisenin baş mes’ulüdür. Tarihe ve günümüzdeki hadiselerle yakından bakıldığında hep “sapkınlığı” görülür. Dünya üzerinde devlet kuramamış; ancak, bütün devletleri emrine amade kalmış bir ideoloji o varsa; o da Siyonizm’dir. O halde nedir Siyonizm? Siyonizme bu gücü veren gizem nedir? Meşhur Siyon Protokolleri nedir? Bu protokoller sonradan mı ihdas edilmiştir? Yoksa Muharref Tevrat’ın bir toplantıda günyüzüne çıkmış hali midir?”

Hızlı bir söylem analizi yaptığımızda “matuf”, “mes’ul”, “sapkınlık”, “ihdas” gibi kelimelerden, yazarın muhafazakar veya İslamcı bir cenahtan olduğunu rahatlıkla tespit edebilmekteyiz. Tabi ki, burada Siyonizm’in makale konusu olması değil, var olmamış bir toplantı ve metni olan Protokoller’in Siyonizm’in varlığına koşul olarak gösterilmesi, makaleyi bilimsellikten çıkararak bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yahudiliğe ilişkin komplo teorileri küresel bir fenomendir. Bu nedenle biraz da Türkiye’ye özgü Yahudi komplo teorilerine odaklanmak faydalı olacaktır. Bunlardan en öne çıkan da Sabataycılar ve yine buna ilişkin olarak sosyolojik bir grup olarak tasvir edilen Dönmelerdir. İslam ansiklopedisine göre Sabatay Sevi 1626’da İzmir’de Yahudi bir ailede dünyaya gelmiş, Hahamlık yapmak istememiş, mistik konularla ilgilenmiş, 1648 yılında kendini Yahudilerin beklediği mesih olarak ilan etmiştir. Yahudi toplumunun bir kısmı Sabatay’a karşı çıkarken bir kısmı da müridi olmuştur. Osmanlı Yahudi cemaati içerisinde karışıklık çıkararak, ticari faaliyetlerin de istikrarsızlaşmasına neden olan Sevi tutuklanmış ve hapsedilmiştir. Ancak hapsedilmesi takipçilerinin artmasına sebebiyet vermiş, padişahın hocası Vanî Mehmed Efendi ve Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi onun İslamiyet’i benimsemesini emretmişlerdir. Aziz Mehmet ismini alan Sevi müslüman olduktan sonra müritlerin büyük bir kısmı hayalkırıklığına uğramış ve onu terketmiş sadece küçük bir kısmı onun müridi kalarak müslüman olmuşlardır. Bu az sayıda takipçi ise “dönme” olarak tabir edilen gruptur. Daha sonra Aziz Mehmed’in vaazlarında Tevrat ve Kuran’ı bir arada kullandığı ve ölümüne doğru eski diniyle daha çok ilgilendiği ve bu hususta “artık herkes evine dönsün” dediği rivayet edilmiştir (Şişman, 2008). Türkiye’deki

komple teorilerine mazhar olan da bu küçük dönme grubu olmuştur. Bu küçük grup kurgu bir söylemle günümüze kadar getirilmiş, bir paranoya hezeyanının ana aktörü, heyulası haline gelmiştir.

Dönme topluluğuyla ilgili siyasal İslamcıların Cumhuriyet öncesi Selanik'ten gelen Yahudiler/Dönmeler söylemini ve bundan itibaren yaratılan komple teorilerinden bahsetmiştik. Dönme topluluğu hakkındaki komple teorileri Cumhuriyet sonrası da devam etmiştir. Erken cumhuriyet döneminde Yunanistan ile nüfus mübadelesi yapılacağı zaman Dönme konusu gündeme gelmiştir. Kendisinin Dönme olduğunu iddia eden Karakaşzade Rüşdü, meclise Yunanistan'dan sadece asimile olmayı kabul eden dönmelerin alınması gerektiğine dair bir dilekçe yazmıştır. Bu dilekçeden itibaren dönemin yazılı basınında konuyla ilgili tartışmalar ve komple teorileri artmış, dönmelerin gizli ve ihanet içinde bir topluluk olduğu ve Türk toplumunu yozlaştırmayı amaçladıkları yazılmıştır. Dönmeler hakkındaki söylentiler bir süre soğumuş ardından 1952 yılında yine kendisini Dönme olarak tanımlayan Nazif Özge'nin topluluk içindeki sözde ahlaksızlıkları ifşa eden itiraflarından sonra konu yeniden alevlenmiştir (Nefes T. S., 2015, s. 577). Nazif Özge hakkındaki iddialar bugün bile birçok blog sayfasında mevcuttur. Bunlardan bir tanesi olan İbraniyet Kademisi isimli blogtan aktarılanlara göre Nazif Özge, İslamcı Büyük Doğu dergisinin kapısını çalmış ve Dönmeler hakkında itirafta bulunmak istemiştir (Anonim, 2020):

“Ben, Nazif Özge isimli bir Selanikliyim, yani Dönmelerden... Dönmeler arasında eşine tesadüf edilmez bir şekilde Allah'a ve Res'ul'e bağlı olduğum için bu yolun tek müdafiyim [savunucusuyum]. Gazetenize Dönmelerin, Dönmeliğin, Dönmeliğe ait bütün ticarî, malî, ruhî, dinî, siyasî tertipler ve hiyanetlerin iç yüzünü ifşa etmeyi üzerime alıyor ve sırf Allah ve Türk milleti adına taahhüt ediyorum”

Dergide yayınlanan tefrikalardan biri de bir Facebook sayfasından aktarılmış, özellikle sözde Kuzu Bayramı ve yine sözde ona bağlı sapkınlık ve ahlaksızlıklar, Nazif Özge'nin ağzından ifşa edilmiştir (Thon , 2019):

“Ben Sütlice'de mezbahada çalışırım. Şark Deri Limited Şirketi'nde bağırşakçıyım. Bir gün evime de mezbahadan bir parça et getirdim. Eve girince ne göreyim. Dönmelerin en büyük hocalarından biri karıma bir kâğıt yazdırıyor. (Adamın adı) Akil Kibar, Yeşildirek Karakolu, Katırcioğlu Hani, numara 2'de Abdurrahman Kibar'ın ağabeyidir... Ben eve girince, o ve karım birdenbire bozuldular. Ne yapacaklarını şaşırıldılar. Birbirlerine kaş göz işareti yaptıklarını gördüm. Akil Kibar, birtakım beylik laflar edip çıktı gitti. O gidince karımı zorladım, kendisine yazdırılan kâğıdı aldım... Evet, karıma tasallut ettiler. Kendi akideleri icabı dönme karıları böyle hocalarla yatıp da hamile kalacak olursa doğacak çocuk (hâşâ) Allah'a yakın olmuş. Böyle çocuklara da dönmeler cemiyeti bakar ve onları yetiştirir. Karıma tasallut etmeye

kalkmışlar, fakat muvaffak olamamışlar. Bilahare kendisiyle bayram yemeğini yediğim Akil Kibar bana, "Bizim dinimizde böyle şeyler günah sayılmaz" dedi."

Komplo teorilerinde ve genel olarak nefret söyleminde düşmanlaştırma söylemi meşrulaştırma adına öznesizleştirme metodunu uygulanmaktadır. Yukarıda görüldüğü üzere düşman, insani ve ahlaki bir özne değildir. Düşman artık kurgusal bir nesne haline gelmektedir. Bu tür bir boş gösterenle beraber söylemi kullanan kişi, grup veya ideoloji ahlaki yüksekliği, insanlık faziletlerini kendine yükleyek meşrulaştırmaktadır. Dönmelerle ilgili siyasi komplo teorileri ve etnik nefret söylemi beraber işlemektedir. Siyasi komplo teorileri açısından Dönmelerin kendilerini gizleyen, Müslüman ve Türkmüş gibi hareket ederek sızıntı bir hareket olduğu söylemi inşa edilmektedir. Dönmeler sadece Türk toplumunu yozlaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda Türkiye siyasetinde hayalet bir vesayeti temsil etmektedir.

Genellikle aşırı sağ ve siyasi İslamcılar tarafından üretilen ve sahiplenilen Dönme komplo teorileri 1990'lardan itibaren Ulusalçılar ve bazı sol görüşlü kişiler, yazarlar ve kanaat önderleri tarafından da kullanılmaya başlamıştır. Bu bağlamda Nefes'in iki çalışması oldukça önemli verilere sahiptir. Nefes çalışmasında Dönmelerle ilgili komplo teorilerini farklı ideolojik söylemlerde tespit etmek adına sol görüşlü Yalçın Küçük, Ulusalçı görüşlere sahip Soner Yalçın ve Siyasal İslamcı Abdurrahman Dilipak ile konuyla ilgili görüşmeler gerçekleştirmiştir. Küçük, Dönme meselesine sınıfsal açıdan yaklaşmakta ve üst sınıflardaki etnisite vurgusunu yapmaktadır. Küçük'e göre aslında Dönmeler bu vatana hizmet etmiş, Cumhuriyet'in kurulmasında önemli rol oynamış ancak 1967 sonrası İsrail lehine taraf değiştirmişlerdir. Görüşlerine göre birçok önemli siyasetçinin Dönme kökeni bulunmaktadır ve yine ona göre herhangi biri yeteneği olmadan toplum içinde hızla yükselirse mutlaka bir Yahudi kökeni bulunmaktadır. Soner Yalçın'a göre ise Dönmeler her ne kadar siyasi İslamın yükselişiyle hegemonik etkisini kaybetse de hala Türkiye'deki güçlü siyasi lobilerden bir tanesidir. Dönmeler bu yeni dönemde hem liberallerle hem de İslamcılarla beraber çalışarak pragmatik davranmaktadır. Bunun yanında Dönmelerin ABD kapitalizminin ve Yahudilerinin de yerel işbirlikçileri olduğunu kitabında iddia etmiştir. Dilipak'ın görüşleri ise daha paranoyaktır. Dilipak'a göre Dönme topluluğu Türkiye'nin içinde ve dışında çok fazla kurum ve kuruluşla bağlantısı olan güçlü bir lobidir. Masonlar, Amerikan kapitalizmi ve Türk Derin Devleti ile ciddi bağlantıları vardır. Oldukça pragmatiklerdir ve her yerde olabilmektedirler. Ona göre demokrasi tartışmalarının içinde onları bulabilirsiniz, sosyalizme, liberalizme ve hatta dini gruplara liderlik ettiklerini görebilirsiniz. Dilipak'a göre Dönmeler kozmopolit karakterlerinden dolayı küresel güçlerin kolayca maşası olabilmektedirler. (Nefes T. S., 2015, s. 579-581).

Nefes başka bir çalışmasında ise Dönme komplo teorileriyle ilgili Milliyetçi Hareket Partisi'nden (MHP), Saadet Partisi'nden (SP) Adalet ve Kalkınma Partisi'nden, ve o dönemki ismi

Demokratik Toplum Partisi (DTP), bu tez yazılırken ismi Yeşil Sol Partisi'nden (YSP) yöneticilerle görüşme gerçekleştirmiştir. Partilerin farklı ideolojileri temsil etmesi çalışmayı değerli kılmaktadır. SP'li ve MHP'li kişiler Dönmelerle ilgili komplo teorilerine inanmakta ve desteklemektedirler. SP'li kişi klasik Siyasal İslamcı görüşleri paylaşarak Dönmelerin gizlenen Siyonistler olduğunu ifade etmiş ve bu kişilerin nihai hedefinin Türkiye'yi de içine alan Büyük İsrail'i kurmak olduğunu iddia etmiştir. Bunun yanında Dönmeler Müslüman toplumu kültürel olarak zehirlemekte ve yozlaştırmaktadır. MHP'li kişi de benzer ama daha ulusal-izolasyonist bir perspektiften bakarak Dönmelerin Türkiye'ye zarar verecek liberalleşme ve küreselleşme politikalarını hayata geçirdiğini iddia etmiştir. Daha da ilginç olarak AKP'nin Türkiye'ye yönelik komplolarda beraber hareket ettiğini iddia etmişler ve dahası MHP'li kişi Tayyip Erdoğan'ın Büyük Ortadoğu Projesini (BOP) hayata geçirmek için Dönmelerle beraber çalıştığını ifade etmiştir (Nefes T. S., 2013, s. 256). AKP ve DTP'liler ise komplo teorisine inanmamaktadır. AKP'liye göre Dönmeler çok küçük bir grubu temsil etmektedir ve mantıken çoktan sekülerleşmiş ve asimile olmuş olmalıdırlar. Hiç kimsenin etnik veya dini kimliğinden dolayı güç kazanmadığı bunların meritokrasi içerisinde gerçekleştiğini belirtmiştir. DTP'li de aynı şekilde Dönme komplo teorilerine inanmamaktadır. Ona göre bu derece küçük bir grubun muhafazakar Türkiye siyasetine etki etmesi mümkün değildir. Nitekim ona göre DTP'nin de dördüncü büyük parti ve Kürt nüfusunun milyonlarca olmasına rağmen hükümet politikalarına en ufak dahi bir etkisi olmamaktadır. (Nefes T. S., 2013, s. 258). Makalenin yayınladığı tarih olan 2013'ün ilk ayları ile şuan ki siyasi iklim arasında elbetki büyük farklılıklar vardır. AKP'nin uzun bir süre liberal politikalarından vazgeçmesinin ardından yapılacak bir görüşmede çok daha farklı sonuçlar alınabilir.

Bu bölümde Türkiye'de öne çıkan komplo teorilerine değindik. Komplo teorilerinin şekillenmesinde ideolojik saiklerin, tarihi kırılma noktalarının ve kültürel etkilerin payı büyüktür. Türkiye özelinde ise bunlarla beraber tarihi tramvalar, istikrarsızlık, devlete karşı bireyin çaresizliği ve yönetim şeffaflığının bulunmaması gibi birçok unsur Türkiye'nin komplo teorilerine elverişli olmasını sağlamaktadır. Batı'da gördüğümüz komplo teorileri alternatif anlatılara ve resmi hikayeye karşı organik olarak oluşurken, Türkiye'de vatandaşlık bilincinin ve şeffaf kamusal alanın tam olarak oluşmamasından mütevellit komplo teorileri genel olarak müktedirle paralel olarak ilerlemektedir. Komplo teorilerinde genel olarak iktidar ve devletçilik vurgusu Batı'daki muadillerine göre üst düzeydedir. İlliberal, otoriter rekabetçi veya otoriter rejimlerde siyasi söylem devlete bir taraftan kutsiyet atfederken bir yandan da paranoyak ve defansif bir kırılma da sürekli olarak betimlemektedir. Komplo teorilerini tamamen engellemek mümkün olmasa da özellikle kurumsal şeffaflığın olmadığı toplum ve rejimlerde kamuoyuna açıklama, bilgilendirme yokluğunun yerine ve devlete atfedilen kutsiyetle beraber basit bir deyimle siyasal dedikodu toplumun bir geleneği haline gelmekte ve komplo teorilerini çoğaltmaktadır.

3. KOMPLO TEORİLERİ, POPÜLİST SÖYLEM VE HAKİKAT ÖTESİ İLİŞKİSİ

İletişim Bilimleri bağlamında bazı fenomenleri birbirinden tanımsal olarak ayırt etmek yapı, yayılım, birbirlerini besleme ve sürekli akışkanlık gibi mehfulardan dolayı zor olabilmektedir. Birbirlerine karıştırılan ve benzeştirilen iki olgu da komplo teorileri ve popülizmdir. Her şeyden önce popülizmin ve komplo teorilerinin ayrı kategoride karşılaştırabilecek olgular olmadığını söylemek gerekmektedir. Popülizm İkinci Dünya Savaşı sonrası diktatörlüğü reddeden ama demokrasinin de sınırlarında otoriterliğe yatkın, dolayısıyla demokrasi ile diktatörlük arasında bir geçiş rejimi olarak değerlendirilmektedir (Finchelstein, 2019, s. 227-228). Popülist rejimlerin halk iradesini merkeze alan kutuplaştırıcı, liberal kurumlara karşı ve plebisiter bir rejim olduğunu da söyleyebiliriz. Komplo teorileri ise herhangi bir yönetim pratiğini ve rejimi ifade etmemekte dolayısıyla aynı kategoride bulunmamaktadır. Komplo teorilerine benzetilen ve komplo teorilerinin beslediği iddia edilen olgu popülizm değil popülist söylemdir. Dolayısıyla bu bölümde popülizmin siyaset bilimi literatüründeki geniş tartışmalarına ve incelemelerine girilmeden sadece popülist söylem ile komplo teorileri karşılaştırılması yapılacaktır. İki olgunun nerede benzeştığını, ayrıştığını ve nasıl birbirlerini beslediğini inceleyeceğiz. Söylem ve hikayeleştirme bağlamında popülizm ile komplo teorileri belirli noktalarda benzeşmekte ancak popülist söylem daha çok yerel siyasete içkindir. Bunun yanı sıra popülist söylemde düşmanlaştırılan kişi ve gruplar komplo teorilerine göre genellikle somuttur. Söylemlerin merkezinde yer alan aşırı basitleştirilen dualistik iyi-kötü hikayeleştirilmesi ise iki fenomende de yer almaktadır. İkisi de her ideoloji tarafından kullanılmaya müsaittir.

Komplo teorileriyle beraber anılan bir diğer olgu ise Hakikat Ötesi kavramıdır. Kavram genellikle dezenformasyon yalan ve sahte medya ürünleri/bilgileriyle karıştırılmaktadır. Ancak Hakikat Ötesi özellikle ABD literatüründe yalandan ziyade toplu bir zırva *bullshit* akışını ifade etmektedir. Özellikle sosyal medyadan yayılımı incelenen bu konsept aslında siyasal anlamda pragmatik bir stratejidir. Yeni nesil popülist liderlerin, hareketlerin ve sempatizanların yalan/zırva söylemlerinin karşısında rasyonel teyit süreci yetersiz kalmaktadır. Çünkü söylemin kaynağı verdiği ifadenin, bilginin veya yalanın çürütülüp çürütülmeyeceğini önemseyecek bir etiğe sahip değildir. Bu nedenle her gün binlerce yalan/zırva/komplo teorisi belirli bir ideolojik öbek tarafından üretilip dolaşıma sokulmakta, bir evrene yayılan nebula bulutu şeklinde siyasal sloganlar haline gelmektedir. Bu derece bir veri yığıyla mücadele etmenin güçlüğü de göz önüne alındığında gerçek ters yüz olmakta ve hakikatin ötesine geçilmektedir. Dolayısıyla Hakikat Ötesi komplo teorileriyle ilişkisi bulunmakla beraber çok daha geniş bir kavramdır. Üçüncü bölümün ikinci kısmında da bu ilişki incelenecektir.

3.1. Halk İçin, Halka Rağmen: Popülizm ve Hayali Milleti

Popülizmi tanımlamanın güçlüğü çok yönlü olmasından kaynaklıdır. Popülizm çalışmalarında bu nedenle farklı inceleme alanları bulunmaktadır. Popülizm, söylemsel, ideolojik, siyasi, toplumsal gibi birçok farklı perspektiften incelenmektedir. Ancak popülizmi genel olarak kullanışlı bir siyasi strateji olarak değerlendirebiliriz. Az çok siyaset bilimi okuyazarlığına sahipsek, tıpkı Potter Steward'ın ifade ettiği gibi onu tanımlayamasak da 'gördüğümüzde tanırız' (Fassin, 2018, s. 18). Popülist söylemde tıpkı komplo teorilerine benzer bir şekilde toplumsal çatışmalar ve dinamikler basitleştirilir, iyi-kötü, biz ve onlar şeklinde maniheist bir ayırım yapılır. Siyasi olarak lidercilik ve karizmatik lider ön plandadır. Popülizm var olan siyasi yapıyı elitler olarak tanımladığından anti-kurumsal ve kutuplaştırıcı bir karaktere sahiptir.

Popülizm günümüzde her ne kadar kıta Avrupa'sında yeni sağ hareketleriyle ilişkilendirilse de genel bir ideolojiye ait değildir. Mudde popülizmin bu esnek ideolojik durumunu ince merkezli *Thin-centered* tanımlamaktadır. Bu teoride Mudde popülizmin ne gibi ortak ideolojik nüvelere sahip olduğunu tespit etmektedir. Saf halka karşı yozlaşmış elitlerin iki homojen grup olarak ayrıldığı bir siyaset biçiminin dışavurumunda popülist söylem saf, temiz ve masum halkı temsil ettiğini iddia ederek ahlaki bir özne olarak kendini en üst noktada konumlandırmaktadır (Mudde & Kaltwasser, 2019, s. 16). Özünde halkçı olan bu söyleme birçok ideoloji eklenilebilmektedir. Başına ince kenarlı, esnek vb. gibi tanımlamalar her ne kadar doğru olsa da popülizme ideoloji demek tartışmalı bir konudur. Popülist söylemi örneğin göçmen karşıtlığı ve milliyetçilik üzerinden kullanan politik hareketler ve partiler olduğu gibi adalet ve eşitlik söylemlerini ön planda tutan sol popülist örnekler de mevcuttur. Kısaca popülizmi kullanan birbirleriyle çok farklı ideolojiler görülebilmektedir. Popülizmin genellikle muhalefette, mevcut yönetime bir tepki olarak şekillendiğini görmekteyiz. Popülist söylem olabileceği en geniş kitleye homojenleştirici bir şekilde seslenir. Popülizm bir halk/millet fikri etrafında şekillenir. Popülist söylemin özündeki halk, çoğunlukçu değerlerin katmanlandığı, popülist siyasal öznenin rahatlıkla şekil verebileceği ve esnetebileceği hayali bir halk kitlesine benzemektedir. Ancak Taggart'ın da ifade ettiği üzere bu esneklik anlamsızlığı ifade etmez. Popülizm çekirdekte var olan ideal bir fikre halkı çağırmaktadır. Daha önce ifade ettiğimiz üzere Taggard bunu kalbin bulunduğu yer *heartland* olarak ifade etmektedir. Esneklik ise bu çekirdek değerlerinin farklı popülist fikirlere uyarlanabilmesidir. Bu esneklik ve kapsama, çoğulcu ve tüm farklılıklarını içine alan demokratik bir arzuyu ifade etmez aksine popülist halk tasviri oldukça yekparedir (Taggart , 2000, s. 92). Buradaki esneklik kapsayıcılığı değil kullanışlılığı betimlemektedir. Çekirdekte yer alan bu yekpare ideal popülasyon kendilerine yüklenen değerle bütünlüğe aykırı olan radikal ve marjinal unsurları direkt olarak dışlamaktadır. Popülizmin tasvir ettiği bu özcü ve tekçi halk söylemi Kozmopolitizm ve enternasyonalizme karşı izole kalarak kendini inşa sürecinde sadece tarihten gelen referansları

kullanmaktadır (2000, s. 96). Ancak Taggart'ın da daha çok sağ popülizmi tanımladığını söyleyebiliriz. Bu tür popülist hareketler tarihe pozitif ve nostaljik yaklaşmaktadır. Değişimi yozlaşma olarak gördüklerinden kozmopolitliğe karşı olmaları da doğaldır. İlerlemeyi ve çoğulcu demokrasiyi kendi ayrıcalıklarının kaybı olarak gören siyasiler halk kitlelerini, gelenekleri ve tarihsel 'değerleri' kullanarak hayali millet tasarısına davet etmektedirler. Bu nedenle yeni gelen fikirlere, kimliklere, temsillere, örgütlenmelere ve söylemlere yönelik bir hınç siyaseti oluşmaktadır. Fassin, ABD siyasetinde bu hınç siyasetinin Donald Trump'ta vücut bulduğunu ifade etmektedir. Trump'ın sloganı olan *Make the America Great Again* "Amerika'yı Tekrar Büyük Yap" sloganı da geçmişe nostaljik olarak bakmakta ve bir altın çağ olduğunu varsaymaktadır. Fakat referans gösterilen dönem aynı zamanda Amerika'da beyaz üstünlüğünün olduğu siyahlara daha fazla ayrımcılığın uygulandığı bir dönemdir. Trump döneminin öncesine baktığımızda ilk kez siyahi birinin ABD başkanı olması, ardından bir kadın adayın Trump'ın karşısında aday olması, Beyaz Saray'ın klasik beyaz ve ataerkil kültürüne bir meydan okuma olmuştur. Bu meydan okumaya karşı Trump kampanyası reaksiyoner hınç siyasetini örgütlemeyi başarmıştır (Fassin, 2018, s. 65-66).

Bunun yanında sol hareketlerin popülist stratejiyi nasıl kullandığından da bahsetmek gerekir. Latin Amerika'da eşitsizliğin fazla olması, genel refahın düşük olması, ulusçuluğun zayıf olması gibi nedenlerden ötürü sol popülizm Avrupa ile karşılaştırıldığında toplumsal talep bakımından daha yaygındır. En çok akla gelen ise Venezuela örneğidir. Venezuela ve Chavez örneğine bazı araştırmacılar pozitif yaklaşmaktadır. Venezuela'da Chavez ve Bolivarcı hareket öncesi dönem *Punto Fijo* dönemi olarak adlandırılır. *Punto Fijo* Venezuela'nın Kuzey Doğu'sunda bulunan, petrol üretiminin çoğunun yapıldığı zengin bir sanayi şehri olarak Venezuela'nın diğer bölgelerinden ayrılır. Bolivarcı popülist söylem de bu şehri ve şehirdeki ulusu yöneten zengin tekelci elitleri hedef alarak, bu düzeni halkın yararına yıkmayı ve halkın yönetimini getirme arzusunu söyleminin merkezine almıştır. Çoğu popülist gibi Chavez de 'Yeni Venezuela' hikayesini vaat etmiştir. Venezuela karanlık ve yozlaşmış geçmişini arkada bırakıp, aydınlığa ve refaha halkçı Bolivarcı yönetimle kavuşacaktır. Ancak bunun için *Punto Fijo* hegemonyasını yeniden üreten bakanlıkların, yasama organlarının, kamu sektörünün, federasyonların, işveren organizasyonlarının ve petrol endüstrisinin bu elitlerden temizlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle Chavez'in ilk işi anayasal düzeni değiştirmek olmuştur. Bolivarcı, halkçı anayasa ortaya bu şekilde çıkmış ve ülkenin adı da Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. Yeni anayasa seçimleri de arttırmıştır. Artık hem parlamento hem başkan hem de valiler seçimlerle değiştirilecektir (Brading, 2013, s. 61-64). Popülist hareketler plebisitçidir. Popülistlerin iktidarda olduğu ülkelerde çok sık seçim yapılmaktadır. Genel ve mahalli seçimlerin yanı sıra çok sık referandum düzenlenmektedir. Popülist lider ve hareketler meşruiyetini buradan elde etmektedir. Fakat bunu yaparken ülkenin kurumlarını ve bürokrasiyi yozlaşmış ve kendilerini hızlı karar alma noktasında

engelleyici gördüklerinden, kurumları baypas ederek aşındırmaktadırlar. Söylemsel bakımdan da bu kurumları halkla yönetim arasında bir duvar olarak nitelendirerek halkın sempatisini elde etmeyi amaçlamaktadırlar. Dolayısıyla kurumsuzlaştırma ve çoğunlukçuluk, seçimlerle birlikte ele alındığında popülizmin demokratik ikilemini oluşturmaktadır. Bugün baktığımızda Bolivarcı programın Venezuela’da başarılı olamadığını söyleyebiliriz. Özellikle vaat edilen refah ortamı oluşturulamamıştır. Bolivarcıların ekonomik planı yüzeysel olarak petrol gelirlerini halka dağıtmak olmuştur. Ancak petrole bağımlı bir ekonomi hantallaşmış, sadece sosyal yardımların artırılması refahı getirememiştir. Elbette teknokratlara karşı negatif bakış ve kurumların aşındırılması gibi etkenlerin yanında Venezuela’ya uzun süre uygulanan ambargo da ekonomik krizi körüklemiştir.

Latin Amerika ve sol popülizmin bir diğer önemli örneği Bolivya’dır. Evo Morales ve partisi Sosyalist Hareket’in *Movimiento al Socialismo* en önemli başarısı normalde Bolivya nüfusun çoğunluğunu oluşturan ve beyaz İspanyol kökene sahip olmayan *meztizos* adı verilen, siyasi sistemden dışlanmış olan halk gruplarını siyasi temsile ve denkleme dahil etmiş olmalarıdır. Kendisi de bu halk gruplarından en büyüğü Aymara halkından olan Morales’in siyaseti Bolivya’nın periferisine yayma çabası bir ölçüde başarılı olmuştur. Ancak popülist hareketlerin ve liderlerin yasaları baypas etme geleneği Bolivya’da da gerçekleşmiştir. Normalde Bolivya anayasası başkanlıkta iki dönem kuralına işaret ederken, anayasanın değişmesi sonrası Anayasa Mahkemesi Morales’in bir döneminin sayılmaması kararını vermiştir. Dolayısıyla Morales üçüncü döneminde de seçilip görev başına gelmiş ve bu durum da tartışmalara yol açmıştır. (BBC News Türkçe, 2013). Anayasanın tekrar değişmesi ve dönem kuralının da kaldırılmasının ardından muhaliflerce protestolar düzenlenmiş ardından ülkenin genelkurmay başkanı Morales’in istifasını istemiş, Morales de Meksika’ya gitmek durumunda kalmıştır. Bu olay da Bolivya’daki son darbe olarak adlandırılmaktadır. Morales’in yerine gelen radikal Hristiyan Jeanine Anez elinde İncil ile parlamentoya girmiştir. Bunun yanında Anez’in sildiği twitler *meztisoz* halklarına yönelik ırkçı tutumunu açığa çıkarmıştır: “Benim Bolivya hayalim satanik yerli ayinlerinden kurtulmaktır. Şehirlerimiz yerlilerin yaşayacağı yerler değildir. Dağlara veya ovalara gitmeleri gerekiyor” (De Marval & Scelza, 2019).

De La Torre bu ikilemi yine Morales üzerinden ikili meşruiyet kavramıyla açıklar. Popülizm hem seçimlerde hem sokakta kurumların ve klasik prosedürlerin içinde ve dışındadır. Ona göre klasik popülizm oy hakkını genişletmiştir. Çağdaş popülizmde ise sürekli bir siyasal kampanya yürütülmektedir. Yani halk mümkün mertebede politize edilmeye çalışılmaktadır. Bolivya’da yaşanan Morales deneyimiyle bir yandan muhalefet şeytanlaştırılırken, bir yandan da siyasal katılım artmıştır. Popülizmin demokratik ve antidemokratik özelliklerinin bir arada olduğu bu siyasetle yıllarca ırkçılık, otoriter ve neoliberal rejimlerin baskısı altında yaşayan yerli halk ilk kez siyasete katılmıştır (Finchelstein, 2019, s. 178-179). Popülizmin demokrasinin bir semptomu olduğu çoğu görüş tarafından

paylaşılmaktadır. Canovan, demokrasiyi tanımlarken kurtuluş ve pragmatik siyaset biçiminin beraber var olduğu bir kuruluş siyasetini tanımlamaktadır. Bu iki biçimin arasındaki oluşan yarıklar yeni siyaset biçimlerini doğurmaktadır. Bunlardan birisi de popülizmdir. Böylece popülizm, demokrasinin öteki yüzü değil bizzat gölgesidir. Yani ona içkindir. Günümüzde popülizmin ana akım siyasete dönüşmeye başladığını görmek bu metaforu bir nevi haklı çıkarabilir. Ancak popülizme eleştirel bakanlar bu tür tanımlamaları yaparken dikkatli olunmasını tavsiye etmektedirler. Çünkü popülizmin stratejik cazibesine kapılmadan tehlikelerini gözetmek gerekmektedir. Karizmatik liderlerin yarı Mesih figürlere dönüşümü, onları hesap verilebilirliğin ve kanunların üstüne çıkarabilmektedir. Güçler ayrılığına karşı popülist siyaset yürütmeyi giderek güçlendirebilir ve demokratik bir görünüş altında kararnameye dayalı bir yönetim şekline dönüşebilir. Sade vatandaş ile yozlaşmış elit ayrımı muhalefeti sindirmenin bir yöntemi olarak kullanılabilir. Tüm bunların yanında halkın birliği çağrısı çoğulculuğu ve farklı kimliklerin kabulünü, hoşgörüyü yok edebilir (Arditi, 2010, s. 108).

Popülist siyasetin merkezinde karizmatik lider bulunmaktadır. Bu nedenle popülizm aynı zamanda bir lider performansıdır. Liderin benliği popülist performans içerisinde ‘bizden biri’ ve ‘kurtarıcı’ olarak sunulmaktadır. Bizden biri olan lider imajı basitlik ve sıradanlık üzerinden fakat mesihvari bir formdadır. Lider halkıyla sürekli iletişimde olan ve onları dinleyen bir şekilde görünmektedir. Popülist liderlerin genellikle basit kıyafetler ve basit konuşma dili kullandığını söyleyebiliriz. Chavez’in sıkça yayınlanan *Alo Presidente* programını yaparak sürekli canlı yayında vatandaşlarla konuşması, Morales’in yerli bir kıyafet olan *chompa* giymesi, Uganda’nın sürekli başkanı olan Yoweri Museveni’nin çiftçi şapkası takması gibi gösteriler halkla ilişkiler çalışmalarına örnektir. Popülist karizmatik liderlerin sadece kullandıkları yöntemler ve aksesuarlar değil bedenleri de politiktir. Politik beden sunumu hem mitsel hem de erildir. Örneğin Berlusconi kendini siyasetin İsa’sı olarak öne çıkarmış ve kendisini tıpkı İsa gibi halkı için feda ettiğini iddia etmiştir. Chavez ise kendini Latin Amerika’nın özgürleştiricisi Simon Bolivar’ın reenkarne olmuş hali olarak sunmuştur. Beden sunumu bazı durumlarda da basit ve maço bir halde ortaya çıkmaktadır. Ekvador eski başkanı Rafael Correa’nın protestocuların onu vurması için gömleğini yırtmasını buna örnek gösterebiliriz (Moffitt, 2016).

Son olarak popülizmin en önemli özelliği halkı homojen bir şekilde ve kendi lehine mobilize etmek adına korkuyu stratejik olarak kullanmasıdır (Scheller, 2019, s. 586). Hangi ideolojiye sahip olursa olsunlar “Tehdit, Kriz ve Çöküş” propagandasını uygulamaktadırlar (Moffitt, 2016). Popülistlerin organik veya inorganik düşmana, tehlide ihtiyacı vardır. Toplumu bir güvensizliğe ve umutsuzluğa sürükleyip kendilerini kurtarıcı olarak sunmaktadırlar. Popülistlerin hedef aldığı ötekiler ideolojilerine ve toplumun kültürel yapısına göre değişiklik göstermektedir. Bunlar göçmenler, mülteciler, adli suçlular, etnik gruplar veya dış tehditler olabilmektedir. Toplumu korkuyla harekete geçirmeyi planlayarak hukuk ve kurumları baypas etmeyi de bu bağlamda ‘hızlı karar alabilmek’ amacıyla

meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar. Popülist liderler ve partiler genellikle seçim odaklı çalışan siyasi oluşumlardır. Bu nedenle uzun erimli politikalar yerine seçim sürelerine odaklı kısa vadeli palyatif politikaları benimsemektedirler. Dolayısıyla popülist politikalar sadece toplumsal ve demokratik olarak değil aynı zamanda ekonomik olarak uzun vadede başarısız olmaya mahkumdur. Bu bağlamda popülistler zaman zaman komplo teorilerini stratejik olarak kullanırlar ancak en yoğun kullandıkları dönem başarısızlıklarının ortaya çıktığı dönemlerdir.

Daha önce yukarıda bahsedildiği üzere popülizm ve komplo teorilerinin ortaklaştığı nokta dünyayı ve siyaseti iyi-kötü, siyah-beyaz şeklinde basit olarak tanımlamaları ve düşman bir ötekiye ihtiyaç duymalarıdır. Ancak popülistlerin hedefleri ve düşmanları görece daha somuttur. Masum halka karşı yozlaşmış elitler popülist söylemin merkezindeyken, komplo teorilerinde düşmanlar gizemli, bilinmeyen ve şeytani olarak betimlenmektedir. Popülizm komplo teorilerinden farklı olmakla beraber popülistler zaman zaman komplo teorilerini stratejik amaçla kullanmaktadırlar.

Popülist liderlerin retoriklerinde en çok kullandığı komplo teorileri genellikle global elitlerin ülkelerine saldırdığı iddialarıyla ilgili olanlardır. Hem sol hem sağ popülistler küresel düzene karşı olduklarını beyan ederek konuyla ilgili komplo teorilerini kullanmaktadırlar. Örneğin Slobodan Milosevic Yugoslavya'nın dağılmasından dış güçleri, küresel elitleri sorumlu tutarken, aynı şekilde Hugo Chavez de ülkedeki siyasi rakiplerini baskılamak için onları global güçlerin ajanı olarak suçlayarak hain ilan etmiştir. Komplo teorileri her zaman olmasa da çok farklı şekillerde siyasete sirayet edebilmektedir. Fransa Cumhurbaşkanlığı'na üç kere aday olan ve *LaRouche* hareketinin bir kolu olan Dayanışma ve İlerleme *Solidarité et Progrès* Partisi'nin lideri Jacques Cheminade HIV virüsünün Sovyet laboratuvarlarında üretildiğini iddia etmiş bunun yanında dönemin sosyalist Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın hem Sovyet ajanı olduğunu hem de 1920'de kurulan Uluslararası Faşist Hareketi'nin hizmetkarı olduğunu iddia etmiştir. (Bergmann, 2018, s. 104). Yine aşırı sağcı popülistler farklı etnik gruplarla, göçmenler ve mültecilerle ilgili sürekli olarak komplo teorileri üretmektedirler. Özellikle Hakikat Ötesi politikacısı olarak değerlendirilen Donald Trump da çok yoğun bir şekilde komplo teorilerini kullanmaktadır. Trump'ın söylemlerinde Meksikalıların ABD'deki tecavüzlerden sorumlu olduğundan, Covid-19 virüsünü Çinlilerin yarattığından, Barack Obama'nın IŞİD'in kurucusu olduğuna ve ABD'de doğmadığına kadar çok geniş bir komplo teorisi spektrumunu kullanmaktadır (2018, s. 115-116). Ek olarak popülistlerin iktidarda kaldığı müddetçe komplo teorilerini daha çok kullandığını söyleyebiliriz. Uzun süre iktidarda kalan popülistler doğal olarak kurumları ve hukuku aşındırarak düşmanlarından kurtulmakta, iktidarlarını pekiştirmekte ve yetkilerini arttırmaktadırlar. Fakat uzun vadeli bir politika üretmediklerinden dolayı başarısız olabilmektedirler. Bu derece yetkiyle donatılmış bir durumda başarısız olduklarında yine bir düşman icat etmeleri gerekmektedir. Komplo teorileri de bu durumda kullanışlı hale gelmektedir. Neticede somut düşmanlar yerine yenilmesi zor

muğlak ve hayali büyük güçleri işaret ederek başarısızlıklarının bir bahanesi olarak öne sürmektedirler. Popülistlerin uzun süre iktidarda kaldığı Venezuela ve Türkiye bu tür bir sürece örnek gösterilebilir. Komplo teorileri ve popülist bakış bir diktonomi şeklinde ilerlediğinden toplumu da aynı şekilde görmektedirler. Popülistler görünüşte az sayıda elit bir grubu hedeflese de popülist retoriği paylaşmayan ve benimsemeyen fertlere de şüpheyle yaklaşmaktadırlar. Bu fertler popülistler muhalefetteyken kurulu düzenin, iktidardayken de global düzenin kuklaları, ajanları, maşaları veya en masum olarak beyni yıkanmışları olarak etiketlenebilmektedirler. Direkt ampirik bir çalışma olmasa da komplo teorisyenlerinin de mevcut komplo teorisine bağlı olarak bu tür bir görüşe sahip olduklarını söyleyebiliriz (van Prooijen, 2019, s. 88). Nitekim komplo teorisyenleri ve inananları da az sayıda komplocuyu hedeflerinin merkezine oturtsa da komplo ağları her yere yayılmakta ve herkes bir şekilde bu kompilonun içinde bulunabilmekte ve suçlanabilmektedir. Van Proijen'in popülizm ile komplo teorilerini ortak gördüğü bir diğer nokta da "Tehdit Edilmiş Milliyetçilik"tir (2019, s. 90). Özellikle sağ popülizm ve sağcıların kullandığı komplo teorilerinde buldukları ulusun dışarıdan sürekli bir tehdit altında olduğu inancı hakimdir. Bu tehdit başka ülkelerden gelebildiği gibi mültecilik ve göçmen karşıtlığında da vuku bulabilmektedir. Nihayetinde bu tehdit algısı güvenlikçi ve izolasyonist politikaları kucaklamaktadır. Toplumun kendini sürekli tehdit altında hissetmesi beraberinde belirsizlik ve korku duygularını tetiklemede, dolayısıyla komplo teorilerinin yayılmasına sebebiyet vermektedir (2019, s. 90).

Popülizmle komplo teorilerinin arasındaki bir önemli fark da popülizm öfkeli bir şekilde toplumu siyasileştirirken, komplo teorilerinin özellikle Batı'da tam tersi bir etkiye sahip olmasıdır. Karen Douglas'ın yaptığı bir araştırmaya göre insanlar komplo teorilerine ne derece inanırlarsa o derece oy vermeye gönülsüz olmaktadır. Bunun nedeni de komplo teorilerinin insanları çok daha güçsüz ve çaresiz hissettirmesidir (Douglas K. , 2017). Popülizm ise halkı kendini güçlü hissettirerek lideri adına harekete geçmeye davet etmektedir.

Son olarak Türkiye özelinde de popülist söylem ve komplo teorilerini ayırmak için önemli bir çalışmadan bahsetmek gerekir. Yukarıda uzun süre iktidarda kalan popülist bir hükümetin komplo teorilerine daha fazla başvurduğundan bahsedilmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi yozlaşmış elitlerin yerine popülistlerin geçmesi ve ortada somut bir düşman kalmamasıdır. Balta, Kaltwasser ve Yağcı'nın ortak yaptığı çalışma sadece partinin değil seçmenlerin de paralel görüşte olduğunu göstermektedir. Türkiye'de güvenilir araştırma şirketlerinden biri olan KONDA'nın verilerini inceleyen araştırmacılar, popülizm ve komplo teorisi ölçeklerini kullanarak iktidar partisi olan AKP seçmenlerinin diğer parti seçmenlerinden çok daha az popülist tutuma sahip olduğunu saptamışlardır. Elit karşıtlığı söylem bu seçmen bazında siyasetçilerden ziyade yabancı güçlere, kişilere ve organizasyonlarına kaymıştır. İktidar partisi seçmenleri halihazırda hükümeti desteklediklerinden, yönetici elitleri doğal

olarak hedef almamaktadır (Balta, Kaltwasser, & Yağcı, 2021). Komplo teorileri ve popülist söylemin ayrı fenomenler olduğunu fakat siyasi komplo teorileri ve popülist söylemin zaman zaman birbirleriyle etkileşime girdiğini söyleyebiliriz. Fakat popülizm özünde protest bir söylemi ve politik hareketi temsil etmektedir. Popülistler muhalefettyken sistemi eleştirmekte ve toplumun gerçek sorunlarını basit bir söylemle hikayeleştirmektedirler. Basit sorunların nedenlerini de somut engeller ve düşmanlar olarak göstermektedirler. Dolayısıyla siyasette uzun süre iktidarda kalan ve nitelikli yönetim programları bulunmayan ve buna bağlı olarak uzun vadede sorunları çözemeyen popülistlerin zamanla komplo teorisyenlerine veya onları yayan kaynaklara dönüştüğünü söylemek mümkündür. Dolayısıyla komplo teorilerinin önemli kaynaklarından birisinin siyasilerin popülist söylemleri olduğunu söylemek gerekmektedir. Özellikle yeni sağ, alternatif sağ popülist siyaset tarzı ve söylem stratejileri komplo teorilerini yaygın olarak kullanmaktadır. Popülizm siyasi bir rejim olduğundan komplo teorileri ile aynı kategoride karşılaştırılmaz ancak popülist liderlerin komplo teorilerini önemli derece yaygınlaştırdığını, çeşitli komplo teorilerini ürettiklerini veya var olanlardan beslendiğini başka bir deyişle komplo teorileri ile popülist söylemin zaman zaman birbirlerinden beslendiğini söylemek mümkündür.

3.2. Hakikat Ötesi ve Yankı Odaları

Komplo teorileriyle beraber kullanılan bir diğer terim de Hakikat Ötesi'dir. Siyaset kaynaklı rasyonel söylemin ortadan kaybolmaya başlaması ve gerçekliğin sosyal medyanın yapısıyla beraber ters yüz edildiği iddiasını taşıyan Hakikat Ötesi durumunun da komplo teorilerini arttırdığı ve yaygınlaştırdığı iddia edilmektedir. Her ne kadar medya yapısının komplo teorilerini arttırdığına yönelik bir kanıt olmasa da iddiaya konu olan bu ilişkisellik nedeniyle Hakikat Ötesi'den kısa olsa da bahsetmek gerekmektedir.

2016 yılında hem Trump seçim kampanyası hem de Britanya'daki Brexit süreciyle hayatımıza girmiş bir terimdir. Oxford sözlüğü "Post-Truth"u yılın kelimesi seçtiğinde sözlük anlamı şöyle tanımlanmıştı: "Nesnel olguların, kamuoyu oluşturmada, duygulardan ve kişisel inançlardan daha az etkili olması durumu" (Oxford Dictionaries, 2016). Elbette bu tanım bize yeterli açıklamayı sağlayamamaktadır. Öyle ki, bu tanım baz alındığında klasik propaganda ile farkını ayırt edemeyebiliriz. Bu nedenle Hakikat Ötesi'ni siyaseti, iletişimi ve medyayı içine alan bir konsept olarak ele almak gerekmektedir. Terimin kendisi çok muğlak ve geniş olduğundan Hakikat Ötesi'nin ne olduğundan ziyade ne olmadığından başlamak daha yararlı olacaktır. Hakikat Ötesi politik ve iletişimsel bir sürece işaret ettiğinden klasik ikna edici, tek bir kaynaktan gelen propagandadan ayrılmaktadır. Siyasal olarak ele aldığımızda sosyal medyanın yapısına paralel olarak, içerik üretimi ve yayılımı gönüllü olarak yapılmaktadır. Belirli bir ideolojik söylem kendi gerçekliğini, dünyayı yorumlama biçimini ve ideasını

yaratmaya ve yaymaya çalışmaktadır. Sosyal medya özelinde bunlar gerçek veya trol hesaplar tarafından üretilmektedir. Bu içerikler ideolojik söylemin işine yarayacak komplo teorileri, yalan haberler ve propaganda içerikleri dahil her türlü stratejik unsur olabilmektedir. 2016 yılı ABD seçim kampanyası bu unsurların o döneme kadar en yoğun kullanıldığı kampanya dönemi olması açısından sosyal medyanın politik kullanımını yanında siyasal iletişim stratejileri bakımından da önemli bir dönüm noktası olmuştur. Örneğin 2016 Şubat ve Kasım ayları arasındaki Amerikan seçim kampanyasında Facebook'ta yer alan yalan haber sayısı 8.7 milyonken, doğru haber sayısı 7.3 milyon olmuştur. Bu nedenle iyi bir medya okuryazarı olmadan gerçeğe ulaşmak giderek zorlaşmaktadır. (Corner, 2017, s.1011-1012). Hem gazeteciler hem de kullanılan dijital doğrulama araçları bu derece yoğun sahte medya içeriğini teyit etmekte doğal olarak zorluk yaşamaktadırlar. Bunun yanında elbette popülist siyasetçilerin klasik medya düzeninde var olan eşik bekçileri filtresine takılmadan sosyal medyadan halkla direkt olarak iletişim kurabilmeleri de Hakikat Ötesi durumu güçlendirmiştir. Örneğin yine 2016 ABD seçim kampanyası döneminde Trump taraftarlarının tweet trafiği Clinton'unkinden 4 kat daha fazla olmuştur. (Lewandowsky, K.H.Ecker, & Cook, 2017, s. 354). Sosyal medyada kullanılan bot ve trol hesaplar da bu trafiği arttırmaktadır. Örneğin İspanya'da giderek güçlenen aşırı sağ parti VOX ve lideri Santiago Abascal da sosyal medyayı yoğun şekilde kullananlardan olmuştur. İngiltere merkezli Stratejik Diyalog Kurumu *Institute for Strategic Dialogue* (ISD) yaptığı bir araştırmada, VOX'un İslamafobik, ırkçı ve anti feminist söylemleri yayan ve partiyi destekleyen Venezuela kaynaklı 3.000 bot hesabı bulunduğunu tespit etmiştir (Peinado, 2019). Sahte söylem üretimi yanında bilindiği gibi kurgusal görüntüler ve "photoshop" da genellikle kamuoyunu manipüle etmek için siyasetçilerin sık kullandığı araçlardandır. Bu sahte ürünler sosyal medyanın yapısı sayesinde hızla yayılmaktadır. Bunun en ünlü örneklerinden biri Trump'ın yemin töreni sırasındaki kalabalık ile alakalıdır. Beyaz Saray basın sözcüsü Sean Spicer yemin töreninin gelmiş geçmiş en büyük izleyicisine sahip olduğunu iddia etmiştir (Horsthemke, 2017, s. 276). Akabinde sosyal medyada üzerinde oynanmış resimler de bu iddiayı desteklemek için birçok hesaptan yayılmıştır. Sosyal medya iletişimi popülist liderlerin kendi imajını da yaratmasına olanak sağlamıştır. Popülistlerin oluşturmaya çalıştığı 'bizden biri' (Moffitt, 2016) imajı artık çok daha kolay pazarlanabilmektedir. Onların kendi hayatlarının parçalarını sürekli yayınlaması, hatta bunun da ötesi Trump gibi kabine içinde veya bakanlar kurulunda konuşulan konuları Twitter gibi platformlara taşımaları, bunun yanında diğer devlet başkanlarıyla olan yazışmalarına kadar sızdırılması bunların bir örneğidir. Böylece diplomatik veya devlet insanı teamülleri dışında nezaket dışı konuşmak ve paylaşım yapmak sempatanların lidere daha yakın hissetmesini sağlamaktadır.

İletişim Bilimciler ve medya çalışmaları yapan araştırmacılar Hakikat Ötesi'ni yukarıda bahsedilen faktörler ve medyanın yapısı üzerinden değerlendirmektedirler. Fakat bir o kadar da önemli olan bir diğer faktör de değişen siyaset yapma biçimidir. Donald Trump, Jair Bolsanaro ve Javier Milei

gibi yeni nesil sağ popülist liderlerin bu yeni siyaset biçimini temsil ettiğini söyleyebiliriz. The Washington Post'un doğrulama (fact-checking) ekibinin raporlarına göre, Donald Trump'ın başkanlık döneminde yaptığı demeçlerde 30.573 adet yanıltıcı bilgi, gerçek dışı iddia ve yalan beyan tespit edilmiştir (Kessler, Rizzo, & Kelly, 2021). Bu, günde ortalama 21 yalanın dile getirildiğine işaret etmektedir. Bu kadar yoğun bir şekilde yalan söylemenin nedenleri ve sonuçları, modern siyasi iletişimde önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu denli yüksek sayıda yanıltıcı beyanı takip etmek ve çürütmek son derece zorlu bir görevdir. Ancak buradaki asıl önemli soru şudur: “Neden bu kadar yalan söylenmektedir?” Modern popülist politikacıların bu yalan veya sahte beyanlar aracılığıyla kendi gerçekliklerini inşa ettikleri görülmektedir. Geleneksel bir siyasetçinin yalanları, genellikle rasyonalize edilmiş, stratejik bir bağlamda söylenmekte ve ortaya çıkmaması için önlemler alınmaktadır. Ancak yeni nesil popülistlerin böyle bir kaygı taşımadığı, hakikatin çarpıtılmasının ötesine geçerek tamamen “saçmalık” (bullshit) düzeyinde söylemler ürettikleri gözlemlenmektedir (Frankfurt, 2005). Harry Frankfurt'un *On Bullshit* (Saçmalık Üzerine) adlı eserinde ifade ettiği üzere, yalan ve saçmalık arasındaki temel fark, yalanın dile getirilmeden önce belirli bir mantık süzgecinden geçirilmesidir. Yalancı, gerçeği bilmekte ve ona göre bir manipülasyon stratejisi geliştirmektedir. Ancak saçmalık, herhangi bir mantık formülasyonuna ihtiyaç duymaksızın üretilmekte ve gerçeklikle ilişkisi tamamen kopmaktadır. Frankfurt'un bu tanımlamaları, Hakikat Ötesi (Post-Truth) çağda siyasetin nasıl dönüştüğünü anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Hakikat Ötesi kavramını sistematik bir teori haline getiren Ralph Keyes, yalanın yeni bir olgu olmadığını, ancak geçmişte yalan söylemenin bir vicdan yükü yarattığını ve yalan ortaya çıktığında utangaçlık veya mahcubiyet hissedildiğini ifade etmektedir. Oysa Hakikat Ötesi çağda bu durumun değiştiğini ve yalan söylemenin artık yeni bir ahlaki boyut kazandığını belirtmektedir (Keyes, 2004, s. 19). Keyes'e göre, günümüzde etik kodlar dönüşüme uğramış ve siyasi etik neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Politikacıların yalanları, ortaya çıktıklarında bile, “yanlış konuşmak,” “abartmak” veya “yanlış yargıya varmak” gibi ifadelerle rasyonalize edilmekte ve bu durum yalan söylemeyi daha kolay ve meşru hale getirmektedir. Sonuç olarak, Hakikat Ötesi çağda artık sadece yalanın değil, aynı zamanda saçmalığın da siyasi iletişimin merkezine yerleştiği görülmektedir. Bu durum, modern siyasetin etik normlar ve hakikat kavramıyla olan ilişkisini yeniden düşünmeyi gerektirmektedir.

Üstenci bir bakış açısıyla her ne kadar bu durum saçmalık ve zırva gibi sıfatlarla adlandırılrsa da buradaki siyasi pragmatizm es geçilmemelidir. Nitekim bu tür söylemler liderlerin kendi seçmelerini ve sempatanlarını konsolide eden ve kendi evrenlerinde yayılan siyasi sloganlardır. Sempatizanları kandırılmış ve ikna edilmiş pasif zihinler olarak görmek oldukça yüzeysel bir yaklaşım olarak kalmaktadır. Dışarıdan bakıldığında kişilerin bu tür yalanlara nasıl inanabildiği şaşırtıcı görülebilmektedir. Fakat sempatanlar tekil bir yalandan çok siyasi inanç sahipleridir. Bu nedenle

sadece lider değil ona inanların da yalanı stratejik olarak kullandığını varsayabiliriz. Çünkü kişiler yalandan ziyade bir fikre inanmaktadır.

Hakikat Ötesi siyasetin ortaya çıkmasında neo-liberal politikalarla beraber derinleşen eşitsizlik, refah düzeyinin düşmesi ve sosyal adaletsizlik karşısında merkez partilerin ve ideolojilerin çözüm konusunda bir reaksiyon gösterememesi merkez siyasetin çökmesine neden olmakta ve halkları da ideolojik spektrumun radikal uçlarına ittiği görüşü hakimdir. Bu durumun yanı sıra toplumsal ve ekonomik alandaki krizlerle beraber merkez siyasetin yanında bilim ve bilimsel düşünce de payını almakta ve eleştiriye uğramakta, Hakikat Ötesi çağda bilime olan güven giderek azalmaktadır. Özellikle yeni sağ siyasi hareketler bilimi hedef almakta ve meşruluğunu zedelemektedir. Örneğin iklim krizi inkarcılığı aşırı sağ partilerde oldukça popüler hale gelmektedir. Yeşil ekonomi politikalarıyla maliyetlerin artması ve özellikle tarım alanındaki vergilendirmenin yükselmesi halihazırda gündelik hayatını idame ettirmeye çalışan insan ile bilim arasındaki kopukluk negatif bir yöne doğru ilerlemektedir. Aşırı sağ partiler ve politikacılar da bu sınıfsal durumu lehlerinde kullanarak bilim karşıtlığını meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Beck 20. yy.da bilime ve ilerlemeye olan sarsılmaz güvenin zedelendiği görüşünü paylaşmaktadır (Beck, 2019, s. 233):

“Bilimler artık pratik alana geçtiklerinde kendi nesnelleşmiş geçmişleri ve bugünleriyle yüzleşiyorlar... Analiz etmeleri ve üstesinden gelmeleri gereken bir gerçekliğin ve sorunların ürünü ve üreticisi olarak buluyorlar kendilerini. Bu yüzden sadece sorunlara çözüm kaynağı olarak değil, sorunların sebebi olarak da hedef alınıyorlar.”

Hakikat Ötesiyle beraber anılan, özellikle dezenformasyonun, yalan iddiaların, radikal ideolojilerin ve komplo teorilerinin yayılmasında ve dolaşıma girmesinde etkili olduğu iddia edilen “Yankı Odaları” terimi öne çıkmaktadır. Yankı Odaları *Echo Chambers* (Jamieson & Cappella, 2010) terimi sosyal medyadaki kutuplaşmaya ve aynı ideolojilerdeki insanların bir aradalığına işaret etmektedir. Sosyal medya kullanıcıları kendi gibi düşüncelere sahip insanlarla daha çok etkileşime girmekte ve sosyal medya platformlarının algoritma yapıları, yakın ideolojilere sahip ve buna göre içerik üretip paylaşım yapan kullanıcıların bir arada olmasını sağlamaktadır (Boulianne, Koc-Michalska, & Bimber, 2020, s. 686). Yankı Odalarının yapısını felsefik bir terimle ifade edecek olursak epistemik topluluklar gibidir. Bu komün içerisinde üyeler ve üye olmayanlar arasında ciddi bir güven farkı oluşmaktadır. Bu güven farkı da sürekli olarak dışarıdaki insanları hem ahlaki hem de ideolojik olarak kötüleyerek, aynı anda da grup içi epistemik bakışı yücelterek yapılmaktadır. Fakat Yankı Odasının oluşması için ön koşul olarak belirli bir çekirdek inanç setinin üzerinde genel bir uzlaşma bulunmasıdır (Nguyen, 2020, s. 146). Nguyen Yankı Odası terimine Epistemolojik bir balon terimini eklemektedir. Çünkü Yankı Odası halihazırda var olan ideolojik grupları daha fazla konsolide etmeye bunu yaparken de epistemolojik kanıtları grup üyelerinin daha fazla önüne çıkarmaya yaramaktadır. Epistemolojik

Balon ile Yankı Odaları farkı burada ortaya çıkmaktadır. Epistemolojik Balon, normal şartlarda ve toplumsal hayatta rastlantısal olarak sosyal ve ideolojik ağlarla oluşmaktadır. Ancak Yankı Odaları suni olarak içinde bulunan üyelerin dünyayı yorumlama biçiminden farklı ve inanç bütünlüğüne aykırı iletileri giderek grup üyelerinin önüne daha az çıkarmaktadır. Nguyen'in altını çizdiği bir önemli husus ise Yankı Odalarının şüphesiz güvensizlik ortamı ve klasik cehalet pratikleri üzerinden toplumsal baskıyı ve kutuplaşmayı arttırdığını fakat Yankı Odalarının sadece politik/ideolojik olarak değerlendirilmemesi gerektiğidir. Nitekim Yankı Odaları benzer ideolojileri bir araya getirdiği gibi apolitik bir konuda da bir aradallığı sağlayabilmektedir. Dolayısıyla Yankı Odaları kişilerin inanç dünyalarını çok az manüpile edebilmektedir çünkü kişinin ideolojisi de zevkleri de Yankı Odası öncesi oluşmuş bir durumdadır (Nguyen, 2020, s. 149-151). Buradan yola çıktığımızda komplo teorilerinin dolaşımında olduğu bir Yankı Odası olabileceği gibi, insan haklarının, kadın haklarının veya tüm bunlardan bağımsız basketbol severlerin de bulunduğu Yankı Odaları da oluşabilmektedir.

Reuters'in yayınladığı bir rapor paralel bir şekilde Yankı Odalarını arz, talep ve tedarikle açıklamaktadır. Arz ve tedarik platformların algoritmik yapısıdır. Ancak talep olmaksızın Yankı Odası süreci başlayamaz. Yani kişiler kendi zevklerini, tercihlerini ve ideolojilerini paylaşan kişilerle beraber olmak istemekte ve buna yönelik iletilerle karşılaştığında tatmin olmaktadır (Ross Arguedas, Robertson, Fletcher, & Nielsen, 2022, s. 11). Bunun yanı sıra yine raporda Yankı Odalarının ülkelerdeki politik durumlara ve kültürlere göre farklılık gösterdiği ifade edilmiştir. Yapılan araştırmada Birleşik Krallık'ta kendi görüşleri dışında ileti/haber/enformasyon almayan ve sadece partizan haberlerden beslenen kişi oranı %5 iken, ABD'de bu sayı yüzde %10'un üzerinde çıkmıştır. İsveç ve İspanya'da ise kayda değer bir sonuç bulunamamış ve oranlar neredeyse yok denecek kadar azdır (2022, 14). Sosyal medya platformları arasında da fark bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir. Platformların kendi kimlikleri oluşmuş olduğundan tüketmek istediğimiz içeriğe göre platformlar kullanmaktayız. Örneğin bir şeyin yapımını öğrenmek istediğimizde YouTube'u, gündelik hayatımızı paylaşmak ve estetik görsellere ulaşmak için Instagram'ı, haber ve bilgi edinmek, politik tartışmaları görmek için Twitter'ı kullanırız. Dolayısıyla Yankı Odalarının yapısı ve yayılımı da platformlara göre değişkenlik göstermektedir. Örneğin, bilgisayar iletişimi alanında yapılan bir çalışmada, özellikle Twitter ve Facebook'ta *Homophilic** kümelerin çevrimiçi etkileşimlerde diğer platformlara göre çok daha baskın olduğu tespit edilmiştir (Cinellia, De Francisci Morales, Galeazzic, Quattrociochid, & Starnini, 2021). ABD'de 2016 yılında yapılan başka bir çalışmada da Twitter kullananların %17'si Facebook kullananların ise %23'ü karşılıklarına aynı politik görüşü paylaştığı hesapların kişilerin çıktığını belirtmiştir (Duggan & Smith,

---

* Bireyin yaş, cinsiyet, etnik köken, sosyoekonomik durum, kişisel inançlar gibi kişinin tanımlayıcı özelliklerini paylaşan insanlarla güçlü sosyal bağlantılar kurma eğilimi. Yazar burada politik bağlamla tanımlamaktadır.

2016). Ancak son olarak kişi Yankı Odasına girmeyi kendi talep etse de Yankı Odasına girdikten ve homojen bir topluluk içinde bulduktan itibaren daha fazla radikalleştiğini, bazı çalışmaların bu tehlikeli duruma işaret ettiğini de ifade etmek gerekmektedir (Hobolt, Lawall, & Tilley, 2023).

2016 yılında Hakikat Ötesi terimiyle birlikte Yankı Odaları olgusu da popölerleşmiş dolayısıyla akademik olarak da önemli çalışmalar yapılmıştır. İlk çalışmalarda dezenformasyonun, komplo teorilerinin ve aşırılığın odalar sayesinde yayıldığına yönelik çıkarımlar yapılmış ve negatif yönlerine dikkat çekilmiştir. İlerleyen yıllarda özellikle sosyolojik ve epistemolojik yaklaşımlarda daha farklı çıktılar elde edilmiştir. Yankı Odaları hayatın olağan akışındaki ideolojik ve epistemolojik gruplara benzetilmiş, kişilerin bu katılımının netice olarak gönüllük üzerinden sağlandığı ifade edilmiştir. Ancak hayatın olağan akışından farklı olarak, özellikle sosyal medya platformlarının algoritmik yapısının rastlantısallığı ve tesadüfiliği karşılaşmayı engellediğinden, fikirsel izolasyonun daha da sıkılaştığını ifade etmek gerekmektedir. Kişiler kendi talepleri ve beğenileri nedeniyle bir Yankı Odasına girmekte ve karşılaştığı enformasyon akışı kendi fikirlerini ve seçimlerini yücelterek bir tatmin sağlamaktadır. Bunun yanında bu tür enformasyon iletilerini ne kadar beğenirse ve ne kadar bakıp incelerse, aynı tür iletiden daha fazla almakta ve karşıt/ürütücü fikirlerle o derece az karşılaşmaktadır. Dolayısıyla Yankı Odalarının komplo teorilerini yayıp yaymadığını ölçmek, teknik olarak oldukça zor görünmektedir. Komplo teorilerine inanmayan, reddeden kişilerin komplo içeriğiyle karşılaşma olasılığı azken, aynı şekilde komplo teorilerine inanan ve yine komplo teorisyenlerini takip eden bir kişinin, söz konusu komplo teorisini çürütecek enformasyonla karşılaşması da zor olabilmektedir. İleride görüleceği üzere, bu çalışmada da Yankı Odaları ile komplo teorileri arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Ancak Yankı Odalarının arttığı ölçüde epistemolojik ve ideolojik kutuplaşmanın arttığı söylenebilir.

4. İSTANBUL'DAKİ AKADEMİSYENLERİN KOMPLO TEORİLERİNE YÖNELİK EĞİLİMLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Komplo teorileri ile ilgili ABD ve Batı ülkelerindeki literatür zamanla zenginleşmiş olsa da Türkiye'deki çalışmalar hem sayıca hem de alan araştırması eksikliği bakımından kısıtlıdır. Konuyla ilgili geçtiğimiz senelerde önemli literatür çalışmaları yanında (Gürpınar, 2014), (Karaosmanoğlu, 2019), (Gürpınar, 2020) daha spesifik olarak medya içeriklerinde komplocu iletilerin söylem analizi yöntemiyle incelendiği (Tangün & Parlak, 2020) (Karaosmanoğlu, 2021) (Çalışkan, 2022) çalışmalar ve Türkiye bölümünde de incelediğimiz üzere siyaset/komplo teorileri ilişkisi üzerine olan çalışmalar (Nefes T. S., 2013) öne çıkmıştır. Genel olarak konuyla ilgili herhangi bir nüfus, meslek grubu, ideolojik gruplarla vb. saha çalışmasının yürütülmediği görülmektedir. Söz konusu çalışma, bu boşluğa katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Özellikle ABD'de komplo teorileriyle ilgili önemli saha çalışmalarına hem “Komplo teorilerinin ölçülebilirliği” hem de “Komplo teorilerinin psikolojizmi” bölümlerinde değinmiştik. Komplo teorileriyle ilgili saha çalışmaları genellikle, genel nüfusla çevrim içi anket yöntemiyle komplo teorileri ölçeği kullanılarak (Brotherton, French, & Pickering, 2013) yapılmıştır. Çalışmaların genelinde basit olarak özetlersek farklı demografik özelliklere sahip kişileri belirli komplo teorilerine inanıp inanmadığı yapılandırılmış olarak sorulmakta, ideolojik, psikolojik ve sosyolojik gibi farklı faktörleri tespit etmek adına diğer ölçekler de kullanılıp korelasyon oluşup oluşmadığı araştırılmaktadır. Bu yöntemin ve söylem analizi yönteminin dışında komplo teorilerine olan inancın nedenselliğini saptamaya yönelik derinlemesine görüşme yönteminin kullanıldığı çalışmaların sayısı birkaç örnek dışında oldukça azdır (Harambam & Aupers, 2017). Yapılandırılmış soruların bulunduğu anket yönteminde komplo teorilerinin yaygınlığına dair önemli veriler elde edilmekte, yaş, cinsiyet, eğitim gibi demografik özelliklerin komplo teorilerine inancını nasıl etkilediği net olarak tespit edilebilmektedir. Fakat komplo teorileri gibi birçok nedenselliği olabilecek bir konu için sadece anket çalışmasının yapılması kişilerin inançlarını rasyonelize etme süreçlerine ilişkin bilgiye tam ulaşamamasına neden olabilmektedir. Ayrıca anketlerin içerisinde de kullanılan ölçeklerin söz konusu örneklemin bulunduğu sosyolojik, siyasi ve kültürel koşullara uygun olması araştırmayı daha sağlıklı bir hale getirecektir. Dolayısıyla, literatüre katkı bakımından bu çalışmada yöntemsel olarak iki farklı araştırma yer alacaktır: Birinci çalışmada kültürel, siyasi ve sosyolojik koşullara uygun olarak uyarlanmış ölçek kullanımının yer aldığı, önemli nicel çıktılara ulaşılabilecek, yapılandırılmış soruların bulunduğu anket yöntemi kullanılacaktır. İkinci çalışmada ise komplo teorilerine inanca dair özellikle

epistemolojik ve fikir yürütme sürecindeki farklı etkenleri tespit edebilecek nitel görüşme yöntemi kullanılacaktır. Hem nicel hem de nitel yöntemin yer aldığı bu hibrit çalışmayla daha geniş bir sonuca ve tartışmaya ulaşılması amaçlanmaktadır.

4.2. Akademisyen Örneklem: Eğitim Seviyesi ve Komplo Teorileri İlişkisi

Genel örneklem üzerinde yapılan araştırmalarda, komplo teorilerine inanış üzerindeki birçok etkenden önemli biri de tahmin edileceği gibi eğitim seviyesi olmaktadır. Genel kanı ve araştırma sonuçlarında eğitim seviyesi arttıkça düşünme ve muhakeme gelişimiyle bağlantılı olarak komplo teorilerine inancın azaldığı yönündedir. Dolayısıyla daha yüksek eğitim seviyesine sahip kişilerin komplo teorilerine inanma eğilimleri daha azdır (Goertzel, 1994) (Uscinski & Parent, 2014). Eğitim seviyesinin yüksek olması komplo teorilerine inanmamanın yanı sıra kader, karma vb. gibi irrasyonel veya teolojik inançlara sahip olma olasılığını da azaltmaktadır (Banerjee & Bloom, 2014). Bunun yanında günümüzde komplo teorileri ile ilgili enformasyonun aktığı sosyal medyada neyin gerçek neyin dezenformasyon olduğunu daha iyi ayırt edebilecek dijital okuryazarlık oranı yine eğitim seviyesiyle paralel olmaktadır (Bartlett & Miller, 2010). Son ve belki en önemlisi de eğitim seviyesi arttıkça analitik düşünme yetisinin de arttığı, dolayısıyla komplocu fikirlerden ve aşırı basitleştirilmiş yüzeysel yaklaşımdan uzak kalınmasıdır (Swami, Voracek, Stieger, Ulrich, & Furnham, 2014). Yine çevrim içi anket yöntemiyle toplam 532 kişinin katılım sağladığı bir araştırmada az eğitilmiş kişilerin sadece komplo teorilerine değil aynı zamanda doğüstü *paranormal* inançlara da yatkın olduğu tespit edilmiştir (Douglas, Sutton, Callan, Dawtry, & Harvey, 2016). Elbette yazarlar sosyal ve ekonomik faktörlerin göz ardı edilmemesi gerektiğini ancak eğitim faktörünün çok önemli olduğunun altını çizmişlerdir. Ancak psikolojik yaklaşım bölümünde ifade ettiğimiz üzere doğüstü inanç veya şizofrenik eğilimleri tespit etmek için kullanılan ölçeklerle hangi komplo teorilerinin sorulduğu önem arz etmektedir. Nitekim paranormal inançlar ile doğüstü komplo teorilerine inanmak doğal olarak benzerlik gösterecektir. Eğitim seviyesi tek bir etken olmamasına karşın, yüksek eğitim seviyesi genellikle beraberinde yüksek sosyal statüyü, sosyal ve kültürel sermayeyi ve maddi geliri* beraberinde getirmekte, kişinin toplum içindeki çaresizliğini azaltmakta ve yine bu sebeple komplo teorilerine yönelik inancı da azaltmaktadır. Bunun yanında eğitim seviyesi ve komplo teorileri arasındaki ilişkide iki psikolojik aracı öne çıkmaktadır: Bilişsel kompleks ve kontrol hissiyatı (Van Prooijen J.-W., 2016, s. 57). Bilişsel kompleks kişinin karmaşık sorunları daha geniş ve karmaşık düşünerek çözüm üretmesini sağlamaktadır. Kontrol hissiyatı da eğitim seviyesi ve olanakların az olduğu ölçüde artmakta, kontrol

---

*Global olarak maaşla çalışılan işlerde alım gücü giderek düşmektedir. Özellikle bu durum Türkiye’de daha ağır ekonomik şartlarda sürmektedir. Dolayısıyla eğitim seviyesi ve maddi gelir korelasyonuna şerh düşmek gerekmektedir. Türkiye’deki akademisyenler özelinde de gelir seviyesinin düşük olduğunu not düşmek gerekmektedir. Akademisyenlerin refahı çalışmaları alana veya aileden gelen refah düzeyine göre değişiklik göstermektedir.

ihtiyacı fazla olan kişi yine kompleks sorunları basit ve yüzeysel olarak yorumlama durumunda kalmaktadır.

Bu tez çalışması da genel olarak en yüksek eğitim formasyonunu tamamlamış olan akademisyenler ile komplo teorileri ilişkisini incelemektedir. Eğitim seviyesi yüksek kişiler arasında komplo teorileri inancı ne derece yer almakta ve akademisyenlerin neden komplo teorilerine eğilimli olduğu veya olmadığı çalışmanın genel araştırma sorularıdır. Tezin araştırma bölümünde ilk olarak yaygınlık ve faktörlerin tespit edilmesi adına yapılandırılmış soruların bulunduğu anket yöntemi uygulanacak, bu sayede İstanbul'daki akademisyenler arasında komplo teorilerinin yaygınlığı nicel olarak tespit edilebilecektir. Bunun yanında akademisyenlerin çalıştığı genel alan, demografi ve ideoloji gibi standart faktörlerin yanında literatür kısmının son bölümünde bahsettiğimiz popülizm ve Yankı Odası faktörleri de anketlerde sorulmuş olduğundan fenomenler arasındaki ilişkisellik de tespit edilebilecektir. Ancak yapılandırılmış soruların analizi ve sonuçları özellikle komplo teorilerine inanç nedenselliği ile komplocu fikir yürütmeyi tespit bağlamında kısıtlı kalabilmektedir. Bu sebeple anket dışında farklı akademisyen örneklemeyle nitel görüşmeler gerçekleştirilecektir. Sorular açık uçlu olacağından akademisyenlerin komplo teorilerine yaklaşımlarının yanı sıra bilimsel düşünceye yaklaşım biçimleri ve epistemolojik anlayışlarını da öğrenmek mümkün olacaktır. Çalışmada örneklem grubunun İstanbul'da seçilmesinin nedenleri ise hem araştırma yapan kişinin İstanbul'da ikamet ediyor olması ve fiziksel, maddi olarak çalışmanın daha kolay yürütülecek olması hem de İstanbul'un Türkiye'nin en büyük şehri olması nedeniyle daha geniş/çeşitli bir örneklem grubunu temsil ediyor olmasıdır.

4.3. Çalışma 1: Akademisyenlerle Yapılan Anket Çalışması

İlk çalışmada klasik anket yöntemi kullanılarak akademisyenlerin komplo teorileriyle ilişkisi ve inanma faktörleri analiz edilmiştir. Örneklem tabakalı *stratified* olarak İstanbul'da doktorasını tamamlamış tüm akademisyenleri kapsamaktadır. Anket yapılacak akademisyen sayısı %95 güvenirlilik oranı dikkate alarak hesaplanmıştır. Akademisyenler çalışma alanları olan Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri ve Tıp/Sağlık Bilimlerine göre kategorize edilmiştir: Tıp, Sağlık Bilimleri, Veterinerlik $N=5.386*0,005 = 27$ Fen Bilimleri, Mühendislik $N=5.520*0,005 = 27$ Sosyal Bilimler $N=6.611*0,005 = 33$ olacak şekilde toplam 87 kişiyle yüz yüze anket yapılmıştır. Anketin yüz yüze gerçekleştirilmesinin sebebi anketi cevaplayanların hem akademisyen hem de çalıştıkları alandan emin olmaktır. Çalışma rastgele olacak şekilde, Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri için 12, Tıp Fakülteleri için 7 üniversitede yürütülmüştür. Anket özelinde sınanmak üzere altı hipotez belirlenmiştir:

H1: Eğitim seviyesi komplo teorilerine inanmayı engellememektedir.

H2: Sosyal bilimlerdeki akademisyenler diğer alanlara göre siyasi komplo teorilerine inanmaya daha yatkındır.

H3: Popülist tutum ve komplo teorilerine inanma benzerlik göstermektedir.

H4: Kurumlara olan güvensizlik komplo teorilerine olan inancı arttırmaktadır.

H5: Sağ görüşlü ve muhafazakâr kişiler komplo teorilerine diğerlerine göre inanmaya daha yatkındır.

H6: Komplo teorilerine inananlar daha çok enformasyonu benzer kaynaklardan edinenlerdir (Yankı Odaları).

4.3.1. Çalışmanın Yöntemi

Akademisyenlerle yapılan anket soruları ucu kapalı olmakla beraber hem 5’li likert ölçeği (5 = Tamamen Katılıyorum, 4 = Katılıyorum, 3 = Kararsızım, 2 = Katılmıyorum ve 1 = Kesinlikle Katılmıyorum) hem de şıklı olarak iki farklı şekilde sunulmuştur. Ankette, hipotezlerle de bağlantılı olarak üç ana faktörü ölçen sorular belirlenmiştir. Ankette komplo teorilerine inanma eğilimlerini tespit edecek yedi, siyasete ve kurumlara olan güvenle ilgili üç ve katılımcıların enformasyonu benzer kaynaklardan alıp almadığını tespit edebilecek Yankı Odası ile ilgili yine üç soru sorulmuştur. Ana faktör soruları yine likert formunda sorulmuştur. Diğer demografik sorularla beraber seçenekli olarak “popülist tutum”, “ideoloji”, “sorun ve tehdit algısı”, “kullanılan medya kaynağı” soruları sorulmuştur. Bu sayede komplo teorilerine inanma eğilimi ile diğer etkenler arasındaki ilişki geniş bir şekilde analiz edilebilecektir.

Araştırmada elde edilen bulgular SPSS 25.0 programı ile analiz edilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımlarının belirlenmesinde frekans ve yüzde analizinin yanı sıra araştırmada kullanılan ölçeklere ait katılımcıların düzeylerinin belirlenmesinde ortalama ve standart sapma kullanılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliklerinin incelenmesi için Cronbach’s Alpha güvenilirlik analizi, faktör yapısının incelenmesi için açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve tüm ölçüm araçlarına ait güvenilirlik düzeylerinin 0,70’in üzerinde olduğu belirlenmiştir (Tablo 6). Araştırmanın amacına uygun olarak kurulan hipotez ve alt problemleri istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde test edilmiş olup bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenlerin arasındaki ilişkinin incelenmesi için pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Aynı zamanda ölçümlere göre ikili gruplar arasındaki farkın belirlenmesinde bağımsız örneklem t-testi ikiden fazla gruplar için tek yönlü Anova testi yapılmıştır.

4.3.2. Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın demografik özelliklerine ait bulgular Tablo 2’de, çalışma özelliklerine ait sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Bulgular

Demografik	Gruplar	n	%
Cinsiyet	Kadın	47	54,00
	Erkek	40	46,00
Yaş	40 ve altı	34	39,10
	41-50	27	31,00
	51 ve üzeri	26	29,90
Yaş Ort:46,25±11,88			
Toplam		87	100,00

Araştırma kapsamında toplam 87 katılımcıya ulaşılmış ve katılımcıların %54'ünün kadın (n=47) ve %46'sının erkek (n=40) olduğu, katılımcıların yaşları incelendiğinde %39,1'inin 40 yaş ve altında (n=34), %31'inin 41-50 yaş aralığında ve %29,9'unun 51 yaş ve üzerinde (n=26) olduğu ve katılımcıların yaş ortalamalarının 46,25±11,88 olduğu belirlenmiştir. Hem cinsiyet hem de yaş bakımından dengeli bir dağılım olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Katılımcıların Çalışma Özelliklerine Ait Bulgular

Çalışma Özellikleri	Gruplar	n	%
Unvan	Doktora Öğretim Üyesi	47	54,00
	Doçent	22	25,30
	Profesör	18	20,70
Çalışma Alanı	Pozitif Bilimler	27	31,00
	Sağlık Bilimleri/Tıp	27	31,00
	Sosyal Bilimler	33	37,90
Toplam		87	100,00

Katılımcıların %54'ünün doktor öğretim üyesi (n=47), %25,3'ünün doçent (n=22) ve %20,7'sinin profesör olduğu (n=18) belirlenirken, katılımcıların çalışma alanları incelendiğinde %37,9'unun Sosyal Bilimler (n=45) ve %31'inin Fen Bilimleri ve geri kalan %31'inin Sağlık Bilimleri/Tıp (n=27) bölümlerinde çalıştığı belirlenmiştir.

Araştırmada katılımcıların bireysel düşüncelerine ait bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Bireysel Düşüncelerine Ait Bulgular

Özellikler	Gruplar	n	%
İdeoloji	Sosyal Demokrat	38	43,70
	Sosyalist	15	17,20
	Merkez	13	14,90
	Milliyetçi	12	13,80
	Muhafazakâr	9	10,30
Türkiye'nin En Büyük Sorunu	Adalet	33	37,90
	Demokrasi	29	33,30
	Ekonomi	18	20,70
	Diğer	7	8,00
Popülist Otoriter Eğilim	Güçlü	13	14,90
	Düşük	74	85,10
Önemlilik Durumu	Demokrasi	44	50,60
	Devlet	13	14,90
	Din	4	4,60
	Halk	16	18,40
	Millet	10	11,50
Türkiye'nin Sorunlarının Kaynağı	İktidar	59	67,80
	Yabancılar	20	23,00
	Diğer	8	9,20
Haberlere Bakılan Platform	İnternet Sitesi	33	37,90
	Twitter	23	26,40
	Televizyon	20	23,00
	Diğer	11	12,60
Toplam		87	100,00

Katılımcıların %43,7'si kendisini sosyal demokrat (n=38) olarak görürken, %17,2'sinin sosyalist (n=15), %14,9'unun merkez (n=13), %13,8'inin milliyetçi (n=12) ve %10,3'ünün muhafazakâr (n=9) olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların %37,9'unun Türkiye'nin en büyük sorununun adalet (n=33), %33,3'ünün demokrasi (n=29), %20,7'sinin ekonomi olduğunu (n=18) ve %8'inin diğer sebepler olduğunu düşündüğü (n=7) belirlenmiştir.

Katılımcıların %85,1'inin popülist otoriter eğiliminin düşük (n=74) ve %14,9'unun yüksek (n=13) olduğu gözlemlenmektedir.

Katılımcıların %50,6'sının demokrasinin (n=44), %18,4'ünün halkın (n=16), %14,9'unun devletin (n=13), %11,5'inin milletin (n=10) ve %4,6'sının dinin (n=4) kendileri için önemli olduğunu belirtmiştir. Önem sorusu aynı zamanda siyasi kimlikle ilgili nüveler vermekte, bu sorunun cevabı ideoloji sorusunun cevabıyla yakınlık göstermektedir. Soru, araştırma öncesinde ideoloji sorusunun sondaj sorusu olarak tasarlanmıştır.

Katılımcıların %67,8'i Türkiye'nin sorunlarının kaynağını iktidar (n=59) olarak görürken, %23'ü yabancılar olarak görmüş (n=20), %9,2'si diğer kaynaklardan olduğunu belirtmiştir (n=8). Haberlere baktığı platformlar incelendiğinde katılımcıların %37,9'unun internet sitesinden takip ettiği

(n=33), %26,4'ünün Twitter'dan takip ettiği (n=23), %23'ünün televizyondan takip ettiği (n=20) ve %12,6'amın diğer kaynaklardan takip ettiği (n=11) belirlenmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen veriler aracılığı ile araştırmanın betimsel bulgularına ve verilerin dağılımına ait bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 5: Verilerin Dağılımı

Ölçümler	Merkezi Eğilim		Basıklık-Çarpıklık	
	Ortalama	Medyan	Basıklık	Çarpıklık
Komplo Teorilerine İnanç	3,72	4,00	-0,315	-0,788
Siyasi Güven	2,38	2,00	-0,310	0,760
Yankı Odası İzolasyonu	3,49	3,67	-0,836	-0,167

Normal dağılım analizi sonucunda incelenen merkezi eğilim ölçümlerinden ortalama-medyanın birbirine yakınlığı ve basıklık ile çarpıklığın ± 2 arasında olması nedeniyle elde edilen verilerin normal dağılımdan geldiği belirlenmiştir (George ve Mallery 2010). Aynı zamanda araştırmaya dâhil olan katılımcı sayısı yeterli olduğu için ($n \geq 30$) merkezi limit teoreminden hareketle istatistiksel açıdan daha güçlü olan parametrik yöntemlere başvurulmuştur (Ghasemi ve Zahediasl, 2012).

Tablo 6: Verilere Ait Betimsel Bulgular

Ölçümler	Ortalama	Standart Sapma
Komplo Teorilerine İnanç	3,72	0,91
Siyasi Güven	2,38	1,20
Yankı Odası İzolasyonu	3,49	0,94

Likert formatında oluşturulan ölçeklerde elde edilen puanlar sonucu katılımcıların yanıtlarının düzeylerinin hesaplanmasında 0,8 puan aralığı ($4/5=0,8$) kullanılmıştır. Bu durumda likert yapıdaki ölçeğin başlangıç puanı olan 1 puanın üzerine 0,8'lik puan aralığı eklenerek her ölçüm düzeyine denk gelen aralık hesaplanmaktadır. Bu durumda 1-1,80 aralığı “çok düşük”, 1,81-2,6 aralığı “düşük”, 2,61-3,4 aralığı “orta”, 3,41-4,2 aralığı “yüksek” ve 4,21-5 aralığı “çok yüksek” düzeyi temsil etmekte ve eğer ölçek toplam puan ile hesaplanıyorsa o zaman bu aralıklar madde sayısı ile çarpılması gerekmektedir (Durmaz 2020). Katılımcıların komplo teorilerine inanç düzeyleri incelendiğinde $3,72 \pm 0,91$ ile yüksek düzeyde olduğu, siyasi güven düzeylerinin $2,38 \pm 1,2$ ile düşük düzeyde ve Yankı Odası izolasyonu düzeylerinin $3,49 \pm 0,94$ ile yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Görüldüğü üzere üç ana faktör de katılımcılarda yaygındır. Katılımcıların arasında hem siyasi güven düzeyleri düşük hem bilinçli veya bilinçsiz olarak kendi görüşlerine yakın medya/sosyal medya kaynaklarını takip etmekte oldukları, hem de komplo teorilerine inanç yaygın görünmektedir. Dolayısıyla 5 üzerinden 3,72 ortalama ile komplo teorilerine inancın çalışma yapılan akademisyen arasında yaygın olduğu tespit edilerek H1: “Eğitim seviyesi komplo teorilerine inanmayı engellememektedir” hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçme araçların geçerlilik ve güvenilirliğine ilişkin madde analizi sonuçları, güvenilirlik düzeyleri ve açıklayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 7’de verilmiştir. Ölçekteki maddelerin diğer maddelerle olan ilişkisinin 0,3 değerinin altında bir değer almaması beklenmektedir (Büyüköztürk, 2009).

Tablo 7: Araştırma Ölçümlerine Ait Güvenirlik, Açıklayıcı Faktör Analizi ve Madde Analizi Sonuçları

Ölçümler	Madde No	Faktör Yüğü	Madde Ölçek İlişkisi	Gözlem Değeri	Açıklanan Varyans	Güvenirlik
Komplo Teorilerine İnanç	Madde 1	0,741	0,648	4,321	33,236	0,893
	Madde 2	0,800	0,718			
	Madde 3	0,664	0,564			
	Madde 4	0,868	0,804			
	Madde 5	0,740	0,630			
	Madde 6	0,784	0,691			
	Madde 7	0,874	0,809			
Siyasi Güven	Madde 1	0,922	0,856	2,828	21,757	0,950
	Madde 2	0,926	0,849			
	Madde 3	0,987	0,982			
Yankı Odası İzolasyonu	Madde 1	0,771	0,856	2,295	17,651	0,807
	Madde 2	0,812	0,849			
	Madde 3	0,975	0,982			

KMO:0.624; Bartlett's Test(X²):942,598;sd:78;p=0,001<0,05

Tablo 7’de görüldüğü gibi ölçek maddelerin diğer maddeler ile olan ilişki değerinin 0,3 değerinin altında olmadığından ölçekten madde çıkarılmasına gerek olmadığına karar verilmiştir.

Faktör analizi yapabilmek için gerekli olan ön koşullar incelenmiştir. Bu koşullardan ilki verideki sayının faktör analizi yapılabilmesi için yeterli sayıda olup olmadığına karar vermek amacıyla KMO ve değişkenler arasındaki ilişkinin varlığının incelenmesi için Barlett Küresellik Testleri incelemesidir (Tabachnick ve Fidel, 2014). Tablo 3.6’da KMO değerinin 0,6 değerinden fazla olduğu gözlemlenmekte, dolayısıyla Barlett küresellik testi anlamlı bulunmaktadır ($p < 0,01$). Bu sonuçlara göre örneklem verisinin faktör analizine uygun olduğu ve elde edilen verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiği görülmekte ve ispat edilmektedir (Kan ve Akbaş, 2005).

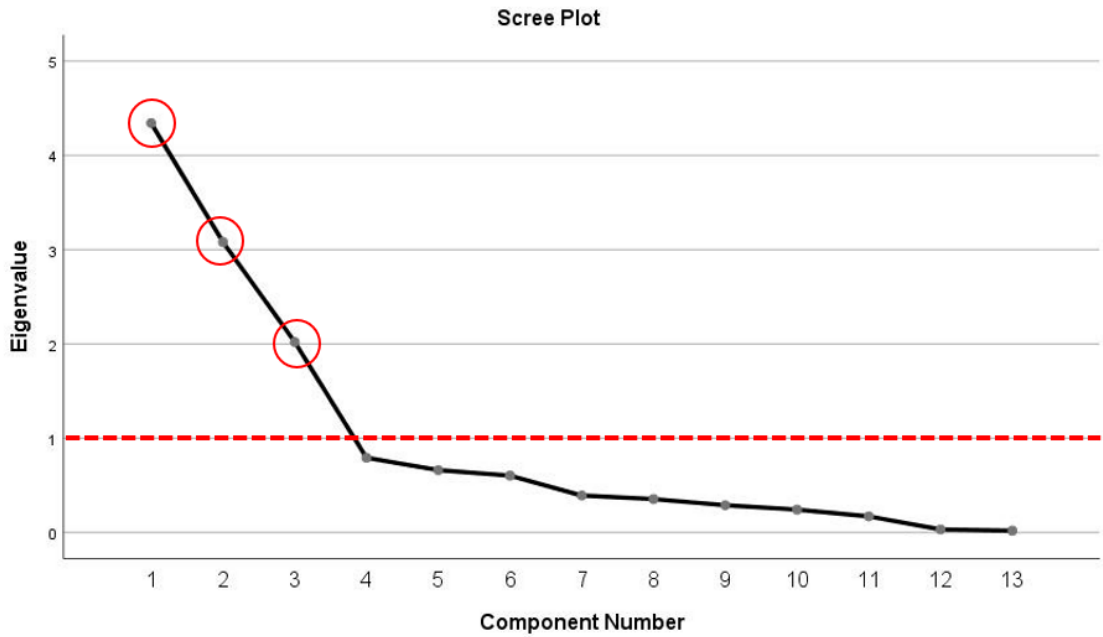
Ölçekte bir maddenin durmasına karar vermek için faktör yük değerinin 0,45 değerinden fazla bir değer olması ölçütü kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2009). Aynı zamanda maddelerin örtüşmesi incelenerek bir faktöre yüklenme durumları da dikkate alınmıştır. 13 maddelik yapının, faktör analizi sonucunda 3 faktörlü bir yapıda olduğu ve toplam açıkladığı varyans değerinin %72,644 olduğu görülmektedir. Ölçeğin tek faktörden fazla olmasından dolayı “varimax” dik döndürme işlemi yapılmıştır.

Tablo 7'ye göre; Faktör 1'in 4,321'lik öz değeri ile tek başına ölçeğin %33,236'sını açıkladığı ve faktör altında toplanan maddeler/ifadeler incelendiğinde faktöre “**Komple Teorilerine İnanç**” verilmiştir. İlgili faktörün güvenirlik düzeyinin 0,893 ile yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir (C.Alpha>0,70).

Faktör 2'nin 2,828'lik öz değeri ile tek başına ölçeğin %21,757'sini açıkladığı ve faktör altında toplanan maddeler/ifadeler incelendiğinde faktöre “**Siyasi Güven**” verilmiştir. İlgili faktörün güvenirlik düzeyinin 0,950 ile yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir (C.Alpha>0,70).

Faktör 3'ün 2,295'lik öz değeri ile tek başına ölçeğin %17,651'ini açıkladığı ve faktör altında toplanan maddeler/ifadeler incelendiğinde faktöre “**Yankı Odası İzolasyonu**” verilmiştir. İlgili faktörün güvenirlik düzeyinin 0,807 ile yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir (C.Alpha>0,70). Ölçeğin açıklanan faktör yapısına daha doğru karar verebilmek için gözlem değerlerinin bulunduğu yamaç grafiğinin incelenmesi gerekmektedir. Yamaç grafiği Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2: Yamaç Grafiği

Yamaç grafiği incelendiğinde ölçeğin gözlem değerinin 1'in altına indiği andaki kırılmanın üçüncü faktörden sonra olduğu görülmektedir. Üçüncü faktörden sonra boyutların durağanlaştığı görülmektedir. Bu sonuç ölçeğin üç faktörlü bir yapısının en iyi yapı olduğunu göstermektedir.

4.3.3. Çalışma 1: Sonuç ve Hipotezler

Araştırmanın bu kısmında araştırmanın amacına uygun olarak kurulan hipotezlerin incelenmesinde Pearson korelasyon analizi, ölçümlere göre ikili gruplar arasındaki farkın belirlenmesinde bağımsız örneklem t-testi ve ikiden fazla gruplar için tek yönlü Anova testi yapılmıştır.

Tablo 8: Değişkenler Arasındaki İlişkiye Ait Analiz Sonuçları

Değişkenler		Komplo Teorilerine İnanç	Siyasi Güven	Yankı Odası İzolasyonu
Komplo Teorilerine İnanç	r	1		
	p			
Siyasi Güven	r	-0,040	1	
	p	0,710		
Yankı Odası İzolasyonu	r	-0,062	-0,184	1
	p	0,570	0,088	

p>0,05; Pearson korelasyon analizi

Tablo 8’de katılımcıların komplo teorilerine inanç, siyasi güven ve Yankı Odası düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi için korelasyon analizi yapılmış ve sonuçlar incelendiğinde düzeyler arası ilişkinin anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). Bu sonuca göre araştırmanın 4. ve 6. hipotezleri olan “Kurumlara olan güvensizlik komplo teorilerine olan inancı arttırmaktadır” ve “Komplo teorilerine inananlar daha çok enformasyonu benzer kaynaklardan edinenlerdir” hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 9: Demografik ve Çeşitli Değişkenlerin Komplo Teorilerine İnanç Düzeyleriyle Karşılaştırılması

Özellikler	Gruplar	Komplo Teorilerine İnanç		F/t	p	Scheffe
		Ortalama	Standart Sapma			
Cinsiyet	Kadın	3,44	0,95	3,406	0,001*	
	Erkek	4,05	0,73			
Yaş	40 ve altı	3,72	0,85	0,144	0,866	
	41-50	3,66	0,92			
	51 ve üzeri	3,79	0,99			
Unvan	Doktora Öğretim Üyesi	3,64	0,86	0,600	0,551	
	Doçent	3,90	0,84			
	Profesör	3,72	1,10			
Çalışma Alanı	Pozitif Bilimler	3,56	0,85	7,593	0,001*	3>1-2
	Sağlık Bilimleri/Tıp	3,35	1,01			
	Sosyal Bilimler	4,16	0,68			
İdeoloji	Sosyal Demokrat	3,61	0,95	1,473	0,218	
	Sosyalist	3,70	0,92			
	Merkez	3,47	1,09			
	Milliyetçi	3,92	0,67			
	Muhafazakâr	4,30	0,43			
Türkiye'nin En Büyük Sorunu	Adalet	3,66	1,01	0,132	0,941	
	Demokrasi	3,72	0,85			
	Ekonomi	3,83	0,91			
	Diğer	3,76	0,75			
Popülist Otoriter Eğilim	Güçlü	4,26	0,39	4,172	0,001*	
	Düşük	3,63	0,94			
Önemlilik Durumu	Demokrasi	3,62	1,01	0,969	0,429	
	Devlet	3,86	0,89			
	Din	4,46	0,14			
	Halk	3,62	0,81			
Türkiye'nin Sorunlarının Kaynağı	Millet	3,84	0,67	0,277	0,759	
	İktidar	3,69	0,90			
	Yabancılar	3,85	0,96			
Haberlere Bakılan Platform	Diğer	3,63	0,91	0,972	0,410	
	İnternet sitesi	3,61	0,92			
	Twitter	3,67	0,90			
	Televizyon	4,02	0,98			
	Diğer	3,61	0,72			

*p<0,05; F: Tek yönlü Anova; t: Bağımsız örneklem t testi

Tablo 9 incelendiğinde katılımcıların cinsiyetleri ile komplo teorilerine inanç düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını bulgulamak amacı ile bağımsız örneklem t-testi analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda cinsiyet ile komplo teorilerine inanç düzeyi arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur (p=0,001<0,05). Ortalamalar incelendiğinde erkeklerin komplo teorilerine inanç düzeylerinin kadınlardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların çalışma alanları ile komplo teorilerine inanç düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını bulgulamak amacı ile tek yönlü Anova analizi yapılmıştır. Yapılan Anova

analizi sonucunda çalışma alanları ile komplo teorilerine inanç düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur ($p=0,001<0,05$). Farklılaşmanın hangi gruplar arasından kaynaklandığının belirlenmesi için yapılan Scheffe testi sonucunda, çalışma alanı Sosyal Bilimler olan katılımcılar ile Fen Bilimleri ve Sağlık Bilimleri/Tıp olan katılımcılar arasında farklılıklar olduğu ve özellikle çalışma alanı Sosyal Bilimler olan katılımcıların komplo teorilerine inanç düzeylerinin Fen Bilimleri ve Sağlık Bilimleri/Tıp olan katılımcılardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların popülist otoriter eğilimi ile komplo teorilerine inanç düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını bulgulamak amacı ile bağımsız örneklem t-testi analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda popülist otoriter eğilimi ile komplo teorilerine inanç düzeyi arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur ($p=0,001<0,05$). Ortalamalar incelendiğinde popülist otoriter eğilimi güçlü olan katılımcıların komplo teorilerine inanç düzeylerinin popülist otoriter eğilimi düşük olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Bu analiz sonuçları incelendiğinde araştırmannın “H1: Eğitim seviyesi komplo teorilerine inanmayı engellemektedir”, “H2: Sosyal bilimlerdeki akademisyenler diğer alanlara göre siyasi komplo teorilerine inanmaya daha yatkındır”, “H3: Popülist tutum ve komplo teorilerine inanma benzerlik göstermektedir” hipotezleri kabul edilirken, yaş, unvan, ideoloji, Türkiye'nin en büyük sorunu, önemlilik durumu, Türkiye'nin sorunlarının kaynağı ve haberlere bakılan platform (televizyon biraz yüksek olsa dahi) ile komplo teorilerine inanç düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır ($p>0,05$). Sonuç olarak komplo teorilerine inanç düzeyleri yaş, unvan, Türkiye'nin en büyük sorunu, önemlilik durumu, Türkiye'nin sorunlarının kaynağı ve haberlere bakılan platform durumlarına göre farklılaşmamaktadır. İdeolojik bakımdan komplo teorilerine inanmaya en yatkın grup muhafazakârlar ve ikinci ise milliyetçiler olmuştur ancak muhafazakârlar haricinde istatistiki açıdan diğerleri arasında büyük bir farklılaşma söz konusu olmamıştır. Bunun yanında dinin kendisi için en önemli unsur olduğunu söyleyen katılımcıların komplo teorilerine inanmaya diğerlerinden çok daha yatkın olduğu görünmektedir. Bu açıdan “H5: Sağ görüşlü ve muhafazakâr kişiler komplo teorilerine diğerlerine göre inanmaya daha yatkındır” hipotezini muhafazakârlar üzerinden kısmi olarak kabul edebilmekteyiz.

Tablo 10: Demografik ve Çeşitli Değişkenlerin Siyasi Güven Düzeyleriyle Karşılaştırılması

Özellikler	Gruplar	Siyasi Güven		F/t	p	Scheffe
		Ortalama	Standart Sapma			
Cinsiyet	Kadın	2,29	1,22	-0,713	0,478	
	Erkek	2,48	1,18			
Yaş	40 ve altı	2,48	1,28	0,779	0,462	
	41-50	2,14	1,08			
	51 ve üzeri	2,49	1,22			
Unvan	Doktora Öğretim Üyesi	2,21	1,31	0,987	0,377	
	Doçent	2,52	1,03			
	Profesör	2,63	1,08			
Çalışma Alanı	Pozitif Bilimler	2,56	1,23	0,535	0,588	
	Sağlık Bilimleri/Tıp	2,37	1,33			
	Sosyal Bilimler	2,23	1,07			
İdeoloji	Sosyal Demokrat	1,95	1,04	3,106	0,020*	1<2-5
	Sosyalist	2,78	1,54			
	Merkez	2,41	0,71			
	Milliyetçi	2,56	1,28			
	Muhafazakâr	3,22	1,13			
Türkiye'nin En Büyük Sorunu	Adalet	2,24	1,01	4,151	0,009*	3>1-2
	Demokrasi	1,97	1,11			
	Ekonomi	3,06	1,36			
	Diğer	2,95	1,21			
Popülist Otoriter Eğilim	Güçlü	3,33	1,10	3,299	0,001*	
	Düşük	2,21	1,14			
Önemlilik Durumu	Demokrasi	2,20	1,23	1,903	0,118	
	Devlet	3,05	1,19			
	Din	3,17	0,58			
	Halk	2,23	1,15			
	Millet	2,20	1,07			
Türkiye'nin Sorunlarının Kaynağı	İktidar	2,08	1,16	6,306	0,003*	1<2
	Yabancılar	3,02	1,06			
	Diğer	2,96	1,08			
Haberlere Bakılan Platform	İnternet sitesi	2,36	1,15	1,400	0,249	
	Twitter	2,29	1,58			
	Televizyon	2,77	0,97			
	Diğer	1,88	0,48			

*p<0,05; F: Tek yönlü Anova; t: Bağımsız örneklem t testi

Tablo 10 incelendiğinde katılımcıların ideolojileri ile siyasi güven düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını bulgulamak amacı ile tek yönlü Anova analizi yapılmıştır. Yapılan Anova analizi sonucunda ideoloji ile siyasi güven düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. ($p=0,020<0,05$). Farklılaşmanın hangi gruplar arasından kaynaklandığının belirlenmesi için yapılan Scheffe testi sonucunda örneklemin çoğunluğunu oluşturan ve kendini sosyal demokrat olarak tanımlayan akademisyenlerin siyasi güven oranının diğer ideolojiden katılımcılara göre düşük olduğu görülmektedir. Siyasi güven düzeyinin en yüksek olduğu grubu ise muhafazakârlar oluşturmuştur.

Katılımcıların popülist otoriter eğilimi ile siyasi güven düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını bulgulamak amacı ile bağımsız örneklem t-testi analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda popülist otoriter eğilimi ile siyasi güven düzeyi arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur ($p=0,001<0,05$). Ortalamalar incelendiğinde popülist otoriter eğilimi güçlü olan katılımcıların siyasi güven düzeylerinin popülist otoriter eğilimi düşük olan katılımcılardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların düşündükleri Türkiye'nin sorunlarının kaynağı ile siyasi güven düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını bulgulamak amacı ile tek yönlü Anova analizi yapılmıştır. Yapılan Anova analizi sonucunda düşünülen sorunların kaynağı ile siyasi güven düzeyi arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur ($p=0,003<0,05$). Ortalamalar incelendiğinde sorunların kaynağının iktidar olduğunu düşünen katılımcıların siyasi güven düzeylerinin sorunun kaynağının yabancılar olduğunu düşünen katılımcılardan daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Bahsettiğimiz anlamlı farklılıklar haricinde cinsiyet, yaş, unvan, çalışma alanı, önemlilik durumu ve haberlere bakılan platform ile siyasi güven düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır ($p>0,05$).

Tablo 11: Demografik ve Çeşitli Değişkenlerin Yankı Odası İzolasyonu Düzeyleriyle Karşılaştırılması

Özellikler	Gruplar	Yankı Odası İzolasyonu		F/t	p	Scheffe
		Ortalama	Standart Sapma			
Cinsiyet	Kadın	3,62	0,93	1,328	0,188	
	Erkek	3,35	0,94			
Yaş	40 ve altı	3,51	0,98	1,359	0,263	
	41-50	3,69	0,94			
	51 ve üzeri	3,27	0,87			
Unvan	Doktora Öğretim Üyesi	3,64	0,93	1,494	0,230	
	Doçent	3,42	1,06			
	Profesör	3,20	0,74			
Çalışma Alanı	Pozitif Bilimler	3,14	0,94	3,060	0,052	
	Sağlık Bilimleri/Tıp	3,70	0,74			
	Sosyal Bilimler	3,62	1,02			
İdeoloji	Sosyal Demokrat	3,82	0,78	6,383	0,001*	2>3-4-5
	Sosyalist	3,96	0,85			
	Merkez	2,97	1,06			
	Milliyetçi	2,86	0,83			
	Muhafazakâr	2,96	0,72			
Türkiye'nin En Büyük Sorunu	Adalet	3,60	0,94	1,594	0,197	
	Demokrasi	3,64	0,91			
	Ekonomi	3,30	1,01			
	Diğer	2,90	0,69			
Popülist Otoriter Eğilim	Güçlü	3,08	0,92	-1,760	0,082	
	Düşük	3,57	0,93			
Önemlilik Durumu	Demokrasi	3,61	0,89	2,924	0,026*	4>2-5
	Devlet	3,08	0,98			
	Din	3,00	0,00			
	Halk	3,94	0,93			
	Millet	3,00	0,90			
Türkiye'nin Sorunlarının Kaynağı	İktidar	3,69	0,93	4,271	0,017*	1>2
	Yabancılar	3,10	0,83			
	Diğer	3,04	0,86			
Haberlere Bakılan Platform	İnternet sitesi	3,43	1,03	1,621	0,191	
	Twitter	3,83	0,70			
	Televizyon	3,22	1,00			
	Diğer	3,48	0,91			

*p<0,05; F: Tek yönlü Anova; t: Bağımsız örneklem t testi

Tablo 11 incelendiğinde katılımcıların ideolojileri ile Yankı Odası izolasyonu düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını bulgulamak amacı ile tek yönlü Anova analizi yapılmıştır. Yapılan Anova analizi sonucunda ideoloji ile Yankı Odası izolasyonu arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur (p=0,001<0,05). Farklılaşmanın hangi gruplardan kaynaklandığının belirlenmesi için yapılan Scheffe testi sonucunda farklılığın kendini sosyalist ve sosyal demokrat olarak tanımlayan katılımcılar ile merkez, milliyetçi ve muhafazakâr olan katılımcılar arasında olduğu ve sosyalist ve sosyal demokrat olan katılımcıların Yankı Odası izolasyonu düzeylerinin merkez, milliyetçi ve muhafazakâr olan katılımcılardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Sol görüşte Yankı Odası

izolasyonunun beklenenden yüksek çıkmasını, Türkiye’de ana akım medyanın iktidar yanlısı yayın yapması nedeniyle çökmüş olması ve muhalif bireylerin bu yayınlara fazla maruz kaldığı için objektif kaynaklara seçici biçimde erişmeye çalışmalarıyla açıklayabiliriz.

Katılımcıların önemlilik durumları ile Yankı Odası izolasyonu düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını bulgulamak amacı ile tek yönlü Anova analizi yapılmıştır. Yapılan Anova analizi sonucunda önemlilik durumları ile Yankı Odası izolasyonu arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur ($p=0,026<0,05$). Farklılaşmanın hangi gruplardan kaynaklandığının belirlenmesi için yapılan Scheffe testi sonucunda farklılığın halkın önemli olduğunu düşünen katılımcılar ile devlet ve milletin önemli olduğunu düşünen katılımcılar arasında olduğu ve halkın önemli olduğunu düşünen katılımcıların Yankı Odası izolasyonu düzeylerinin devlet ve milletin önemli olduğunu düşünen katılımcılardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu iki paragrafta yer alan sonuçlara baktığımızda ideolojik uyumu görebilmekteyiz* (sol=halk, sağ=millet, devlet).

Katılımcıların düşündükleri Türkiye’nin sorunlarının kaynağı ile Yankı Odası izolasyonu düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını bulgulamak amacı ile tek yönlü Anova analizi yapılmıştır. Yapılan Anova analizi sonucunda sorunlarının kaynağı ile Yankı Odası izolasyonu arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur ($p=0,017<0,05$). Farklılaşmanın hangi gruplardan kaynaklandığının belirlenmesi için yapılan Scheffe testi sonucunda farklılığın sorunun kaynağının iktidar olduğunu düşünenler ile sorunların kaynağının yabancılar olduğunu düşünen katılımcılar arasında olduğu ve sorunun kaynağının iktidar olduğunu düşünen katılımcıların Yankı Odası izolasyonu düzeylerinin sorunların kaynağının yabancılar olduğunu düşünen katılımcılardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Burada da görüldüğü üzere yine muhalif olduğunu ifade eden katılımcıların daha fazla Yankı Odası içerisinde yer aldığını görmekteyiz.

4.3.4. Çalışma 1: Sınırlılıklar ve Değerlendirme

Araştırmanın en önemli sınırlılığının nüfus örneklemini söyleyebiliriz. Araştırmacının imkanları doğrultusunda çalışma İstanbul’daki akademisyenlerle yürütülmüş ve %95 güven aralığında örneklem hesaplaması yapılmıştır. Araştırma daha fazla imkanla hem Türkiye’de hem de %99 güven aralığında yapıldığında elbette daha farklı sonuçlar verebilme ihtimali vardır. Ancak İstanbul hem Türkiye’nin beşte bir nüfusuna sahip olması, hem de birçok üniversiteye ve fakülteye ev sahipliği yapması bakımından önemli bir çeşitlilik sağlamaktadır. Örneklemin %95 oranında hesaplanmasının bir nedeni de güvenilirliğin artması ve çalışma alanının çeşitliliğinin sağlanması adına anketlerin yüz yüze

---

* Yankı Odaları literatüründe izolasyonun ideolojilerden bağımsız olduğu dile getirilmiştir. Bizim çalışmamızda ise solun daha izole görünmesini iki şekilde yorumlayabiliriz: Katılımcılarının çoğunun kendini muhalif olarak tanımlaması, diğeri ise Türkiye’deki medya yapısının ve ana akım medyanın hükümete yakın sermaye tarafından yönetilmesi ve tek alternatifin sosyal medya olması izolasyonu arttırmış olabilir.

gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bir diğer sınırlılık ise akademisyenlerinin ideolojik pozisyonları bilinse de sınıfsal durumlarına ve sosyal sermayelerine dair bir verinin elimizde bulunmamasıdır. Son yıllarda birçok üniversitenin açılması akademisyen sayısını ve çeşitliliğini arttırmıştır. Akademisyenlerin maaşları birkaç istisna hariç birbirine yakın gözüktüğü de sadece gelir seviyesiyle akademisyenlerin sosyal ve maddi sermayelerini tespit etmek mümkün olmamaktadır. Bu ölçeklerin de katıldığı bir çalışma komplo teorilerine inancın sosyolojik etkilerini tespit etmek açısından zengin sonuçlar verebilecektir. Bu çalışmada daha çok eğitim seviyesi, bilimselliğe bakış ve epistemolojik açılarından komplo teorilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Son sınırlılık ise anketin yapılandırılmış sorularla doğası gereği kısıtlı sonuçlar vermesidir. Bu nedenle söz konusu doktora tezinin araştırma bölümünde anket ve standart olmayan, yapılandırılmamış nitel görüşme olarak iki adet çalışma yürütülmüştür.

Birinci çalışmanın sonuçlarından kısaca bahsedecek olursak, öncelikle örneklem grubunda yer alan akademisyenlerin arasında komplo teorilerinin popüler olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla eğitim seviyesinin komplo teorilerine tamamen inanmayı engellemediğini söyleyebiliriz. Erkek akademisyenlerin komplo teorileriyle daha fazla ilgili olduğu görülmektedir. Bunun birçok nedeni olabileceği gibi Türkiye’de gündelik hayatta erkeklerin komplo teorilerini bir sosyal performans aracı olarak daha fazla kullanmasının da etkisinin olduğu söylenebilir. Dikkat çekici bir diğer sonuç ise örnekleme çalışması alanı sosyal bilimler olan akademisyenlerin komplo teorilerine daha fazla inanıyor olmasıdır.

İdeolojik olarak ise sağ spektrumun genel kanıya uyumlu şekilde komplo teorilerine daha yatkın olduğu gözlemlenmektedir. Ancak farkın çok büyük olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Bu sonuç da komplo teorilerinin içeriğine ve anlatımına göre her ideolojide yer alabileceğini, kullanışlı olabileceğini göstermektedir.

Literatür bölümünde tartışıldığı üzere siyasi güven, Yankı Odası ve otoriter popülizm faktörlerinin komplo teorilerine inancına ne derece etki edip etmediği araştırmanın temel sorularından biri olmuştur. Örneğin ABD’de yapılan çalışmalarda siyasete, yönetim sistemine ve kurumlara olan güvensizlik komplo teorilerine ve alternatif söylemlere yönelimi arttırmaktadır sonucunu görmekteyiz. Ancak bu çalışmada sonuç tam tersi çıkmış, siyasete ve kurumlara güvensiz kişilerin komplo teorilerine daha mesafeli olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonucu hem ülkenin genel siyasi durumuyla hem de Türkiye’deki komplo teorilerinin ‘devletçi’ olmasıyla ilişkilendirebiliriz. Türkiye’deki kurumlar Batı devletlerindeki muadillerine göre halihazırda zayıflamış ve illiberalleşmiştir. Türkiye’de üretilen komplo teorileri genellikle devletin veya derin devletin her şeye muktedir olduğu görüşünü paylaşmakta bunun yanında Türkiye’deki iktidar partisi ve periferisi komplo teorilerini kullanmakta ve yaymaktadırlar. Dolayısıyla komplo teorileri ABD veya Avrupa’da olduğu gibi bir muhalif itirazı,

alternatif arayışı değil, iktidarı sağlamlaştırmak için kullanılmaktadır. Bu nedenle sonucun Batı literatüründen farklı çıktığını söyleyebiliriz.

Araştırmada komplo teorileri ve Yankı Odaları arasında kayda değer bir ilişki tespit edilememiştir. Yankı Odaları bölümünde ifade ettiğimiz üzere literatürdeki ilk çalışmalarda sosyal medyanın bu tür odaları yaratma gücünün komplo teorilerini daha fazla yaydığına dair endişeler dile getirilmiş fakat daha sonraki çalışmalarda Yankı Odasında yankılananların sadece komplo teorileri değil her konuyla ilgili olabileceğini belirtilmiştir. Nitekim bu çalışmada ardıl çalışmalara daha yakın bir sonuç çıkartmaktadır. Bunun yanında kullanılan medya aracıyla komplo teorilerine inanç arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Popülist otoriter tutum ile komplo teorileri arasında ise pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Popülizm ile ilgili genel bir ölçüm yapmak zor olduğundan popülist hareketlerin siyasi olarak amaçlarının paylaşıldığı bir ölçüm sorusu sorulmuştur (güçlü lider, bürokratik engellerin olmaması). Dolayısıyla bu görüşleri paylaşan kişilerin komplo teorilerine daha fazla eğilimi olduğu tespit edilmiştir.

4.4. Çalışma 2: Akademisyenlerle Yapılan Nitel Yapılandırılmamış Görüşmeler

Akademisyenlerle yapılan yapılandırılmış görüşmelerde özellikle eğitim seviyesi ve komplo teorilerine eğilim ilişkisi anlamında önemli bulgular elde edilmiş, bunun yanında nedenselliklere dair de birçok ilişki tespit edilmiştir. Ancak komplo teorilerine eğilim çok yönlü, farklı ve iç içe geçmiş birçok dinamiği kapsamaktadır. Anket araştırmasının yanı sıra akademisyenlerin komplo teorilerine yaklaşımlarını ve düşünce yapılarını daha da berraklaştıracak esnek, sohbet havasında yapılacak bir nitel görüşmenin araştırma çıktısına nitelikli bir katkı sunacağı düşünülmüştür.

4.4.1. Yöntem ve Örneklem

Görüşmelerde yapılandırılmamış, bir diğer adıyla “Standart Olmayan Görüşme” metodu kullanılmıştır. Bu yöntemde belirli ve gerekli temalar planlanmakta ancak sohbet akışında herhangi soru sırası veya yazılı bir soru listesi yer almamakta ve akışı etkileyebileceği için not alınmamaktadır. Sorular görüşülen kişinin cevaplarına ve sorulara yaklaşımına göre konuların dışına çıkmamaya çalışılarak doğaçlama bir şekilde takip soruları olarak sorulmaktadır (Lune & Berg, 2017, s. 68). Görüşmenin amacı görüşülen kişinin perspektifini yakalamak ve içerisine girmektir. Nitel görüşmede görüşülen kişinin perspektifinin başından anlamlı, bilinebilir ve belirgin olduğu varsayılmalıdır. Bu nedenle görüşülen kişilerin görüşlerinin değerli olduğunu hissettirmek ve rahatça konuşmasını sağlamak gerekmektedir. Görüşmede edinilen bilgilerin niteliği görüşmeciye bağlıdır (Patton, 2002, s. 341). Görüşmede akademisyenlerin kendini görüşmeciye karşı hiyerarşik olarak konumlandırabileceğinden dolayı derinlemesine görüşme yöntemi uygulanmamıştır. Arada büyük bir fark olmamasına rağmen derinlemesine görüşmede görüşülen kişinin derin benliği *deeper self* otantik bir veri üretmektedir.

Derinlemesine görüşme, sadece düşünce değil duygulara ve hislere de odaklanılan bir tür konuşma terapisi. (Marvasti, 2004, s. 21). Tüm bu nedenlerden dolayı Standart Olmayan Nitel Görüşme yöntemi uygulanmıştır. Görüşmeler yüz yüze ve online olarak gerçekleştirilmiş, görüşülen akademisyenlerin kendilerini en rahat hissedecekleri yerlerde görüşülmesine özen gösterilmiştir. Görüşmeden önce ve görüşmenin başlangıcında kayıt yapılacağı, bilgilerinin anonim kalacağı, edinilen bilgilerin sadece söz konusu çalışmada kullanılacağı ifade edilmiş kayıt sırasında da tekrar beyan edilmiştir. Anket görüşmelerinde akademisyenlerin mevcut ortamdan bazı sorulara cevap vermekten çekindiği tespit edildiğinden nitel görüşmede konular bu endişeleri açığa çıkarmayacak şekilde belirlenmiştir. Görüşmede yer alan genel temalar akademisyenlerin bilime bakışı, sosyal medya kullanımları, pandemi, iklim krizi ve İsrail-Filistin çatışmaları olmuştur.

Toplamda 11 akademisyenle görüşme yapılmıştır. Seçilen akademisyenler olabildiğince farklı disiplinlerden ve üniversitelerden seçilmiştir. Görüşmeler güven ortamı oluşması adına başka bir akademisyenin referansı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada görüşülen kişiler Görüşülen 1, Görüşülen 2, G1, G2... olacak şekilde kodlanmıştır. Aşağıda görüşülen kişilerin hangi disiplinden olduğu yer almaktadır:

Tablo 12: Nitel Görüşme Örneklemi

G1	İletişim Bilimleri
G2	Fizik/Bilim Felsefesi
G3	Sinema
G4	Antropoloji
G5	Tıp Doktoru
G6	Parçacık Fiziği
G7	Bilgisayar Mühendisliği
G8	İnşaat Mühendisliği
G9	Yazılım Mühendisliği
G10	Radyo, TV Sinema/Edebiyat
G11	İşletme/Emekli Asker

Kişilerin bulunduğu disiplinler yaklaşımlarını etkiliyor olup, yine benzer disiplinlerden gelen kişilerin fikirleri disiplinlerinden temellense de ulaştıkları sonuçlar ve yargılar farklılaşabilmektedir. Bunun yanında ileride görüleceği üzere bir akademisyen bir konuda rasyonel düşünüp başka bir konuda irrasyonel fikir yürütebilmektedir. Bu nedenle sırasıyla konular üzerinden akademisyenlerin söylemleri

analiz edilecektir. Toplumsal kriz dönemlerinde komplo teorileri arttığından iklim krizi ve pandemi konuları konuşulmuştur. Bunun yanında Türkiye’de yaygın olan jeopolitik ve siyasi komplo teorilerinin ortaya çıkabilmesi için İsrail-Filistin savaşı tartışılmıştır. Etken konuları olarak da akademisyenlerin bilime bakışı ve sosyal medya kullanımları da görüşmelerde konuşulan konular arasında olmuştur. Ancak sosyal medya ve Yankı Odaları tıpkı anket çalışması gibi ilişkisiz çıktığından analizde yer almayacaktır. Akademisyenlerin görüşme kayıtları ise Eleştirel Söylem Analizi (Van Dijk, 1993) yöntemiyle incelenecektir. Bu sayede akademisyenlerin komplocu söylem kullanıp kullanmadığı güç ilişkilerini nasıl gördüklerine ve tanımladıklarına bağlı olarak ortaya çıkabilecektir. Akademisyenlerin güç ilişkilerini ve belirli olayları nasıl yorumladıklarının yanında sözcüksel kullanımları, metafor kullanımları, retorikleri, ön varsayımları ve imaları da analiz edilecektir (Fairclough, 2013, s. 60).

4.4.2. İklim Krizi: Bariz Olanın Altını Aşıdırmak

İklim krizi ve küresel ısınma geçtiğimiz her sene ciddiyetini arttırmakta özellikle yükselen sıcaklıklar bariz olarak gözlemlenebilmektedir. Avrupa Birliği (AB) Copernicus İklim Değişikliği Servisi, Dünya’nın bu yıl küresel ısınma eşiği olan 1,5°C’yi ilk defa geçtiğini açıklamıştır. Şubat 2023 ile Ocak 2024 arasında yıllık sıcaklık artışı 1,52°C’ye ulaşmıştır (Medyascope, 2024). 2015 yılında Paris İklim Kongresinde belirlenen 1,5°C sınırı böylece aşılmıştır. 2021 yılında Glasgow’da düzenlenen iklim Zirvesinde ise Birleşmiş Milletler Gaz Emisyon raporunda önlem alınmadığı takdirde sıcaklık farkının 2,7 dereceye kadar çıkabileceği açıklanmıştır (Ekberg, Forchtner, Hultman, & Jylhä, 2023). Sıcaklığın artmasının yanında iklim krizi inkarcılığı da yükselen bir trend haline gelmiştir. İklim krizi inkarcıları içinde direkt olarak iklim krizini reddedenlerin yanında iklim krizinin gerçekliğini kabullenip ancak insan etkisinin olmadığını savunanlar da vardır. Stanley Cohen, inkarcılığı üç kategoride belirtmektedir. Bunlardan ilki dünyada hiçbir şey olmadığını iddia edenlerdir. İkincisi ise yorumsal inkarcılıktır. Yorumsal inkarcılıkta aslında küresel ısınmanın aslında pozitif bir şey olduğunu veya yine insanların tüketiminin buna yol açmadığı yorumu yapılmaktadır. Bu tür bir yorum iklim krizinin olduğunu varsaymakla beraber önemsizleştirmektedir. Üçüncüsü ise kurumları, bireyleri, ahlaki, psikolojik ve politik olarak hedef alan imacı inkarcılıktır *implicatory denialism* (Ekberg, Forchtner, Hultman, & Jylhä, 2023, s. 10). Üçüncü kategori ideolojik bir kategoriye de temsil eder. İklim krizini liberallik ve kozmopolitizmle beraber gelen bir kategori olarak belirleyen bir zihin iklim krizi aktivistlerini, bilim insanlarını ve örneğin veganları, LGBT bireyleri aynı kategori içerisine sokmakta, bilimsel tartışma da bu şekilde önemini kaybetmektedir.

Görüşmelerde iklim krizinin ciddiyetini bir akademisyen hariç geri kalanı kabul etmekte ancak hem iklim krizine insan etkisi hem de mücadele yönteminin yanlışları veya samimiyetsizliği nedeniyle eleştirel yaklaşılmakta ve bu eleştirilerin bir kısmı dezenformasyonun da etkisiyle komplocu düşünceler

içerebilmektedir. Fakat yine de görüşülen akademisyenlerin çoğu iklim krizine rasyonel yaklaşmaktadır. İlk görüşmeci basit bir gözlemlerle iklim krizinin önemini kavramış görünmektedir.

G1: “Küresel ısınma ve iklim kriziyle ilgili genel olarak bir çalışmam yok ancak çevreyi gözlemleyerek bu sorunun ciddiyetini kavramak mümkün. Örneğin yıldan yıla değişen sıcaklık ortalamaları. Örneğin ülkemizde ve yakın çevremizde kış mevsimleri eskisi kadar soğuk geçmiyor. Eylül, Ekim ve Kasım ayları oldukça sıcak seyrediyor. Bu küresel ısınmanın belirtilerinden biri. Yaz aylarında sıcaklık genellikle 30 derecenin üstünde seyrediyor. Sadece İstanbul özelinde ben kendi kişisel gözlemimden bakarsam, çocukluğumdaki İstanbul’da sıcaklıklar kesinlikle bugünkü gibi değildi. Yazın ortasında çok güzel yağmurlar yağardı. 30 sene önce kışlar çok daha sert karlı ve yağışlı geçirdi. Apartmanımızda karların merdivenlere kadar geldiğini hatırlarım. Şimdi artık kar yağmıyor. Yağsa bir 1-2 gün zar zor ortada duruyor, eriyip gidiyor. Bu durum sadece İstanbul’da değil son 20 yıldır her yerde bu şekilde yaşanıyor. Yani küresel ısınmayı bizzat yaşıyoruz.”

Basit gözlem, kişisel ve tarihsel deneyimiyle iklim krizi ve küresel ısınmanın gerçekliğini doğrulayan G1 konunun da uzmanı olmadığını belirtiyor ancak yine de sıradan bir kişinin, özellikle orta yaş birinin bunu kolaylıkla karşılaştırma yaparak tespit edebileceğini ifade ediyor. Bunun yanında G1’in iklim kriziyle mücadeleyi eleştirel Marksist bir yaklaşımla ele aldığını görmekteyiz.

G1: “Kapitalizmin bir çalışma sistemi var, makinelere ayırdığı belli bir sermaye miktarı var. Marx’ın dediği değişen ve kalıcı sermaye kategorileri var. Kalıcı sermaye mesela makineler, arsa gibi temel kalıcı yatırımlar, diğeri ise işçi ücretleri gibi değişken sermaye. Bu maliyet olayı, sürekli olarak ertelenmesine neden oluyor ve iklim krizinin varlığı reddediliyor. Zehir saçmayan bir üretim ve tüketim sistemi, kapitalizmin çalışma şekliyle tam olarak uyumuyor. Temiz gıda ve suya erişim çok pahalı bir lükse dönüşmüş durumda günümüzde. Kapitalizmin mantığı değişmedikçe bu değişebilir görünmüyor. İklim krizi inkâr edilemeyecek bir durumda. Eriyen buzullar, yaz boyunca süren yangınlar.”

Özellikle kriz dönemlerinde ve kriz durumlarında komplo teorilerinin artmasının sebebinin temel ve gerçek endişelerin artmasından dolayı olduğunu söyleyebiliriz. Komplo teorilerinin gerçekliğinden ziyade metodolojisinin sakat olduğundan daha önce bahsetmiştik (Sunstein & Vermeule, 2008). Bunun yanında eleştirelilik ile komplo teorilerinin arasında muğlak gibi görünen ancak çok önemli bir ayrım vardır. Bu aslında eleştirel olduğumuz olayın veya aktörlerin diğer dinamiklerle, kültürel, ideolojik ve iktisadi faktörleri göz önüne alarak sağlıklı bir metodolojiyle değerlendirmektir. Çok katmanlı faktörleri göz önüne almadan eleştirmek komplo teorilerine eğilimi arttırabilmektedir (Goldwag, 2012). Daha önce bahsettiğimiz üzere politik sağ bakış açısında komplo teorileri fazla yer

alsa da sol bakışta da azımsanamayacak derecede mevcuttur. Sermayeyi ele aldığımızda artı değer için birçok yol arayacağını bunun için çevreyi, canlıları ve insanları umursamayacağını varsayabiliriz. Ancak sermayeyi her şeyi kontrol eden, tasarlayan olarak ele aldığımızda bu sakat bir metodoloji olmaktadır.

G1: “Yangınlar günlerce sürüyor. Hatta bazıları bunları kasıtlı çıkarılıyor. Mesela Kanada’da bile kışın 15 yerde yangın devam ediyor böyle tuhaf şeyler. Mesela Sibiryada aylarca yangın sürüyor. Milyonlarca hektarlık alan yakılıyor, bence yakılıyor. Acayip değişen bir ekolojiyle karşı karşıyayız. Alan açıyorlar. Buraları hem yerleşime açmak hem kentleşmek, yeşili yok etmek. Buralarda maden aramaları yapmak. Çünkü kala kala bir tek buzul bölgeleri kaldı. Kanada, Sibiryaya ve Kuzey Kutbu bunların başında geliyor. Çok değerli madenler var toprağın altında. Küresel şirketler için dünyanın her yeri onların yatırım yapabileceği bir alan. Mesela Bill Gates niye bu kadar çok Türkiye’ye geliyor? Niye sürekli Türkiye’den arsa alıyor. Arazi alıyor. Neden mesela? Bunların araştırılması lazım. Ben bilmiyorum nedenlerini. Sence kuşkulu değil mi? Bence çok tuhaf ve kuşkulu. Trakya bölgesinden çok yüksek miktarda arsa alıyor. Tatil yapacakmış gibi günlerce kalıp, 2-3 hafta tarlaları toplayıp gidiyor. Ne işi var buralarda? Demek ki oralarda ileride tarım yapacaklar. Tarım çok kıymetli olacak, yatırım alanı olacak. Yoksulları böceğe bağlarsa. İsveç’te böcekten yapılmış köfteler, hamburgerler satılmaya başlanmış. Bunların haberleri geliyor.”

Doğanın sömürülmesi, temiz gıdaya erişim, yoksulluk, iklim adaleti gibi konular iklim krizinin en önemli konularıdır. İnsanlar için gezegenin uzun vadeli geleceğinden ziyade iklim krizinin halk sınıflarına getireceği temel yaşamsal problemler endişe kaynağı olmaktadır. İklim krizi ile mücadelenin bazı sektörlerde kar enstrümanına dönüşmüş olması da gözle görülebilen bir gerçektir. Fakat tüm bu süreci büyük bir kontrolü sağlamak için yapıldığı iddiası, sorumlu aktörlerin her yere yayılmış bir şekilde şeytanlaştırılıp süper güçlü gösterilmesi, yerelden başlayan hukuki, siyasi ve iktisadi sorunların baypas edilmesine yol açmaktadır. Komplo teorilerinde ekonomik ve siyasi güç ilişkilerinin basitleştirilmesi (Fenster, 2008, s. 10-11) nihayetinde bir depolitizasyona yol açmaktadır.

G1: “Önemli olan devletlerin ve büyük sanayi şirketlerinin karbon konusunda tutumlarının en azından AB standartlarına ulaşması gerekmekte. AB standartları derken talep ettiklerinin yarısına katılıyorum ama çiftçilere dayattıklarına asla katılmıyorum. Hele şu böceğe dayalı et yedirme politikalarına asla katılmıyorum. Çünkü kendileri varsıl kesimler bunu yiyebilecekken bunu yoksul ülkelere ve yoksul insanlara dayatıyorlar. Bu proteinsizlik demek, zekâ geriliklerinin yavaş yavaş oluşması demek. Bu da nedir? Yoksul bölgelerin çok daha kolay yönetilebilmesi, çok daha kolay sömürgeleştirilmesi demek. Herhalde temel hedef de bu. Yani artık, protesto edemesinler, eleştiremesinler karşı çıkmasınlar. Biz bildiğimiz gibi bütün

dünyayı yönetelim. Bu arada bir sürü söylemler ortaya çıkıyor, Tek Dünya Devleti vs. bilmiyorum ona doğru mu gidiyoruz, bu kısmını bilemiyorum. Yani yeşil konusu bu şekilde.”

Örneğin G3 kapitalizm ve doğa ilişkisine dair benzer görüşleri paylaşırsa da bağlamı her şeyin planlandığı ve kontrol aldığı bir senaryoya bağlamamaktadır.

G3: *“Bu rüzgâr panellerinin üretilmesi için harcanan emeğin, kullanılan malzemelerin doğaya zarar vermesini ifade eden bir yazı okumuştum ben. Termik santral nasıl doğaya zarar veriyorsa rüzgâr tribünleri de veriyor. Yeni bir rant bu. Bunların hepsi kapitalizmle ilgili. Bence onu anlamak gerekiyor. Ben kapitalizmi kafamda hep cıva gibi düşünüyorum. Neden böyle düşünüyorum; cıva sıvıdır ama aynı zamanda katıdır da. Ve zehirlidir. Sıvı bulunduğu her ortamın şeklini alır. Kapitalizm de mesela doğayı kurtarmalıyız diyor, onun şeklini alıyor. Ama aslında onu cıva gibi çürütüyor... Yeni bir pazar oluşturulduğu muhakkak. Ama bu yeni pazar oluşturuluyor diye iklim krizini reddetmek de çok haklı değil. İklim krizini yadsımak çok akıllıca değil. Çünkü iklim krizinin olduğu muhakkak. Şubat ayında bulunduğum yerde güneş açıyor biz daha kar görmedik. Bulduğum yerde olmayacak şey. Olmaması gereken bir durum en azından şu an, çok kısa vadede gözlediğim şekilde. Mevsimlerin değiştiğini zaten gözlemleyebiliyoruz. Hiçbir şey bilmeyen bir cahil, düşünme yetisi olmayan bir insan olsam bile doğayı gözlemleyerek bunu görebiliyorum.”*

G3 de tıpkı G1 gibi basit bir gözlemlerle teşhisi koymaktadır. Kapitalizmi cıva terimiyle geniş bir perspektiften ele alıyor ancak amacı iktisadi sömürünün ve kar hırsının dışına çıkarmıyor ve söyleminde herhangi bir aktörden ziyade belirli bir süreci tarif ediyor. Genel olarak kapitalizmin doğayı tahribi sürecine değiniyor.

G4: *“İklim krizi çok ciddi bir mesele. Bununla mücadelede büyük sorunlar olduğu da bir gerçek. Bu sürdürülebilirlik meselesi de kapitalizmin bir oyunu, bir masalı gibi geliyor bana. Gerçeği yansıtmıyor, bir şeyler yapıyormuş gibi yapıyor. Aslında gerçekten aktif olarak küresel iklim krizine karşı yaşam tarzımızı tümünden değiştirmemiz lazım. Kullandığımız arabalardan, yaşadığımız evlere kadar elektriği vb. yenilenebilir enerji üretmemiz lazım bütün dünya olarak.”*

Sol perspektiften eleştiri yapan akademisyenlerin genel olarak iklim kriziyle ciddi bir şekilde mücadele edilmesi gerektiğini ancak kapitalistlerin ve sermayedarların iklim krizinde yeni bir üretim ve tüketim biçimi yarattığını bu nedenle mücadelede büyük sorunlar olduğu kaygısını paylaştığı görülmektedir. Özellikle yeşil kapitalizm söylemi öne çıkmaktadır. Sol eleştirel yaklaşımda iklim krizi inkâr edilmemekte tam tersine bu krizle daha samimi mücadele edilmesi gerekliliği ifade edilmektedir. Bu perspektifi paylaşan akademisyenlerden biri ise kapitalizm eleştirisi bağlamında komplo teorilerine

daha eğilimli görülmektedir. İdeolojik bir pencereden bakmayan ya da ideolojik terminoloji kullanmayan akademisyenler de genel olarak iklim krizine karşı alınan önlemleri, kararları ve süreci eleştirmektedirler:

G5: “Bence iklim krizi var, küresel ısınma da var. Ama bu konuda bütün dünyadaki politikacılar hiçbir şey yapmıyorlar. COP 28’in başında büyük bir petrol şirketinin CEO’su var. Öyle bir şey var. Ben sabahları işe giderken arabada 8’de yolda oluyorum. Sabahları daima Açık Radyo’yu dinliyorum. Onlar iklim krizi üzerinde çok duruyorlar biliyorsunuz.”

G11: “İklim krizi tabii ki dünyadaki bu genel kirlenme olabilir ama bu mesela elektrikli arabalar falan çok mu çevreci? Elektrikli arabaların attığı bataryalar falan nasıl bir süreç geçirecek bilmiyorum. Ama şunu görebiliyoruz. Yani sermaye farklı bir mamulü sever. Diğerlerinde doygunluk olduğu zaman mesela piston motorlarda içten yanmalı motorlarda bir dolgunluk oldu. Artık bundan sonra çok fazla satış yapmayabilir ama yeni bir paradigma değişikliği yapıp oradan komple yeni bir alana geçmek çok ciddi anlamda para kazandırabilir... Gelişmiş ülkeler şöyle yapıyor. Sadece iklim krizinden şey yapmayalım. Çevre kirliliği de dahil buna. Avrupa’da tekstil boyaması yapmayacağım diyor. Ama tişört giyecek sonuçta. Bunu gidiyor dışarda Malezya’da Bangladeş’te yaptırıyor mesela. Kot pantolonu da öyle. Oradakini alıyor getiriyor. Şimdi oradaki atıklar dereye falan giden şey küresel sistemde bileşik bir kap unsuru olduğu zaman ona etkisi olmuyor mu?”

G10: “2004 yılında mı neydi bir fuara gitmiştim. Tarım fuarına gittim ne alakası varsa diye düşünebilirsin. Ve orada 2004 yılında şunun farkına vardım. Bütün test tüpleri içerisinde buğday yetiştirmeye çalışıyorlardı. Suyun içinde. Ve ilkti, bunu savunuyorlardı. Öte taraftan küçücük bir alanda ata tohumları, domatesi anlatmaya çalışan da bir adamcağız vardı. Herkes buğday tarafındaydı tüp vesaire, ata tohumcu adamcağıza hiç kimse gitmiyordu. Çünkü insanlar para kazanmak için uğraşıyorlardı.”

İklim kriziyle mücadelede bir eleştiri de gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki sanayileşme farkı ve bunun bir adaletsizlik yarattığı düşüncesidir. Batı’daki gelişmiş ülkelerin neredeyse 200 yıldır sanayileştiğinden ve bundan refah yarattığından emisyon kısıtlamasına gitmesini ancak aynı kısıtlamanın gelişmekte olan ülkelere de beklenmemesi gerektiği iklim adaletinin önemli konularından bir tanesi olmuştur:

G8: “Şunu söyleyebilirim; sayılarla ortada bence, ne kadar küresel ısınmanın dünyayı etkilediği, iklimlerin değiştiği ortada. Bu çok aslında belli gibi gözüküyor. Şunu da düşünüyorum. Doğrudan çeşitli ülkelere veya belli ülkelerin sanayi üretimine belli bir kısıtlama getirilirse şayet bu sefer gelişmekte olan ülkeler de bu duruma karşı çıkacaktır. Çin mesela...”

İşte mesela zamanında ekmeğini yedi adam, o kadar buhar makinesi vesaire çalıştırdı. Fabrikasını çalıştırdı, dumanını saldı. Şimdi Çin'e diyor ki sen ne yapıyorsun. O da diyor ki haliyle sen zamanında yaptın yapacağımı biz de ekmeğimize bakıyoruz.”

Bölümün başında bahsedildiği üzere iklim krizi şüphecilğinde önemli bir kategori de iklim krizinde veya küresel ısınmada insan etkisinin olmadığı iddiasıdır. İklim krizi dünyanın geçirmesi gereken bir dönem olarak düşünüldüğünden konunun ehemmiyeti de azaltılmaktadır. Eğer birey veya toplum olarak bir etkimiz olmadığını düşünürsek, sorumluluğumuz da ortadan kalkmaktadır. Nitekim 'bu olacak bir şeydir ve engel olamayız dolayısıyla mücadele de etmeye gerek yok' düşüncesi hasıl olabilmektedir:

G7: *“Bir iklim krizi var ama bunun için toplum bilinçlenmedi. Yapmamız gereken şeyleri öğrenemedik. Nasıl kurtarabileceğimizin de farkında değiliz. O zaman keyfini çıkaralım, yapabileceğimiz bir şey yok. Ya da iklim krizi gerçekten bizim etkimizle mi bu hale geldi, bunu da öğrenemedik. Yani o zaman biz daha küçükken denildi ki parfüm kullandık ozon tabakasını deldik ve güneş ışınları çok geldi. Şimdi de herkes diyor ki iklim değişti ama sebebi belli değil, sonucu da belli değil. O nedenle kimse umursamıyor bence. Bu nedenle var ama böyle bir şey ne yapmam gerektiğine dair bir bilgim yok. Ya da yapsam düzelecek mi hava onu da bilmiyorum.”*

Bu görüşün tam tersinde de insanın doğaya tahakkümü ile ilgili yapılan aşırı yorumları da görebilmekteyiz. İnsanın doğayı çok da fazla kontrol ettiği görüşü de komplocu düşünceye evrilebilmektedir.

G9: *“İklimin değiştiği kesinlikle Türkiye'de bu yıllardır çok bariz bir şekilde ortada. Geçen yıl ile bu yıl arasında çok büyük bir fark var. Geçen yıl Haziran'a kadar çok büyük soğuklar vardı. Bu yıl Şubat ayından beri çok büyük sıcaklıklar yaşıyoruz mesela. Bu sıcaklıkla beraber nereye gider?”*

G9'un da basit lokal bir gözlemlerle iklim krizinin varlığını kabul etmekte ancak iklim konusunu açtığımızda direkt olarak insanların doğaya müdahalesi konusuna daha çok eğildiğini görmekteyiz:

G9: *“Geçen Suudi Arabistan'da başlatılan yağmur mesela. Böyle bir saçmalık yok yani. Nasıl yapılabilir gerçekten, bu arada hala onu araştıramadım. Gerçekten olabilir mi veya buluta elektrik yüklenerek yapılabilir mi gerçekten, yapılabilir. Çünkü her mevsim de aynı şekilde başlamaz da yağmur bazen böyle çok gök gürültülü ve enerji boşalmalarıyla başlar. Olabilir mi olabilir. Ama durdurulamaması falan çok garip. Çok üzülüm mü açıkçası üzülmedim. Ama şöyle bir şey var. İlk aklıma gelen soru şuydu: Sonuçta bir buharlaşmayla beraber ve sonra yoğunlaşmayla beraber oluşan bir olay ya bu. Buharlaştı ve bir su kütlesi var yukarıda ama*

aşağı indirmek için elektrik yüklemek falan. Gerçekten yağabilecek farklı bölgelerin suyunu falan mı çalıyorlar? Diye ilk aklıma gelen oydu mesela. Yaparlar bu arada.”

Suudi Arabistan’da değil ama Dubai’de gerçekleşen sellerin bulut tohumlama teknolojisinden kaynaklandığı iddiası bir süre dillendirilmiştir. Bulut tohumlama teknolojisinin ne durumda olduğu henüz bilinmemekle birlikte olaydan sonra konuşan uzmanlar bunun mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Meteoroloji uzmanı Ryan Maue bu teknoloji başarıldığı takdirde sürekli olarak yağmurun ve suyun olabileceğini ancak bu derece kalın ve sağanak bir yağmurun üretilmeyeceğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra iklim bilimci Friederike Otto bu tür ani sağanakların nedeninin iklim değişimi olduğunu söylemiştir. Otto’ya göre bulut tohumlamayı öne sürmek iklim krizinin önemini azaltmaktadır. Yine Otto’ya göre iklim değişikliği kaynaklı atmosferin ısınmasından dolayı atmosferin daha fazla nem tutması dünya çapında bu gibi sert sağanaklara neden olmaktadır (Borenstein & Peterson, 2024). Komplo teorileri ile şüpheyi ayıran şeylerden biri de bir gerçekleşen bir olayda belirli veya belirsiz aktörlerin planlı bir amacının olduğu aranmasıdır. Bu gelişen olaylar mutlaka birilerinin çıkarına olmalıdır görüşü komplocu düşüncede hakim olmaktadır (Brotherton R. , 2015). Bu nedenle görüşülen kişiye bu bulut tohumlamanın arkasındaki amacı soruyorum.

G9: *“İlk gördüğüm şey gezerken Twitter’da, hani böyle hiç takip etmesen bile çıkar ya. Böyle dini boyutlu şeyler. Kıyamet alametlerinden birisi ya bu. Çölün yeşermesi şu bu. İlk çıkan oydu mesela. Takip ettiğim şeyler de değil yani böyle çok saçma şeyler çıkıyor karşıma. Niye oluyor bilmiyorum. Hala Adnan Oktar şeyleri dinliyorum ben. Karşıma çıkıyor yani böyle bir saçmalık olamaz.”*

Uzmanların belirttiği gibi bu durum teknolojik olarak pek mümkün olmasa da olduğunu varsayarsak çölü yeşillendirmek, tarımdan refah yaratmak ve gıda güvenliği gibi sorunlara çözüm getirmesi beklenmektedir. Ancak görüşmecisi sosyal medyanın da etkisiyle kıyamet alameti senaryosu çizmektedir. Panik ortamı oluşturmak adına yapılan bir planlama ve ardından belirli amaçların güdülmesi komplo teorilerindeki popüler anlatılardan biridir. Burada görüldüğü üzere çölün yeşermesi eşittir kıyamet alameti anlatımıyla benzer bir şablonu görebilmekteyiz. G9 bu tür bir panik ortamı yaratılıp bir şeyler yapılabileceği şüphesini taşımaktadır. Ancak bu konuyu fazla gündeminde tutmadığı anlaşılıyor. Bu nedenle insanın doğaya tahakkümü ile alakalı başka bir konu açıyorum: Deprem insan eliyle yaratılabilir mi?

G9: *“Böyle bilimsel araştırma sunan bile oldu. İlk başta bilimsel araştırma demeyeyim de daha çok böyle ünvanlı güzel insanlar, iyi adamların konuştuğu ortamlar oldu. Geçenlerde konuşuyorlardı yine aynı şeyden bahsedildi. Geçen Tokat’ta deprem oldu sürekli 40-50 defa peş peşe deprem oldu mesela. En büyüğü 5.6 olan. Deprem tetiklenebilir mi? Tetiklenebilir. Ama*

işte öyle uydulardan, titanyum bilmem ne çubuk atmamış onu faya kadar ulaştırmamış o biraz hikâye. Ama onun dışında, deprem nasıl tetiklenir? Tetiklenebilir. Çünkü giderek artan bilgi birikimiyle ve teknolojiyle bence yapılabilir. Ama bunu gerçekten yapmışlar mıdır? Özellikle Kahramanmaraş depreminde. Bu Simpsons olayları falan da var. Gerçekten insan düşünmeden edemiyor. Ama bilmiyorum. Bu konuda sen düşünüyorsun mesela?”

The Simpsons dizisi genel olarak komplo teorilerine önemli kaynaklardan biri görünmektedir. Dizide daha sonra olacak olayların tahmin edildiği ve bu nedenle gerçekleşen olayların planlandığı algısı komplo teorisyenleri arasında popülerdir. Bunun nedenlerinden birisi The Simpsons'ın çok uzun bir animasyon dizisi olması ve bu nedenle yaratıcı bir senaryo adına birçok konuya eğilmiş olmasıdır. Örneğin bir bölümünde Trump'ın başkan olması komplo teorisyenlerinin The Simpsons dizisiyle komplo teorileri bağlamında ilgilenmesine yol açmıştır. Ancak 20 Mart 2005 tarihinde yayınlanan 16. sezon 13. bölümde Kahramanmaraş'a giden bir gemi söz konusu ve ailenin iki çocuğu bu gemide mahsur kalmaktadır. Bölümde herhangi bir deprem diyalogu bulunmamaktadır. G9 fikrini beyan ettikten sonra görüşmeciye fikrini soruyor. Nitel görüşmelerde belki de en zor an görüşmeciye fikrinin sorulmasıdır. Görüşmeci doğru veya gerçek bir fikir beyan ederse bu manipülasyona yol açabilir. Bu nedenle yönlendirme sorusuyla, başka bir deyişle soruya soruyla karşılık veriyorum: “Gerçekten böyle bir şey yapılıyor olsa da buradaki amaç ne olabilir?” Bu sayede yine G9'a *Qui bono?* (Brotherton R. , 2015) sorusunun cevabını aramaya yöneltiyorum.

G9: *“Baktığımız zaman Kahramanmaraş depremi kimsenin amacına hizmet etmiyor. Ama burada ne bileyim belki siyasi olarak bir şey düşünüyor olabilir. Bilmiyorum. Seçimlere yakındı mesela. Yani niye yapıldı gerçekten kimin amacına hizmet ediyor bilmiyorum. He o yapıldı deprem oldu diye seçim sonuçları değişti mi? Bunu da bilmiyorum. Değişmedi aslında. Yerelde değişti sonradan. Değişmeyen yerler de oldu o da şaşırtıcı.”*

G9 arkada kesin bir planlama olduğundan emin olmasa bile bir strateji olabileceğine dair şüpheli bir yaklaşımda bulunuyor. Ben de işbirlikçi aktörler olup olmayacağına dair muhalefetin böyle bir şey yapıp yapamayacağını soruyorum.

G9: *“İktidar olmasını isteyenler mi yapıyor ya da? Aynı amaca hizmet eden. Ya da amacı ne olabilir? Sonuçta ne fark edecek ne değişecek hiçbir şey değişmez bu ülkede. Ben gerçekten siyasi görüşüm öyle çok şey değil de. Değişmiyor yani kim gelirse gelsin.”*

Burada komplo eğilimiyle beraber siyasete olan güvenin de olmadığını görmekteyiz. Demokraside şüphe önemli bir yer tutmakta ancak siyasete ve demokrasiye olan inancın tamamen kaybedilmesi, sisteme ve kurumlara olan aşırı güvensizlik literatürde de tartıştığımız üzere komplo

teorilerine olan eğilimi arttıran unsurlardan biri olabilmektedir. Nitekim G9'a siyasi görüşü sorulduğunda şöyle bir yanıt veriyor:

G9: *“Cevap vermeyeyim buna. Ya onun dışında gerçekten hiçbir şey değişmiyor ister sağ olsun ister sol olsun. Yani hükümetler gidiyor geliyor. İnsanlarda bıkkınlık var siyasilerin hiçbirisinde ideoloji yok. Saçma sapan gelip saçma sapan gidiyorlar. Hiçbir şey yani ne gördüyse onu yapıyor. Onun dışında bir şey yok.”*

Bölümü bitirmeden son olarak iki fizikçi bilim insanının iklim krizine çok farklı bakış açılarını irdedeceğiz. İki akademisyen de bilimsel terminolojiyi kullanmaktadır. İlk akademisyen tıpkı daha önce bahsettiğimiz akademisyenler gibi basit bir gözleme gidiyor. Ardından iklim krizini reddeden bir makaleden bahsediyorum ve bana şu cevabı veriyor:

G2: *“İklim krizini reddeden makaleye baktığın zaman, küresel iklim değişikliği lafını kullanıyor. Bir yerde bir sene sıcaklığın düşmesi, küresel iklim krizinin olmadığı anlamına gelmiyor. Çünkü burada dengesizlik söz konusu. Evet, bir yerde düşüyor, başka yerde yükseliyor. Türkiye’de yazın 40 dereceyi aşan sıcaklıklar senede bir gün oluyor ama bir yıldan sonra bu iki güne çıkıyor. Biz bunu fark etmiyoruz. 40 dereceye zaten çıkardı diyoruz... Kesin bir yargı söylemiyorum ama onların söylediğini çürütmek için söylüyorum. Sıcaklık artmıyorsa Alp Dağları’ndaki buzlar niye eriyor? Az önce hipotez-ispate meselesini konuştuk ya, aynı yanlış bunlarda da var. Önce gördüğünü, fenomeni açıkla.”*

G2 bunun yanı sıra tıpkı diğer akademisyenler gibi iklim krizi ile mücadelenin yanlışlarını eleştiriyor ancak bununla iklim krizi gerçeğini ayırıyor:

G2: *“Yeşil kapitalizm ve sürdürülebilirlik pazarı eleştirilerine katılıyorum. Çünkü 25 kuruşa poşet alıyoruz valla poşet sayısı arttı. Bütün poşetlerin üzerinde 0 atık yazıyor. İnsan bunu göre göre bilincini kapatıyor burada. Benim poşet kullanımındaki hassasiyetimi zedeliyor bu yapılan şeyler. Onlara katılıyorum ama bu nedenlerden dolayı iklim krizini reddetmemek lazım. Yeni bir alan açmak lazım.”*

Diğer görüşülen akademisyen G6 ise iklim krizine çok farklı bir şekilde yaklaşıyor. Öncelikle G6'nın konuya ilgisinin çok fazla olduğunu söylemek gerekiyor. G6 krizin tahlilinin ve tanımının yanlış olduğunu söylüyor ve daha sonra iklim inkarcılarının daha önce bahsetmiş olduğumuz ‘insan etkisi yok, dünyanın işleyişi bu’ teorisine yakın açıklamalarda bulunuyor.

G6: *“Şimdi krizle ne anladığımıza bağlı. Sürekli olan bir şeye kriz derseniz her zaman var. Yani dünyanın yaşı 4,5 milyar yıl. 4,5 milyar yıl içinde iklim sürekli değişiyor. Bir kere iklimi iyi tanımlamak lazım. İnsanlar iklimin tanımını bile bilmiyorlar. İklimi yıldan yıla değişen*

bir şey ya da mevsimler gibi bir şey zannediyorlar. İklim öyle değil. İklim 30 yıllık bir hava durumu periyodu. Yani tam bilimsel tanımı bu. Dolayısıyla bir insan hayatında, yetişkinliğe eriştikten sonra, akli başına geldiğinde en fazla iki iklim görebilir. Şimdi dünyanın iklimi 4,5 milyar yıldır var ve sürekli değişmekte. Demek istediğim şu; dünya 6 büyük evreden geçiyor. Bunların ikisi büyük buz devri yani dünya karla kaplanıyor... Yani şimdi buna kriz dersiniz, dünya 4,5 milyar yıldır krizde ama tabi ki krizin esas, günlük hayatta kullandığımız tabiriyle; düzgün giden bir şey varken birden bir kriz çıkmasıdır. Mesela ekonomi güzel giderken kriz çıkması falan değil mi? O anlamda bir kriz yok tabi ki. Sürekli bir iklim değişikliği var. Esas sorun iklim değişikliğinin hangi yönde oluşu. Yani dünya soğuyor mu? Isınıyor mu? Bu bilimsel bir tartışma.”

Görüldüğü gibi G6 iklim krizini bir kriz değil evre olarak görüyor. Söyleminde, olan değişimi reddetmese de farklı tanımlama ve isimlendirme yoluyla bir sorunsalı reddediyor. Bunu da bilimsel söylemle rasyonelleştirip meşrulaştırma yoluna gidiyor. Bu söylemde zaten olacak olana gönderme yapılıyor, zaten her şey olması gerektiği gibi gerçekleşiyor. Tam burada da insan faktörü, fosil yakıt gibi faktörler şablondan çıkartılıyor.

G6: *“Bu iklim meselesi çok politik bir mesele. İstismar edilen bir mesele. Yani bilimsel tartışmaya izin verilmiyor. Ve yoğun bir şekilde bir karbondioksit problemi ortaya atılıyor, olmayan bir problem. Buna karşı birazcık bağımsız kalmış bilim insanları deklarasyon yayınladılar görmüşsündür. Clientel deklarasyonu. 10 yıl önce başka bir deklarasyon vardı 38 bin bilim insanı tarafından yayınlanan. Ama şimdi bilim tabi neyle yapılıyor, araştırma projeleriyle, bu araştırma projeleri de birtakım fonlardan destekleniyor. Ve o fonları veren devletler. Dolayısıyla devletlerin politikalarına uygun olmayan projeler desteklenmiyor. Ve çok büyük bir araştırmacı grubu mutlaka bir karbondioksit problemi yaratmaya çalışıyor. Öyle bir şey yok. Karbondioksit dünyanın atmosferinde %0,04. O kadar küçük bir orandadır. Ve bu karbondioksit dünyanın kendi yarattığı bir karbondioksittir. Karbondioksit hayati bir gazdır, bitkiler için, mikroorganizmalar için vesaire. Dolayısıyla dünyanın biyosferi karbondioksiti düşürüyor. Ve insanın bu %0,04’e katkısı çok çok daha az.”*

İnsan etkisinin çokluğu veya azlığı genel olarak karbondioksit üzerinden tartışılıyor. Ufak bir araştırmayla atmosferdeki karbondioksit oranının gerçekten de %0,04’nin biraz daha üzerinde olarak 426 ppm (milyonda bir parçacık sayısı) olduğu görülebiliyor. Ancak bunun yanında karbondioksit miktarının ölçülmeye başlandığı tarihten itibaren sürekli olarak arttığını da görebilmekteyiz. Örneğin 1960 yılında bu oran 317 ppm olarak tespit edilmiş ve o tarihten bugüne kadar sürekli bir artış olmuştur. Bunun yanında buzuldan elde edilen *Ice core data* verilerinde 800.000 yıllık tarihte dünyadaki en yüksek karbondioksit oranının 300 ppm olduğu varsayılmaktadır. G6 sıfır karbon planlamasının imkansızlığını ve karbondioksitin dünyaya yararlı olduğu ifadesini aslında iklim bilimciler de reddetmemektedir. İklim

bilimcilerin kaygısının karbondioksit oranını sıfırlamak ve hatta düşürmek olmasa bile durdurmak olduğu görülmektedir. Onlara göre de karbondioksit dünya atmosferi için önemli doğal bir gazdır. Karbondioksit olmazsa dünyanın doğal gazlarının etkisi azalacağından dünya soğumaya başlayacak ve global sıcaklık ortalaması tutmayacak dolayısıyla donmaya neden olacaktır. Karbondioksit oranı arttığında ise tam tersi bir şekilde ısınmaya yol açacaktır (Lindsey, 2024). Dünyadaki tarihsel karbondioksit oranına baktığımızda buzul çağları da dahil en düşük karbondioksit oranının 200 ppm civarında olduğunu düşünürsek sayılar küçük olsa da etkisinin büyük olacağını hipotetik olarak söyleyebiliriz.

G6'nın bir diğer iddiası ise Clintel deklarasyonu: Hem AFP hem de Euronews bu deklarasyon için bir teyit dosyası hazırlamıştır. Deklarasyonu yayınlayan bağımsız *Climate Intelligence* CLİTEL'in kurucularından biri yıllarca petrol devi Shell için çalışmış Guus Berkhout diğeri ise gazeteci Marcel Crok'tur. Yaklaşık 1.200 bilim insanının imzaladığı iddia edilen deklarasyonun imzacılarının 200'ü farklı dallardan mühendis, 130'u jeolog, 40 jeofizikçi birkaçının da tıp doktoru, matematikçi ve tarım bilimci olduğu tespit edilmiştir. Deklarasyonu imzalayan sadece 10 kişinin kendisini iklim bilimci veya klimatolog olarak tarif ettiği görülmüştür. Geri kalan imzacılar ise balıkçı, havayolu pilotu, garson, müzisyen, avukat, dilbilimci, emekli öğretmen, ürolog, psikanalist ve enerji işçileri gibi meslek gruplarından oluşmaktadır (Llyod Parry, 2022), (Cube, 2022). G6'nın bahsettiği diğer deklarasyon olan Oregon Dilekçesi'nde de aynı şekilde 38.000 bilim insanının dilekçeyi imzaladığı iddia edilmiştir. Ancak bu çevrim içi dilekçede bilim insanı olarak kabul edilen kişilerin çoğunun lisans mezunu olduğu ortaya çıkmıştır. İmza atanlarının isimleri arasında Charles Darwin ve Spice Girls isimleri dahi yer almaktadır. Sonuç olarak imza atanların %1'inden azı iklim bilimiyle ilgili kişilerdir. (Lewandowsky, K.H. Ecker, & Cook, 2017).

Son olarak kompo teorilerinin son bulmacası olan tüm bunların amacının ne olabileceğini soruyorum:

G6: *“Bu karbon izi saçmalığı tamamen saçma ve sadece politika amaçlı. Nedir bu politik amaçlar; az gelişmiş ülkelerin endüstrileşmesini engellemek, birtakım motor üretimlerini ve tekelleşmeleri sağlamak. Çünkü işte efendim, karbondioksit salınımı şu kadar olmalı gibi birtakım kurallar var motorlarda. Bunu ancak gelişmiş teknolojilerle sağlayabiliyorsunuz. Mesela Türkiye’de bir motor yapsanız, satamıyorsunuz. Çünkü birtakım anlaşmalara imza atmış durumda. O anlaşmalara göre de karbondioksit oranı motorların şu seviyede olmalı, şu seviyenin altında olacak falan filan. Yani işin pek çok boyutu var. Tabi bir yandan korku boyutu var. Aman bir krizdeyiz, tıpkı korona krizi saçmalığında olduğu gibi. Yani şempanzelerden beri biz biliyorsunuz şempanzelerle yakın akrabayız. 7 milyon yıl önce ayrıldık şempanzelerden ama onlardan bir sürü şey taşıyoruz. Şimdi şempanzelerde sürülerinin alfa erkeği, yani sürünün*

lideri sürüyü korkutarak iktidar sahibi oluyor. Bu hala var günümüzde. Yani insanları korkutarak yönetmek çok daha kolay. Onlara bir şeyleri kabul ettirmek. İşte dünya ölüyor bitiyor falan diye korku ortamı yaratmak işin bir başka yönü. Yani bu karbondioksit saçmalığıyla bir taşla on kuş vuruluyor. İktidarlar, devletler.”

İklim krizi iletişimindeki ve mücadelesindeki sorunların iklim kriziyle ilgili şüpheleri arttırdığını söylemek mümkün. Hangi ülkenin ne kadar karbon harcaması gerektiği gibi konular da tartışmaya açıktır. Örneğin Çin ve Hindistan gibi ülkeler iklim krizi regülasyonlarını kendilerinin gelişmesini engelleyecek bir Batı komplosu olarak görmekteler (Carvalho, 2018, s. 491). Bununla beraber iklim krizinin teknokratlar tarafından post politik bir konumda ele alınması da bir problematiğe yol açmaktadır. Başka bir deyişle iklim değişimlerinden en çok etkilenenlerin yine en kırılgan halk sınıfları olması ve yine iklim kriziyle ilgili alınan ekonomik kararların yine alt sınıfları etkilemesi, nihayetinde iklim krizinin sadece teknik ve bilimsel yönlerinin ön plana çıkarılması önemli eleştirileri ve endişeleri doğal olarak beraberinde getirmektedir (2018, s. 493). Ancak tüm bunların yine tüm dünyadaki halkları korkutup yönetmek için kurulan bir *grand* plan olduğu iddiası eleştiriden komplocu bir okumaya doğru geçmeye neden olabilmektedir. Bunun yanında G6'nın Covid-19 pandemisi ve onunla ilgili alınan kararları, regülasyonları da aynı büyük planın içine dahil etmesi Barkun'un da (2003) ifade ettiği üzere burada sistemik bir komplo teorisi okuduğunun bir göstergesidir. Açıklık getirecek olursak G6 iklim inkarcılığı ve pandemi inkarcılığıyla beraber iki komplo teorisini tek bir çatı altında birleştirmektedir.

4.4.3. Plandemi? Bir Salgının Planlanabilirliği ve Aşı Şüpheliği

Plandemi komplo teorisi Judy Mitkovitz'in ve sahte iddialarının bulunduğu bir belgesel ile ortaya çıkmıştır. Belgeseldeki iddialar ilaç şirketlerinin pandemi korkusunu yayararak büyük bir kar etmeyi amaçladıkları yönündedir. Mitkovitz virüsün varlığını kabul etmekte ancak virüsü ilaç şirketlerinin laboratuvar ortamında yarattığını iddia etmektedir. İddiaları çürütülmekle beraber Mitkovitz'in 2009 yılında *Science Journal* dergisinde bilimsel bir makale yayınladığı ancak sonradan makalenin bilimsel olmadığı nedeniyle dergiden kaldırıldığı ortaya çıkmıştır (Enserink & Cohen, 2020). Daha sonra Plandemi iddiaları, zaman zaman içeriği değiştirilerek zaman zaman farklı ideolojik söylemlerle başka komplo teorilerine de eklemlenerek yayılmıştır (Çalışkan, 2022). Covid-19 pandemisi hayatlarımızı sağlık dışında da eğitim, sosyalleşme, iş yapma, istihdam, ekonomi gibi birçok konuda global olarak etkileyen tartışmasız büyük bir gerçeklik olmuştur. Yakın modern dönemde bu derece ciddi bir salgın krizi görülmediğinden devletlerin, kurumların ve sağlık kuruluşlarının bu krize cevabı ve refleksleri elbet ki tartışma konusu olmuştur. Bu küresel krizin tartışmalarla beraber komplo teorilerine alan açması da beklenen bir durumdur. Ancak bunu yaşayan akademisyenlerin ve yüksek eğitim seviyesinde olan kişilerin bu krizi nasıl tahlil ettiği ve konuyla ilgili komplo teorilerine

eğilimlerinin olup olmadığı, eğer varsa nasıl olduğuna bu bölümde görüşmeler üzerinden cevap vermeye çalışacağız. Bunun yanında toplum sağlığını etkileyen ve pandemi döneminde artan aşı karşıtlığı ve şüpheliği konusu da görüşülen konular arasında yer almıştır.

Aşı ile ilgili şüphelerin başında yan etkiler gelmektedir. Aşıya rasyonel bir yaklaşımda her ilaçta olduğu gibi yan etkilerin kabul edildiğini ve fayda zarar dengesinin gözetildiğini söyleyebiliriz. Bunun yanında hastalığı yaşamamanın verdiği kötü deneyim de doğal olarak aşuya karşı pozitif tutumu sağlamlaştırmaktadır.

G2: *“Aşı oldum ve bunun iki sebebi var bilimsel ve deneyim. Ben aşı icat edilmeden önce (korona) Kasım-Aralık dalgası oldu ve ağır geçirdim. Entübe olarak hastanede kaldım, oksijen tedavisiyle. Ağır geçirenlerin çok farklı deneyimleri olmuştur. O ciğerler sanki senin değilmiş gibi. Kolumu kaldırıp telefonu almak günlerce sürecekmış gibi. Ben bunları yaşadım... Bunu yaşayan bir insanın aşı konusundaki bilimsel tartışmalara bakacak bir lüksü yoktur. Aşı zararlı diyolarlar, olabilir. Bu aşının bana 10 sene sonra ne yapacağını bilmiyorum. Bilimsel olarak bunu inkâr etmiyorum. Ama çok kötü bir sonuç sizi bekliyorsa, ölüm, sizi kurtaracak ama daha uzun vadede yan etkileri olabilecek bir şeyi reddetme lüksünüz olmuyor. Onun için tarafsız cevap veremiyorum”.*

G5: *“Biz doktor olarak olup olmama durumundaydık ama benim bütün tanıdığım tüm doktor gruplarında %99,9 her yaştan ve her bölümden doktor bu aşuyu oldu. Dolayısıyla tamam, aşuların daima yan etkisi olabilir. Ölümcül bile olabilir. Ama gerçek hastalığa yakalanmaktansa aşı olmak daha az risk taşır. Gerçek hastalığa yakalanmak daha büyük risktir. Yani evet risk var ama riskin ne kadar olduğu önemli: %90 mı? %10 mu? Daima düşük riski tercih edersiniz.”*

Pandemi ve virüsün yayılımıyla ilgili komplo teorilerine riayet etmeyen akademisyenlerin mutasyonun ve virüsün doğallığını açıklayan bilimsel süreçlerin yanında tarihsel olarak salgınları örnek göstererek ve geçmişten örnek vererek argümanlarını güçlendirme yoluna gittiğini görmekteyiz.

G2: *“Birisi virüsü üretmiş de dünyaya salmış, bunu kesinlikle reddediyorum çünkü çok kolay bir açıklaması var. Biyolojik ve mutasyonel sistemlerle ilgili bu. Bu zaten Suudi Arabistan’da gözüküyordu 90’larda. Türkiye’de makaleler yazıldı. Bu Covid ailesinden bir virüs çok tehlikeli olabilir hacılarımıza dikkat edelim gibi şeyler yazıldı. Virüs ondan sonra mutasyon geçirdi, doğal olarak. Daha önce niye dünyada böyle bir şey olmadı; kötü talih. Milano’dakiler Çin’de virüsün çıktığı yerde fason mal yaptırıyorlar bu bir. Daha da önemlisi Çin’de tatil oluyor ve yoğun bir şekilde Çinliler İtalya’ya geliyor. İtalya da tabii turistik bir yer olduğu için dünyaya yayılması kolay oluyor.”*

G8: “İlk zamanlar evet bu tür söylemler çıktı. Acaba ürettiler mi diye belki bir anlık düşündüm. Çünkü çok anormal gelen bir durumdu bize. Lakin tarihe baktığımız zaman salgınlar hep olmuş yani. Kara veba mesela. Bir sürü çeşit çeşit salgın olmuş. Kendi bulunduğu konumdan sıyrılıp tarihe baktığımız zaman duruma olabilir dedim. Bak bizim jenerasyon daha Dünya Savaşı da görmedik. İlla dünyanın en kötü şeylerini biz yaşamışız gibi davranmaya gerek yok. Olabilir gibi geliyor bana böyle şeyler. Tabiatın dengesini de bir yerden bozuyoruz. Bozmasak bile, virüsler, bakteriler ve organizmalardan bahsediyorum. Bu organizmalar da sonuçta değişiyor sürekli, mutasyona uğruyor.”

Akademisyenlerin alanı tıp olmadığından, bir aşı üretim süreci veya mutasyon/virüs yayılımı gibi konular uzmanlık alanlarının doğal olarak dışında kalmaktadır. Bu nedenle pandemiye rasyonel ve bilimsel yaklaşan akademisyenlerin tarihsel örneklendirmelerin yanında iyi bir medya ve bilim okuryazarlığına sahip oldukları görülmektedir.

G3: “Olayı tamamen bilimsel açıdan değerlendirmek zorunda olduğumu düşündüğüm için ve güvenilir bilim insanlarının söylediklerine baktım. Bunlardan bir tanesi virolog, yurt dışında çalışan biri. Bir tanesi yine yurt dışında bir doktor Harvard’daydı. En azından benim güvendiğim birkaç tane akademisyenin paylaşımlarına baktığımda pandeminin bir gerçek olduğuna inanmıştım. Aşı olmalıyız diye düşündüm. Çünkü onların paylaşımları da bu yöndeydi. Pandemi ilk kez yaşadığımız bir şeydi. Ve insanlar bence rasyonel düşünce becerilerini yitirmeye başladılar. Burada tabi sosyal medyanın ve dezenformasyonun da bir etkisi olmuş olabilir... Pandemi vardır yoktur sorusundan ziyade insanların irrasyonelleşmesi problemi var. Günümüzde aşırı sağın yükselişini görüyoruz. Kanaatlerde hep inanç var artık. Aydınlanma çağıyla birlikte araçsal rasyonalite üzerinden temellendi dünya. Şu an bana göre irasyonalitenin araçsallaştığı bir döneme girdik... Aşıyla ilgili hiçbir şüphecilik yoktu. 2 BioNTech iki Sinovac oldum. Daha sonra BioNTech çok ağır gelmeye başladığı için onu olmadım. Sinovac geleneksel olduğu için daha hafif. Aşının mantığı anlaşılrsa yeter. Seni hastalıklardan korumak ve bağışıklığını güçlendirmek için virüs enjekte ediyor.”

G4: “Aşı yaptırdım. Aşı noktasında bir tereddütüm yoktu. Bütün bunların komplo teorisi olduğunu düşünüyordum. Yani çünkü ortada bilimsel bir gerçeklik ve bir virüs vardı, bütün dünyayı etkileyen. Ve bunun üzerinden kurulan komplo teorileri vardı. Ve bu sosyal medyada tabi ki çok yaygındı. Yani bu o kadar bariz ve belli bir şey ki. Uzmanları dinliyordum tabi ki. Çünkü ben virüsün veya aşının içeriğini bilemem ama onların anlatımları ve tabi ki bir de sosyal bilimci olmanın getirdiği ve hayata yansıyan rasyonel düşünce genel olarak.”

Pandeminin bir komplo olarak görülmesinin ilk adımının fenomeni tamamen politikleştirmek olduğunu söyleyebiliriz. Pandeminin politik bir enstrüman olarak görülmesi veya daha sonrasındaki regülasyonları siyasi olarak eleştirmek demokratik şüphe bakımından meşrudur. Örneğin pandemi sonrası alınan önlemlerin devletin kontrolünü sivil toplum üzerinde arttırması, demokratik hakların askıya alınması, protesto hakkının engellenmesi gibi eleştiriler demokratik mutabakatta ihtilaf oluşturduğu dolayısıyla meşru olarak eleştirilmektedir. Ancak tüm pandemi sürecinin başından beri üretilmiş politik bir tasarı olduğu iddiası eleştiriden komplocu fikir yürütmeye geçişi göstermektedir.

G10: *“Moral panic diye bir şey var ahlaki panik diye. İşte bunu çalışan biri olarak. Tabi ki korkuyorsun etkileniyorsun çünkü ilk defa karşılaştığın bir şey... Halk düşmanı dediğimiz şeyi yaratabilmek için ki o zaman Covid halk düşmanıydı. Belli haberler, belli şeyler, belli korkular yaratılır. Bizden de o tepkiler alınır. Tepkiler ne kadar çok olursa o tepki, haber, alınması gereken şey o kadar başarılı olur. Onun arkasından ne gelir? Kanunlar, kurallar, regülasyonlar gelir değil mi? Ahlaki paniğin özelliği nedir? Değişken olmasıdır. O yüzden ne oldu, önce maske takmayın dediler sonra takın dediler. Sonra olmaz dediler. Önce dediler tuzlu su yeterli, sonra dediler aşı olacaksınız. Aşı mimlenmiş. Şimdi de onun diğer korkutucu ahlaki panik dalgası geliyor. O da nedir? Aşılarla vücudumuza bilmem ne mi zerk ettiler. Robota mı dönüşeceğiz? Kalp krizi mi geçireceğiz? Oradayız.”*

G10 Covid önlemlerinin ve medya söylemlerinin bir panik havası oluşturarak insanların hayatına daha fazla müdahale edecek uygulamaların hayata geçirildiğini ve bunun bir yönetim stratejisi olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında değişken önlemlerin de bir strateji olduğunu söylemektedir. Beklenmedik bir kriz karşısında kurumlarda, uzmanlarda yaşanan kafa karışıklığının neticesinde medyadan hastalığı önleme konusunda net bir mesaj iletilememiş, pandemi başlangıcında kamusal sağlık iletişimi sorunlu gerçekleşmiştir. Ancak görüldüğü üzere G10 bu karmaşık mesajların da bir planlama olduğunu düşünmektedir. G10’un bütün bir süreci planlama olarak görüp görmediğinden emin olmak adına virüsün ortaya çıkışıyla ilgili bir soru yöneltiyorum: “Sizce bu ahlaki paniği yaratmak için virüs üretilmiş olabilir mi?”

G10: *“Virüs de yeni bir virüs yani. Her zaman yeni virüsler oluşacaktır. Laboratuvarda da olabilir. 1950’lerde bakıldığı zaman pek çok mikrop laboratuvarda üretildi mesela. Her şey olabilir. Hiçbir haberin veya dünyadaki hiçbir politik şeyin, çıkan savaşların barışların, hiçbir şeyin garantisi yoktur. Çünkü bizi birileri yönetiyor.”*

“Kim bu birileri?” diye soruyorum:

G10: *“Herkes olabilir. Yapanlar vardır, proxyler vardır. Filler tepişir, çimler ezilir. O kadar basit. Bunu okuyoruz yani.”*

G10 komplo teorilerinde görülen isimsiz, şekilsiz, belirsiz her zaman her yerde olabilen bir düşman tanımı yapmaktadır. “Herkes düşman olabilir” tanımı Hofstadter (1964) ve Pipes’in (1999) tanımladığı “paranoyak still” türü bir komplo anlatısıyla benzeşmektedir. Ancak bu iki isim paranoyak bir şekilde tahayyül edilen düşmanın yanında siyasetin radikal unsurlarına da işaret etmektedir. Görüşmede G10’un aşırı sağ veya aşırı sol bir siyasi görüşten uzak olduğu hatta herhangi bir ideolojik söylemden titizlikle uzak kaldığı görülmektedir:

G10: “Her şey olabilir. Sermaye baştadır. Güç de olabilir. İktidar olabilir. Her şey olabilir. Sermaye de tabii bunun içinde. Sermayesiz bir şey olmaz. Her şey olabilir. İyi de politik sorular sordun yani. Bakış açım bu yapacak bir şey yok.”

Bu nedenle Keeley’in komplo teorilerine sekülerleşen dünyada planlanmış bir dünya tasarısı arayışı ihtiyacını örnek göstermek daha doğru olacaktır. Modern dönemde kendini çaresiz ve güçsüz hissedilen birey hayatın planlandığına dair bir tür yeni bir kaderci inanç eğilimine girmekte bu eğilimdeki cevap da komplo teorileri olmaktadır (2007, s. 139-141). Dini inanç ile komplo teorileri arasındaki önemli fark ise mutlak iyi ve mutlak kötüdür. Tanrı her şeye hâkim olan, planlayan her an her yerde olabilen bir iyiliği temsil ederken komplo teorilerindeki her yere yayılan özne kötücüdür. Birey kendisini eleştirel olarak atfetmekte ancak bu da depolitizasyona yol açmaktadır. Komplocu aktörlerin büyüklüğüne ve gücüne karşın birey “farkındayım ama yapacak bir şeyim yok” türü bir pozisyon almaktadır.

G10: “George Orwell ne demiş, bugünü kontrol eden geleceği kontrol eder, geleceği kontrol eden geçmişi kontrol eder. Bugünü kontrol eden geçmişi kontrol eder, tarihin kitabını yazar. Tarih kitabını yazan geleceği konuşur.”

Komplo teorilerinin tıpkı gösterdiği düşman öznesi gibi sürekli şekil değiştirebildiği ve başka komplo teorileriyle eklemeli olduğu çalışmada genel olarak ifade edilmiştir (Barkun, 2003). Görüşmelerde de bir komplo teorisi sorulduğunda altından başka komplo teorileri de çıkabilmektedir. Örneğin G11’e Yeni Dünya Düzeni komplo teorisinin var olup olmadığını sorduğumda pandemiye referans gösteriyor:

G11: “Var gibi duruyor. Pandemiye bak. İşte parayı takip et para çok önemli. Mesela şimdi kripto paraya dönen parasal bir sistem var. Üretim sistemi değişiyor. Yani bir yerlerde senin için tohum veriyor. Tohumdan o şeyi çıkarıyorsun. O sonra seni hasta ediyor. Onun için acil ilaç satıyor. İlaçtan sonra öteki şeyleri satıyor. Böyle bir, buna küreselcilik mi diyeceksin bağımlılık mı diyeceksin ne dersin de. Belki küreselcilik denmez ama insanları böyle tek merkezden, merkezi olarak yönetme ve en azından kontrol etme çabası var.”

Bunun ardından tıpkı diğer görüşmecilerde olduğu gibi tüm pandemi sürecinin planlanıp planlanmadığını soruyorum. Ancak G11 bu konuya şüpheci yaklaşım uzman görüşünün önemini vurguluyor:

G11: *“Ben şimdi bu konunun uzmanı değilim. Bir şey söylemem yanlış olur. Sadece bazı kaynaklarda bunun laboratuvarında üretilen bir şey olduğunu okudum ama bu konuya hekimler daha iyi cevap verebilir. Ama ABD'nin bazı askeri belgelerinde Uzakdoğu'daki metropollerden kaynaklı pandemilerin 2030'lara doğru artacağını yazıyor dokümanlar. Yani bu laboratuvarından olabilir ya da belki ortadaki ortam müsaittir.”*

Bölümün başında kriz durumunda toplumdaki hızlı değişimlerin ve radikal değişimlerin siyasi, politik ve ekonomik okumalarda şüphe oluşturmalarının doğal olduğu ifade edilmişti. Pandemi gibi hızlı değişimlerin yaşandığı bir ortamda, bu değişimi deneyimlerken derinlemesine düşünüp sindirmek ve sonunda rasyonel bir tahlile varmak zor olabilmektedir. G7 de bu şüphecilerden biridir. Görüşmede direkt pandemi ile ilgili değil, ilaç endüstrisine dair güvenini soruyorum:

G7: *“İlaç endüstrisine ben de güvenmiyorum. Mesela Covid konusu benim kafamda net değil. Net diyemiyorum. Bu virüs biri tarafından yapıp, bütün dünya düzenini değiştirmek için yapılmış bir şey olabilir. Çünkü bütün dünyanın düzenini değiştirdi. Artık insanlar evden çalışıyor. Çalışma saatleri çok fazla değişti. Ve alışana kadar çıkamadık.”*

Virüsün Çin'de üretilmesindeki amacı soruyorum:

G7: *“Onu evet. Biz göremiyoruz. Yani diyorum ya. O benim kafamda da net olmayan bir şey. Ama bu ihtimal asla olamaz. Bu hastalık bir anda geldi tüm dünyayı sardı gibi bir izlenim çok kafama yatmıyor. Çok şeydi, sınırları çok katıydı.”*

G7 görüldüğü üzere radikal ve hızlı değişikliklerden dolayı durumu garip ve şüpheli bulmakta ancak bunun ardındaki amaca dair herhangi bir açıklama getirmemektedir. Dolayısıyla anlatısında tam bir komplo şablonu oluşmamaktadır. Bir diğer görüşülen ve iklim krizinin olmadığını bilimsel terminoloji kullanarak reddeden G6 pandemi için alınan tedbirlerin de yanlış ve gereksiz olduğunu söylemektedir. G6 bilimin politikleştiğini ve özgür bir bilim ortamının olmadığını söyleyerek söylemini meşrulaştırma yoluna gitmektedir:

G6: *“Pandemi saçmalığı da günümüzde sayılarla ispatlanmıştır. Yani öyle hiç abartılacak bir durumu yoktu. Hiç de öyle fazla ölümler olmadı. Şimdi şimdi daha fazla ölümler olmaya başlıyor falan filan. Bu bilimin politikleşmesidir. Şimdi bilim içinde fizik, kimya, biyoloji bunlar görece daha az karmaşık bilimlerdir. En basit bilim fiziktir. Yani çok az sayıda karmaşık düzeyi. Dolayısıyla fizik daha nesnel daha objektif sonuçlar sunabiliyor. Ama karmaşık düzeyi*

arttikça hele toplumsal meselelerle birlikte işler o kadar karmaşık ki... Yani tek bir şeye oturtmak mümkün değil. Yani bu tartışmaların, mesela iklim gibi ya da işte virüs, pandemi gibi tartışmaların özgür ortamda yapılması lazım. Bakın İsveç'in farkı buydu. İsveç'te kapanma olmadı. E İsveç ekonomisi şu anda çok iyi bir durumda. Niye kapanma olmadı çünkü orada kapanmaya karar verici organ hükümetten bağımsızdı. Halk sağlığı organı, kurumu hükümetten bağımsız bir kurum."

G6 hangi sayılarla ispatlandığına dair bir açıklama getirmiyor. Bunun yanında insan ölümlerini önlemek ile ekonomik ilerlemeyi karşılaştırmak her ne kadar doğru olmasa da sürü bağışıklığı yöntemi uygulayarak hayatın olağan akışına müdahale etmeyen İsveç'in ekonomik gelişimini Dünya Bankası verilerinden öğrenmek mümkündür. Her ne kadar ekonomik gelişme birçok endekse ve göstermeye bağlı olsa da bunlardan en önemlisi bilindiği üzere kişi başına düşen milli gelirdir *GDP per capita*. Bunu anlamak için ekonomik gelişmişlik bakımından benzer üç ülke olan Danimarka, Hollanda ve İsveç'in GDP verilerine baktığımızda hem 2020-2021 arasında hem de 2020'den 2023 sonuna kadar üç ülke arasında büyük bir fark olmamakla beraber İsveç'in yükseliş bakımından diğer ülkelerin gerisinde kaldığını görmekteyiz. Örneğin pandeminin başladığı 2020-2021 arasında İsveç'in GDP'sinin %6,1, Hollanda'nın %6,2 ve Danimarka'nın %6,8 arttığını görmekteyiz. 2020-2023 yılları arasında ise İsveç'in GDP'sinin %0,2 düştüğü, Hollanda'nın %0,1 arttığı ve yine Danimarka'nın %1,8 arttığı görülmektedir*.

Bir diğer konuda ise görüşme yapılan akademisyenlerde net bir aşı karşıtlığı bulunmamakta ancak bazılarında aşuya karşı şüphecilik gözlemlenmektedir. Bunun sebepleri arasında medya ve sosyal medyadan gelen karışık mesajları, aşının üretim sürecindeki dezenformasyonları, kriz anında hızla organize edilen aşı sürecine karşı şüpheyi ve ilaç şirketlerine karşı güvensizliği dahil edebiliriz.

G1: *"Aşı şüpheciliği kaçınılmaz bir şey. Ben kendim de üç kez aşı oldum ama hep endişe içindeydim ve hala endişe içindeyim. Bu kuşku hep sürececek çünkü bitmez tükenmez aşı tartışmalarının içinde kaldık. Yüzlerce bilim insanı, birbirine tam zıttı argümanları aylarca televizyonda tartıştı. Tüm bunlar herkesi tıp ve ilaçlar konusunda çok kuşkulu hale getirdi."*

---

* İsveç için:

https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2023&locations=SE&most_recent_year_desc=true&start=2020

Danimarka için:

https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2023&locations=DK&most_recent_year_desc=true&start=2020

Hollanda için:

https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2023&locations=NL&most_recent_year_desc=true&start=2020

Medyadan gelen karışık mesajların yanında toplum sağlığını ilgilendiren meselelerde şirketlerin devreye girmesi olası toplum/şirket karı ihtilafı ve sağlık sisteminin kapitalistleşmesinin sol perspektiften eleştirilmesi ilaca ve aşıya olan güveni azaltmaktadır:

G1: *“Ayrıca aşıları şirketlerin satıyor olması bunun bir kar alanı olması, tüm dünya çapında bunun inanılmaz bir hızla uygulanması. Milyonlarca kişi 2-3 gün içinde aşı olup dönüyordu. Hastanede kuyruklarla aşı olup... Bu nasıl bir organizasyon daha önce tanık olmadığımız bir organizasyondur. Biz çocukluğumuz boyunca aşıları savunduk, aşılara güvendik. Ama bu aşı tartışmalarından sonra ve özellikle ölümlerden hastalıklardan sonra bence tıbbın üstüne çok büyük bir gölge düştü.”*

Tıp ve ilaç şirketlerine karşı olan güvensizlik zamanla kişiyi bu konuyla ilgili dezenformasyonlara ve spekülasyonlara karşı açık hale getirmektedir:

G1: *“ABD’de Eczacılık Fakültelerinde, bak Eczacılık Fakültelerinde belki Tıp Fakültelerinde de böyledir. Ders programını çok büyük dünya devi eczacılık şirketleri, küresel şirketler belirliyor. Yani bu endüstriyellik adeta silah şirketlerindeki gibi profesyonel düzeyde işliyormuş. Bu çok korkunç bir şey, kabul edilemeyecek bir şey.”*

Pandeminin ahlaki panik ve korkuyla yönetmek için kullanıldığını iddia eden G10’un da aşıya karşı şüphe duyduğunu görmekteyiz:

G10: *“Aşı olmak denildiğinde, buraya gelmek için aşı olmak zorunda kaldık mesela. Çalışmamız için o kartı göstermemiz gerekti. Ben de tabii herkes gibi endişelendim. Çok çok yeni gelişen bir aşı sonuçta. (Kalp krizi iddiaları) olabilir yani niye olmasın ki. Yan etkisi olabilir bunların.”*

Ancak pandeminin bir tasarımı veya politik enstrüman olduğu iddiaları ile aşıya karşı güvensizlik her zaman paralel gitmemektedir. Aşı karşıtlığı ile aşıya karşı şüpheyi bu noktada ayırmak gerekmektedir. Aşı karşıtlığında genelde bir komplo teorisine yaslanmakta veya dahil edilmekte ancak aşıdan şüphe duyma için aynı şeyi söyleyemeyiz. G9 da böyle bir örneği temsil etmektedir. Öncelikle pandeminin planlandığı veya virüsün üretildiğine dair iddialara şu cevabı veriyor:

G9: *“Bu konuda çok fazla şey söylendi de. Hiçbirine açıkçası aldırış etmedim ben. Orada kesinlikle kendi bunalımım ondan sonra yaşamam gereken bir hayat ve bunu nasıl yaşayacağıma dair bir sürü şeyim vardı. Dışarıdan gelen gerçekten pandemi başkaları tarafından yapıldı, şöyle oldu böyle oldu. Bunlara çok kulak asmadım. Bu arada benim başıma da geldi. Yani geldi derken aşı olmadığım halde korona olmadım mesela. Ama onun dışında, farklı bir şekilde başlatılmış da olabilir ama benim başıma gelirse ne yaparım diye düşündüm.”*

Onun dışında biri tarafından yapıldı vesaire çok da ilgilenmedim. Ama tabii ülkeler çok fazla etkilendi. Türkiye de çok fazla etkilendi sadece o şekilde takip ettim ekonomi şu bu.”

G9 pandemisinin başlatılmasına dair şüpheli bir yaklaşımda bulunsa da iddialara daha negatif yaklaşmakta ve o dönem daha çok kendine odaklandığını ifade etmiştir. Bunun yanında aşya karşı şüphesini dile getirmiştir. Bu nedenle ona aşyla ilgili şüphesini nedenlerini soruyorum:

G9: *“Şüphelenmek doğal çünkü zaman kısıtlı. Ben de şüpheliydim ve aşı olmadım. Burada söylemek ne kadar şey bilmiyorum ama. Şimdi şöyle bir şey. Benim aşı olmamaktaki en büyük şansım memleketteydim ve böyle zaten küçük ve izole bir ortamdı. Giren çıkan şehir dışından gelen seyahat eden insanlar yoktu. Aşya daha riskli buldum bundan. Ama annem babam aşı oldu mesela. Bizim orada bir de yaşam çok farklı, tek katlı müstakil evi var herkesin. Yani onun dışında biriyle iletişim kuracaksam bile karşıdan karşıya iletişim kurabiliyorsun. Böyle herkesin geçtiği o koridorlardan merdivenlerden yürümek zorunda değilsin. Ya da birinin bıraktığı bir sürüntü yüzünden hasta olmak zorunda değilsin. Kendi kendine baştan izole edebiliyorsun. Onun dışında yani aşı karşıtlığı denemez benimki. Ama kendim güvenmedim. Niye güvenmedim şöyle, çok kısıtlı bir zamandı ve çok hızlı çıkarılan bir durumdu. Şimdi görüyoruz işte. Bazı kalıtsal sıkıntılar olabileceğini.”*

G9’un koşullardan dolayı ve izole kalmasını da hesaba katarak bir fayda zarar hesabı yaptığı görülmektedir. Aynı tür karşılaştırmayı aşı olanlarda da görmüştük. Aşı olanlar ise yan etkileri olsa da bir karşılaştırma yaptıklarında aşı olmanın çok daha doğru olacağını söylemişlerdir. G9 aşı olmamış ve şüphe duymaktadır. Ancak kendisini aşı karşıtı olarak tanımlamamaktadır:

G9: *“Ben hızlı üretildiği için genel testlerin veya bazı şeylerin es geçildiğini, çok hızlı yapıldığını düşündüğüm için kendi adıma böyle bir karar aldım. Ama onun dışında Türkiye’de aşı karşıtlığı çok saçma yerlere vardı. Yani böyle siyasi bir şey haline geldi evet veya hayır tarzında. Ben olacağım veya olmayacağım. Niye olmayacağını da bilmiyor niye olması gerektiğini de bilmiyor. Bu arada çalıştığı ortam veya kurum yüzünden de bu zorunda bırakıldı. Bu da çok saçmaydı. İstemeyerek olan vardı. Ulaşım da zordu. Şehirlerarası yolculukta ben hep sürüntü veriyordum. Yani test yaptırıp çıkıyordum. İstanbul’a geliyordum mesela o testin süresi iki gündü. İstanbul’dan dönmek için bir daha test yaptırmam gerekiyordu ve İstanbul’da test yaptırdığım yerde benim memleketimde ömrümde maruz kalmayacağım insana maruz kalıyordum. Hasta değilsen de hasta olma ihtimalinin çok yüksek olacağı bir yerdi. Çok saçmaydı o dönem. Karşıtlık bizde biraz farklı. Siyasi vesaire olarak.”*

G9’un aşı karşıtlığı ile kendi şüphesini ayırdığı en önemli nokta aşının politikleştirilmesi ve politik söylemlerde kullanılmasıdır. Aşı, şu veya bu amaçlarla yapılıyor demek aşının politikleştirilmesi

ve bunun yanında komplocu bir söylemin, şablonun da içerisine konulması anlamına gelmektedir. G9 hem pandemiye hem aşıya siyasi bir anlam atfetmemektedir. Dolayısıyla şüpheli kalmakta ancak bu konuda komplocu söyleme katılmamaktadır. Şüphenin tanımını, gerekliliğini ancak komplo teorilerinden farkını ve ideolojik bakışı en iyi G8 tanımlıyor:

G8: *“Yani şüpheyi doğal karşılıyorum. Bir şeyden hiç şüphe duymamak, muhafazakâr bir tavır aslında. Şimdi daha muhafazakâr ve daha sağ görüşlü olan kendini daha korumaya yönelmiş insanlardır genelde. Ve bu insanlar aşıya karşıdır. Lakin doğrudan hadi aşı olalım diye koşturmak da hiç kimseden dinlemeden, bu da hiç şüphe etmeyerek aslında yine farklı türde bir muhafazakâr davranıştır. Kendini tamamen bırakmış oluyorsun. Şüphe duymak doğaldır. İnsan şüpheyile yaşar. Şüpheden merak doğar veya tam tersi. Bilim de merakla olur. Bilimsel bilgiler de birilerinin merak etmesiyle oluşmuştur. Şüphe duymak insanın doğasında olan bir şey.”*

Bu bölümde akademisyenlerin pandemi ve aşıya bakışları incelenmiştir. Görüşülen akademisyenlerin çoğunluğu hem pandemi hem de aşıya rasyonel yaklaşmıştır. Aşıya güvenenler genellikle fayda zarar hesabı yapmış, olası yan etkileri kabul etmiş ancak hastalıktan korunmak için aşının gerekliliğini vurgulamışlar ve her ilacın yan etkisinin olabileceğini ifade etmişlerdir. Bunun yanında diğer akademisyenlerin arasında herhangi bir aşı karşıtı bulunmamakta ancak şüpheli yaklaşanlar bulunmaktadır. Şüphenin nedenleri arasında medyadan ve uzmanlardan gelen karışık mesajları, ilaç şirketlerine karşı güvensizliği ve aşı üretim sürecinin çok hızlı gerçekleşmesini örnek gösterebiliriz. Son neden ise doğru bir bilim okuryazarlığı ile örneğin tıp teknolojisinin çok ileride olması ve RNA temelli aşılardan hızlı üretilebildiğini bilerek bunun yanında Covid virüs ailesinin önceden de var olduğunu ve buna yönelik çalışmaların yapılıyor olduğunu farkında olmaktır. Son olarak da daha rasyonel bir kamu yayıncılığı ile bu şüphelerin en azından birinin ortadan kalkacağını söyleyebiliriz.

Akademisyenlerin yine çoğunluğu pandemiye bir komplo olarak okumamaktadır. Rasyonel yaklaşanlar bilimsel düşünce ile mutasyonel sistemleri, tarihteki salgınları örnek göstererek fenomenin doğallığını savunmaktadırlar. Pandemi konusunda komplo teorilerine yatkın görüşleri paylaşan akademisyenler ise pandemiye politik bir sıfat atfetmektedirler. Bunun politik bir tasarı olduğunu düşünen akademisyenlerden birinin zaten halihazırda dünyanın bilinmez birileri tarafından yönetilen bir yer olduğunu iddia ettiğinden pandemi konusunu da aslında bu komplocu şablonun içine dahil ettiğini söyleyebiliriz. Pandemiye politik yaklaşan diğer akademisyenin ise bilimin siyasallaştığını savunduğunu, dolayısıyla pandemiyle ilgili dezenformasyona açık hale geldiğini belirtebiliriz.

4.4.4. İsrail-Filistin: Akademisyenlerin Jeopolitik Okumaları

Bu bölümde akademisyenlerin jeopolitik tahlillerini inceleme fırsatımız olacak. Konu çok geniş olduğundan akademisyenlere görüşmelerde öncelikle gündemde olan İsrail-Filistin meselesi sorulmuştur. Bu sorular önce direkt fikirleri üzerine değil, herhangi bir çekinceye mahal vermemek adına ‘sosyal medyada olayı nasıl görüyorsunuz veya karşınıza neler çıkıyor?’ gibi sorularla sohbet başlatılmıştır. Görüşme sohbet havasında geçtiği için akademisyenlerin görüşlerine göre farklı konular konuşulmuştur. Bu nedenle bazı akademisyenlerden genel jeopolitik görüşlerini, Yahudilere veya diğer azınlıklara dair yaklaşımlarını görebileceğiz.

Sohbete İsrail-Filistin meselesiyle başlayıp İsrail ve Yahudiliğe dair yaklaşımları soruyorum. Akademisyenlerin genelinde Yahudiliğe karşı negatif bir tutum bulunmuyor. Örneğin G2 Yahudiliği ana dil bağlamında değerlendirmektedir.

G2: *“Şimdi şöyle, Yahudilik, Türk, Fransız, Kürt neticede bir ana dili konuşan, din bağlamında da değil. Bu şekilde görmek lazım. Yahudilerin içinde de çok fazla bu son savaş bağlamında karşı çıkan da var. Ben oturduğum yerde sözel bir şey yazıyorum ama onlar sokağa çıkıyorlar. Dolayısıyla bu bir Yahudilik veya Yahudi karşıtlığı olan bir şey değil. Hatta dindar Yahudilerin içinde de savaş karşıtı olanlar var. Bir yerde bu politik.”*

Antisemit veya bir ırka karşı tutum alındığında “Kötücül İlişkilendirme Hatası” (Kramer, 1994) devreye girmekte, karşı kamp öznesizleşmekte ve stereotip bir tahayyül devreye girmektedir. Ancak görüldüğü üzere G2 Yahudileri yekpare bir şekilde değerlendirmemekte ve her sosyolojide olduğu gibi farklılıklara dikkat çekmektedir. Bunun yanında hem İsrail hem Yahudiler birçok uluslararası komplo teorisi içerisinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla Yahudilerin uluslararası güçlerine dair bir soru yöneltiyorum.

G2: *“Biz fizikçiyiz yani ne bileyim. Rüzgâr bazen güzel güzel eser ama bir rüzgâr vardır ayakta duramazsın. Neticede bugün İsrail’in yapabildiğini herhangi bir saldırgan ideoloji, mesela Türkçülük adına Osmanlı çok büyüktü, bunlar bize atadan kalma topraklar, öyle olmuş böyle olmuş falan, bunu hayata geçirmeye kalkarsan bir F16 bile alamazsın. Yapamamış olmayı korunmak olarak görüyor. Fazla güç zehirlenme yapıyor. Onlar yapabiliyorlarsa demek ki kontrol ediyorlar. Silah dışında da tabi burada hegemonik bir güç var, olmasaydı keşke. Onu açıklayamam ben. İngilizce’de baktığın zaman gördüğünü anlarsın “what you see what you get” gibi bir söz vardı. Yapabiliyor demek ki.”*

Görüldüğü üzere G2 görünenin dışında bir yorumda bulunmamaktadır. Karşılaştırma yaparak basit bir neden sonuç ilişkisi kurmakta, dolayısıyla İsrail’in görünen gücü dışında herhangi bir çıkarımda bulunmamaktadır. Silah dışında bir hegemonik güç olduğunu söylemekte ancak bunun nasıl olduğuna

dair bir fikri olmadığından, fikri olsa da doğrulayamadığından herhangi bir komplocu düşünceye girmemektedir. Pandemi arkasında bir tasarı arayan G10 ise Yahudi ile Siyonist'i net bir şekilde ayırmaktadır:

G10: *“Yani Siyonizm dediğimiz şey zaten çok politik bir şey bir kere. O yüzden yani ayırmak gerekir bence. Yahudi dediğimiz şey bir ırk sonuçta. Herkes de Siyonist değil. Bu kadar clear bir şeyi var orada. Çünkü hepimizin Musevi arkadaşları var sonuçta. Üstelik farklı ülkelerde yaşayan insanlar farklı kültürlere eğilimlidir. Ama Siyonist dediğimiz şey politik bir meseledir. Daha ideolojik bir şey. Onunla Yahudiliği bağdaştıramazsınız. İkisi apayrı şey.”*

Yahudilerin dünyada güçlü olduğu algısına katılıp katılmadığını soruyorum.

G10: *“Hayır yok. Yani niye olsun ki. O zaman ABD ve Rusya arasındaki şeyi de öyle yapabiliriz. Savaşları kim yaratıyor ona da bakabiliriz. Bölgeleri tek tek ele de alabiliriz. Yani ben yurt dışında bir Arap ülkesinde büyüyüp, Coca-Cola yerine hep Pepsi içen. Crash diye bir Coca-Cola markası yaratılan falan bir yerde büyüdüm sonuçta. Yahudi hiçbir malın satılmadığı bir Arap ülkesiydi. Fakat şimdi herkes birbiriyle alışveriş yapıyor. Bu politik, ekonomik bir durumdur. Duruma göre değişir.”*

G8 de Yahudilerin uluslararası ilişkilerde ve özellikle ABD'nin içinde Yahudilerin güçlü olduğu düşüncesini paylaşmakta, neredeyse tüm Yahudilerin zengin olduğu varsayımında bulunmakta ancak Siyonizm ile Yahudiliği ayırmaktadır:

G8: *“Alenen katliam yapıyor tabii İsrail. Bunu nasıl devam ettiriyor, şu var, ABD'den ve İngiltere'den sonsuz kredisi var. Aynı zamanda NATO üyesi. İsrail böyle orada şımarıkça davranabiliyor. ABD'nin de desteği olduğu için o bölgede onun temsilcisi gibi. Yani oradaki diğer Arap devletlerine Araplara bir sopa gösterme enstrümanı gibi bir şey. İleri karakol tarzı, satrançtaki gibi E5'e atı koymuşlar, bağlamışlar oraya. Yani ABD'deki Yahudi nüfusu İsrail'dekinden fazla hatta üç kat falan fazla bildiğim kadarıyla. Yani oradakiler de üst gelir grubu vatandaşlardan oluşuyor Yahudiler. Lobi faaliyeti illaki vardır. Ben doğrudan şu lobi şunu destekliyor gibi bir şey diyemem, bilmiyorum açıkçası. İlla bir etkileri vardır... Siyonist kişi İsrail devletinin esas kurulma gayesi taşıyan ve büyük İsrail'i kurma amacı güden kişidir. Daha fanatik insanlardan oluşuyor, fanatik Yahudilerden oluşuyor. Yani normal Yahudi ile nasıl ayırırsın dediğin zaman, Siyonist olmayan Yahudi vatandaşlar da illaki vardır. Her Yahudi Siyonist olmak zorunda değil bence yani. Büyük hayali kurmuyorsa, diğer halklara alt kimlikmiş gibi bakmıyorsa bu Siyonist diyemeyiz.”*

ABD'deki Yahudi nüfusundan hareketle G8'in azınlıklarla ilgili düşüncesini merak ediyorum. Azınlıklar ve sızma, Türkiye'yi içerden ele geçirme veya zarar verme Türkiye'ye özgü komplo

teorilerinden biridir. Literatürde tartıştığımız üzere Sevr Sendromu, yabancı güçlerin sürekli olarak Türk ulusunu yok etmeyi ve egemenliğini baltalamayı amaçlayan gizli bir gündemleri olduğu anlatısını sunmaktadır (Kuzmanovic, 2012, s. 46). Bu anlatıda azınlıklar da yabancı güçlerin içerideki en güçlü maşaları, casusları olarak sunulmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de bir kısım azınlıklara karşı geleneksel olarak paranoyak yaklaşmıştır. G8’e ilk olarak anket çalışmasında olduğu gibi azınlıkların bir ülke için tehdit oluşturup oluşturmadığını soruyorum:

G8: *“Koşullara bağlı olarak oluşturabilir.”*

“Kürtler? Veya genel olarak azınlıklar maşa olarak kullanılıyor mu?”

G8: *“Şimdi çok fanatik olanları, dağa çıkanları falan maşa, enstrüman olarak kullandıkları kesin yani. Ne yapılması lazım, yani genel olarak: Türk üst kimliğini kabullenmelerini istiyorsak aslında biraz da oranın biraz daha medenileştirilmesi lazım. Sağlıklı olarak bir arada yaşayacaksan, bir yerde asimile etmiş olman gerekiyor, bu böyle. Ulus devlet yapısından oluşuyor Türkiye Cumhuriyeti devleti. Lazlar biz devlet kuralım demiyor neden çünkü hâkim ideolojiyi kabul etmişler.”*

G8 Kürtleri tek bir grup olarak görmemekte ancak bölgenin genel olarak medeni olmadığından dolayı böyle sorunlar yaşandığını belirtmektedir. Bu iktisadi, kültürel ve eğitim düzeyi olarak geri kalmışlığın bu tür eylemlere ittiğini kendi üzerinden ve deneyimlerinden ilginç bir örnekle aktarmaktadır:

G8: *“Kürtlere baktığın zaman şöyle, Türkiye’nin Doğu’su hem iktisadi olarak hem kültürel olarak gelişmemiş bir bölge. Belli ki bunlar çok büyük sancılar doğuruyor. Zaten şu da var hani, eğitilmiş bir insan tutup dağa çıkıp ateş etmez. Bir eğitim aldıysa, o eğitim sonucunda belirli bir kalıba dökülmüş oluyor. Şunu söyleyebilirim. Şimdi işsiz kalmış bir mühendis bordo bereli başvurusu olursa belki başvurur. Ben başvurmuştum mesela. Ben de orada çatışmaya girmek istiyordum açıkçası. Ama ben İTÜ’den mezun olmuş bir insanım. Onların içinde de bir işsiz olmuş olur, hayatta bunalıma girmiş olabilir ancak böyle gidebilir. Bu türler eğitilmişleri de tetikleyebilir dağa çıkmak için. Ama genel olarak eğitim almış kişilerin genel eğilimi tehlikelerden kaçınmaktır. Eğitimsiz insan da bir şekilde kendini gerçekleştirmek zorundadır. Kendini tanımlamak için bir gruba ait olması gerekiyor. Şimdi Kürtler diye bir grup olması gerekiyor.”*

G8 bölgedeki gelişmemişliğin ve eğitimsizliğin şiddeti ve silahlanmayı arttırdığını ifade etmekte, medeniyeti götürmek derken de aslında bu noktadan bahsetmektedir. Eğitimsiz kişilerin bu tür eğilimlere girmesini doğal karşılamakta hatta bunun da ötesinde kendi üzerinden verdiği örnekte kişiler eğitilmiş olsa dahi bu eğitimin karşılığını alamadığında veya istihdam edilemediğinde yine bu tür

eğilimlere sahip olacağını belirtmektedir. Son olarak Kürtlerin bir kısmının maşa olarak kullandığını söyleyen G8' e amacın ne olduğunu soruyorum:

G8: *“Şöyle söyleyeyim. Benim düşüncem bu noktada şu: devlet falan kurabilecekleri yok bence zaten, dümen yapıyorlar. Olay devlet kurmak da değil aslında. O bölgeyi geri bırakmak ve bir Türkiye bir adım atacağı zaman orada bir koz olarak bunu kullanmak. Türkiye’yi geri bıraktırmak amacı güdüyor aslında oradaki yapılanma. Şimdi nasıl Musul ve Kerkük’ü Atatürk almak üzereyken Şeyh Said isyan ediyor, Kürtler yine. Aynı şekilde Kürtler isyan ediyor. Manivela kolu gibi kullanıyor. Yani orada Kürt devleti kurulması da elzem değil. İngilizler Kürt devleti kurulsun çok büyük zevk alalım gibi düşünüyor muydu tam bilemiyorum. Bunu kendi çıkarlarına göre o tarafı karıştırıp masa başında taviz verdirmek amaç, geri bıraktırmak. Sürekli sürdürülebilir bir kriz yaratmak. Amaç bu yani esasen.”*

G8’in öncelikle tüm bir etnik grubu aynı şekilde tanımlamadığını görmekteyiz. Bunun yanında bir azınlık grubuna örneğin hainlik tanımlaması gibi ideolojik bir bakıştan ziyade iktisadi temelli olarak yaklaştığını söyleyebiliriz. Ancak sorunun çözümünü de demokratik veya kültürel konulardan ziyade ekonomide bulmaktadır. Azınlık aidiyetinin refahla çözülebileceği görüşünde olduğunu söyleyebiliriz. Medeniyet tanımını ise belli bir perspektiften yapmaktadır.

Tekrar Filistin İsrail meselesine dönersek G3 de konuya kültürel veya dini etkileri ayırarak ekonomik ve jeopolitik yaklaşmaktadır.

G3: *“Biraz daha bence olayı kültürel bağlamdan almak gerekiyor. Yahudi milliyetçi çerçevesinden ve dini bağlamdan ayırmak gerekiyor. Benim için en azından bu biraz daha ekonomi politiğin gizlenmesi için bir kılıf gibi geliyor. Yahudi devletinin 1940’larda oraya kurulma nedeni jeopolitiktir. Dünyada birçok yerde soykırım oluyor, Yemen mesela. Yemen’de yapılan katliamları kimse konuşmuyor şu an. Nikaragua’da yapıldı, Afrika’da da birçok kez yapıldı. Kapitalizm ve ABD’nin (Batı) kendi sürdürülebilirliğini devam ettirmek için yaptığı şeyler.”*

G3’ün siyasi olarak sol görüşte olduğunu görmekteyiz. Etnik ve siyasi katliamların genelde kapitalizmin kendini sürdürmesi için yapıldığını öne sürmektedir. Kapitalist antagonizm, kapitalizmin ihtilafsız olamayacağı düşüncesi Marksist düşünceyle örtüşmekte ve bu nedenle G3’ün perspektifinin bu doğrultuda olduğunu söyleyebiliriz. G3 de görüşmede halihazırda eleştirel teoriden beslendiğini ifade etmiştir.

G3: *“Kıyılar burada oldukça önemli, Gazze kıyı, Yemen de kıyıda. Buralarda belirli jeopolitik olarak kendi kontrol noktalarını kurmak için. O bölgeleri kontrol edebilmek ve üs kurmak için kullanılan uzun vadeli faaliyetler gibi geliyor. Çünkü Gazze’nin İsrail tarafından*

alınması hem ticaret yolları açılması anlamına gelmekte hem de Arabistan'dan İran'a kadar o jeopolitik bölgeyi kontrol altına alabileceği anlamına geliyor. Orada yine gemi trafiğini, deniz trafiğini yine kontrol altına alabileceğini gösteriyor. Bu benim düşüncem, ne kadar doğru bilmiyorum. Ben ne uluslararası ekonomistim ne uluslararası ilişkilerden anlarım ne de siyaset bilimciyim. Sadece bir tarih okumasıyla beraber, eleştirel teori çerçevesinde, sosyolojik yaklaşımla gözlemlediğim şekli bu. İsrail neticede emperyalizmin bir karakol noktasıdır. Çok da geniş şimdi Kuzey Kıbrıs, Gazze, Lübnan, işte Yemen, Afganistan... Yani hep böyle."

G3 İsrail üzerinden geniş bir jeopolitik plan olduğunu iddia etmektedir. İddia ettiği plan geniş bir deniz ticareti hegemonyasını kapsayan iktisadi bir plandır. Söylemde Gazze Limanı'nın merkeze alındığı bu planda tüm Ortadoğu deniz ticaretinin ele geçirilmesi amacı söz konusudur. Ancak Gazze'nin yok edilmesinden önce halihazırda yıllardır hem karadan hem denizden abluka altında olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Gazze'nin tamamen ele geçirilmesinin İsrail'in deniz ticareti açısından ne derece bir katkı sağlayacağı bir soru işaretidir. Deniz ticareti ve limanlar konusu maliyeti, lojistiği, uluslararası ilişkileri ve deniz hukukunu içerisine alan geniş bir konu olmakla beraber modern dönemde belirli kıyıların işgal edilmesinin deniz ticaretini ne derece ele geçireceği de tartışmalı bir konudur. Örneğin dünyanın en büyük ikinci limanı küçük bir ülke olan Singapur'da yer almaktadır. Fakat G3'ün jeopolitik görüşleri her ne kadar tartışmalı olursa olsun söylediklerinin eleştiriye açık yorumlar olduğunu ve konunun uzmanı olmadığını ifade etmesi söylemlerini komplocu söylemden ayırmaktadır. G3'ün geniş jeopolitik görüşleri olduğundan dolayı Türkiye ile ilgili görüşlerini öğrenmek için Türkiye'ye karşı yabancı güçlerin planlarının olup olmadığını soruyorum:

G3: *"Vardır. Neden olmasın? Tarihte bu var bence. Kıbrıs çok önemli bir nokta bence. Kıbrıs'ın tamamen bir Yunan toprağı olması demek, Akdeniz'in aman Allah'ım tamamen Batı'nın kontrolü altına girmesi demek mesela. Bizim de Akdeniz'e kıyımız var tabi ama biz o kadar güçlü değiliz, donanmamız o kadar güçlü değil. Yani güçlüdür belki ama bilmiyorum, çok bir askeri bilgim yok. Sonuç olarak onların kontrolü altına girecek. Aşağıda Mısır var. Düşünsene nasıl kontrol altına alabileceklerini. Ben gittim Kıbrıs'a, BM'nin olduğu bölgeyi de gördüm. Düşünsene 1974'ten beridir orada. Allah'tan bir şekilde bir denge politikası izlenmiş. Bu çok önemli."*

G3'ün tarihsel bir bakışın yanında milliyetçi duygusal bir bakış açısına da sahip olduğunu görmekteyiz. Batı'yı bir blok düşman olarak tanımladığını ve bunun yanında Güney'de de Mısır var diyerek genel olarak Batı dışında da olası bir düşman tanımı yapmaktadır. Burada ilginç olarak G3'ün ekonomik açıdan sol perspektiften bir kapitalizm eleştirisi yaptığını ancak Türkiye ve dış ilişkiler bağlamında daha milliyetçi bir okuma yaptığını görmekteyiz. Bu çelişkiyi kendisi şu şekilde açıklıyor:

G3: “Söylediklerim çok saçma gelebilir. Her ne kadar radikal sol görüşe yakın olsam da ben muhafazakâr bir ailede doğmuş büyümüş birisiyim. Bu nedenle düşüncelerimde sağ perspektif her zaman olabiliyor. Nasıl düşündüklerini de düşünebiliyorum. İlla ki Türkiye ile ilgili planlar vardır.”

G3’ün sağ siyasi bir perspektifle geniş jeopolitik değerlendirmelerinden sonra azınlıklar hakkında ne düşündüğünü görmek de önemli olacağından Türkiye’ye karşı planlarda azınlıkların kullanılıp kullanılmadığı konusunda bir soru yöneltiyorum. Cevabı ise Kürt sorunu üzerinden oluyor:

G3: “Kürt sorunu dediğimiz şey, daha doğrusu oradaki gerillanın, militanların kendi bağımsız veya özerk devletini kurmak istemesi, Suriye’nin karıştırılması ve Esat’ın bir şekilde devrilememesi, Irak’ta ve tüm bu bölgede olanları düşünmek gerekir. Orada bir Kürt özerk devletinin olması demek bana göre bir Amerikan üstünün kurulması demek.”

G3’ün Kürt sorununu tanımlarken tamamen bir güvenlik paradigması üzerinden tanımladığını görmekteyiz. Bunun yanında Kürtler üzerinden yine çok geniş bir jeopolitik değerlendirme yaparak sadece Türkiye için değil bölgedeki diğer ülkeler için de bir sorun teşkil ettiğini ifade etmektedir.

G3: “Türk milliyetçisi de Kürt milliyetçisi de daha doğrusu bu milliyetçilik olgusunu sadece ırk temelli değerlendirdiğimizde birçok sorun yaşadığımızı düşünüyorum. Ve Türkiye üzerinden de bence olmayan, daha öncesinde 1950’lerde de bir Rum sorunu vardı biliyorsun. Kovuldu gittiler. Şimdi Kürt sorunu çıktı. Kürt sorununda da başarılı olunamadı herhalde. Şimdi de mülteci, göçmen sorunu var. Yani bir şekilde var yani. Meseleye biraz jeopolitik, jeo-kültürel ve konjonktürel bakmak lazım.”

G3 her türlü milliyetçiliği kınamakta ancak görüldüğü üzere Türkiye içindeki azınlıklara hem tarihsel hem de güncel anlamda aynı işlevi yüklemektedir. Buradaki “başarılı olunamadı” ifadesinde açık olmasa da Sevr Sendromu’na bağlı komplo teorilerinde olduğu gibi azınlıkların Türkiye’ye yönelik planlarda kullanıldığı veya bir ‘sızma’ hareketi olarak atfedildiği iması görülmektedir. Sevr Sendromu’nu referans gösterilmesinin sebebi sadece bir azınlığın veya tarihin bir noktasından ziyade geniş bir zaman spektrumunda birçok azınlığın aynı ve kendi içinde tutarlı bir şekilde söyleme dahil edilmesidir.

İsrail ile ilişkili günümüzde Ortadoğu’da yaşananların dışında, İsrail’in kuruluşu da birçok tartışmanın yanında komplo teorilerini de beraberinde getirmiştir. Yahudiliğin kendisinin sürekli komplo teorilerinde yer almasıyla beraber üstüne çok yakın bir tarihte çatışmaların ortasındaki bir bölgede Yahudi devletinin kurulmasının komplo teorilerinde yer almasını görmek şaşırtıcı olmamaktadır. Kısaca bahsedecek olursak, modern İsrail’in kuruluşu Rusya İmparatorluğu’nda 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkan Siyonist harekete dayanmaktadır. İlk olarak 1905 devriminden sonra

Rusya'dan Filistin bölgesine olan Yahudi göçü artmış, Birinci Dünya Savaşından itibaren bölgeyi İngiltere ele geçirmiş ve İngiltere Balfour Deklarasyonunu yayınlarak Yahudi devletinin kurulmasına yönelik ilk adımı atmıştır. İngiliz yönetimi sırasında da Yahudi göçleri devam etmiştir. Ardından bilindiği üzere Almanya'da Nazilerin 2. Dünya Savaşı sırasında Yahudilere yönelik soykırımının ardından bölgede Yahudi devleti kurulması daha doğrusu Filistin'in büyük bir bölümünün nüfusun yarısı kadar bile olmayan Yahudilere ayrılması BM çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. İngiltere bölgeden ayrılır ayrılmaz İsrail bağımsızlığını ilan etmiştir (Editors, 2010). Ardından Filistinliler ve komşu Arap devletleri bağımsızlığı kabul etmemiş ve ertesi gün Filistin'i işgal etmişler ancak İsrail güçleri tümünü püskürterek bölgeyi tekrar ele geçirmiştir. Neticede bölgede İsrail temelli çatışmalar ve savaşlar günümüze kadar sürmüştür. Resmi olanı anlatmamızın sebebi ise İsrail'in kuruluşuyla ilgili birçok alternatif anlatının ve komplocu söyleme dahil edilen hikayeleştirmelerin bulunmasıdır.

G1: *“İsrail orada Amerika'nın adeta, özel çabalarıyla kurduğu, daha doğrusu Yahudi lobisinin, Rothschild'lerin falan kurduğu, garnizon devlet gibi İsrail. Atatürk mesela, uzun süre desteklemiyor İsrail'in kurulmasını. 1948'den sonra İsmet İnönü'nün de direnememesinden sonra İsrail kuruluyor. Yani Ortadoğu devletleri de İsrail'in kuruluşunu desteklemiyor ama Amerika güçlendikçe, orada bir garnizon devlet kurulması neredeyse kaçınılmaz hale geliyor. Çünkü Amerikalılar, gelecek projeksiyonlarını 10 yıla 20 yıla göre yapmıyorlar. 100 yıllık, 200 yıllık 300 yıllık projeksiyonlara göre hareket ediyorlar. 100 yıllık projeksiyonlarında Amerika'daki bütün petrol kaynakları, madenler vs. tükenme noktasına geliyor. Nüfusun ulaşabileceği sınırlar ölçülüyor hesaplanıyor ve belli bir süre sonra Ortadoğu'daki petrole çok büyük bir ihtiyaç duyulacağı ortaya çıkıyor. O yüzden, bu Amerika'nın nerdeyse bir yüzyıldır süren projesi, belki daha evveli de vardır. TC'nin 1923'te kurulması, bu projeyi baya bir geciktiriyor, Atatürk'ün politikaları, yaklaşımı. Ama 2. Dünya Savaşından sonra Atatürk de yok direnen de yok.”*

Görüldüğü üzere G1'in anlatısında büyük bir planlama olduğu söylemi vardır. Rothschild ve diğer büyük aileler ile ilgili komplo teorilerinin çok yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Başka tröst şirketler, çok daha büyük sermayeler günümüzde ortaya çıkmış olsa da özellikle Türkiye'deki komplo teorisyenlerinin ve komplo teorilerine inanan kişilerin Rothschild ve Rockefeller gibi ailelere takıntıları ve onlar üzerinden bir komplo teorisi kurma alışkanlığı devam etmektedir. İsrail'de bulunan Edmond de Rothschild vakfının sitesinde Baron Edmond Rothschild'in İsrail'de tam 500 kilometrekare toprak satın aldığı ve birçok fabrika kurulduğu belirtilmektedir (Foundation, 2024). Bunun yanında Rothschild'lerin tümünün İsrail konusuna aynı şekilde bakmadıkları bilinmektedir. Fakat burada daha da önemlisi G1'in ABD'nin 300 yıllık planlama yaptığı iddiasıdır. İsrail'in kurulmasını da bu büyük planlamaya dahil ettiği görülmektedir. Tek taraflı geniş ve yüzyıllarca süren planlama iddiası da komplo teorilerinin

içerisinde yer alan bir iddiadır. İsrail'in kurulması ABD'den ziyade İngiltere'nin bölgede otorite boşluğu bırakması ardından gerçekleşmiştir. Elbette ABD'nin veya ABD'li sermayedarların da İsrail'in kurulmasına katkısı olmuştur. Ancak sürekli dinamiklerin, siyasetin, ekonomik çerçevenin değiştiği bir coğrafyanın üzerinde olduğu iddia edilen yüzyıllık planların yapılması mümkün olmamakla beraber yine coğrafyanın kendisinde oluşan problemleri, insan hakları ihlallerini ve yolsuzluk gibi meselelerin görülmemesine sebep olmakta ve yaşanan tüm sorunların sorumlusunun dış kaynaklı olduğu söylemini öne çıkarmaktadır. Ortadoğu siyasetinde de genel olarak Batılı güçler ve Batılı değerler pejoratif olarak sorumlu ilan edilmekte bu sayede siyasetçiler kendileri üzerindeki sorumluluğu atmaktadırlar. Daha önce belirtildiği üzere başarısız olan siyasetçiler başarısızlıklarının nedeni olarak karanlık odakları, belli belirsiz gizli güçleri işaret etmektedir. Neticede politik söylemde komplo teorileri "kaybedenin bahanesi" haline gelmektedir (Fenster, 2008, s. 10-11). Miller, Saunders ve Farhart da daha çok Batı siyasetinde sağcı siyasetçilerin bu tür söylemleri daha çok kullandığını ifade etmişlerdir (2015, s. 3). Ortadoğu siyasetçilerinde ise bunun her türlü ideolojide çok daha yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Siyasetçilerin tanımladığı hayali veya olası aktörlere çok fazla güç atfedilmektedir.

G1: *"Zaten Amerika'nın kuruluşunda ve büyümesinde Siyonist sermayesinin çok büyük etkisi var. Yani Amerika demek Yahudi sermayesi demek. Şimdi 350 milyonluk ABD 7 milyonluk İsrail ile oradaki bütün çevreyi kontrol ediyor, bastırıyor. Tarım yapıyor, bir rasyonalite üzerinde yükseliyor."*

Görüldüğü gibi G1 söyleminde Yahudilere özel bir güç atfetmektedir. Özellikle Yahudi sermayesi eşittir ABD gibi bir tanımlama bunu göstermektedir. Yahudi iş adamlarının ve filantropistlerin ABD'nin politikalarına belirli ve sınırlı etkileri olabilir ancak Yahudilerin neticede ABD'ye göçen birçok milletten birisi olduğunu söyleyebiliriz. Yahudi sermayesinin ABD'yi kurduğuna dair hiçbir veri de bulunmamaktadır. Aksine ABD'nin kuruluşunun merkezinde yer alan Kıta Kongresinde herhangi bir Yahudi delegasyonu yoktur. Bağımsızlık Bildirgesinde de herhangi bir Yahudi kişinin imzası bulunmamış ve son olarak 1787 yılındaki Federal Kongre'nin de herhangi bir Yahudi üyesi olmamıştır (Dalin, 2014).

Yahudilerin ekonomik gücüne dair bir gösterge olarak sunulan diğer bir konu da iddia edilen Yahudi ürünleridir. Bilindiği üzere Coca-Cola markası Ortadoğu'da bu konuda büyük bir semboldür. Hem Türkiye'de hem diğer Müslüman nüfusunun bulunduğu ülkelerde zaman zaman İsrail'e tepki bağlamında Coca-Cola Boykotları yapılmıştır. Aslında günümüzde çevrimiçi kısa bir araştırma yapıldığında Coca-Cola'nın halka açık ve binlerce kişinin hisse ile sahibi olabildiği bir şirket olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında Coca-Cola'nın Berkshire Hathaway Holding'e bağlı olduğunu ve bu holdingin de sahibinin Warren Buffet olduğunu görmekteyiz. Buffet aynı zamanda Coca-Cola'nın da kurucusudur. Warren Buffen'in Nebraska'da doğmuş bir Amerikalı olduğu belirtilmektedir. ABD'de

Yahudi bir yayın kuruluşu olan “Jewish Journal”, Buffet’in Yahudi olmadığını aksine Agnostik olduğunu belirtmektedir (Tigay, 2006). Ancak yine de Coca-Cola bir Yahudi şirkettir algısı günümüzde de yaygındır.

G7: “Bir de bir yerde okudum, mesela Cola Turka aslında vardı bir ara vardı hayatımızda ve aniden yok oldu. Onun sebebi şeymiş, aslında şirkete çok yüklü bir miktarda para cezası kesilmiş. Ve şirket iflasını duyurmak zorunda kalmış. Ve kapanmış. Aslında Cola Turka vardı ve tutmadığı için iflas etmedi. Aniden iflas etti. İnsanlar kullanıyordu. Ama bir anda yok oldu ve hiçbirimiz ne oldu demedik. İyi diğeri varmış onu içeriz dedik. Bunun sebebi tabii şirket kapansın diye. Çok yüklü bir ceza geliyor. Sonra galiba ikincisi de geliyor. Ve şirket iflas edip kapanıyor.”

G7’ye Cola Turka’ya devletten vergi cezası yazdırabilecek güce nasıl sahipler diye soruyorum:

G7: “Yani direkt devletten mi geliyor onu bilmiyorum. Ama yani, ben de inisiyatif alıp gidip, atıyorum yetkim varsa ceza yazmaya. Ceza yazdığımda gelip de herkes beni denetleyip, sen bu cezayı neye göre yazdın demeyebilir. Arkamın ne kadar sağlam olduğuyla ilgili bir şey. Hani onun için kim ne yapıyor onu bilmiyorum.”

Cola Turka’nın rakipleri Pepsi ve Coca-Cola tarafından şikâyet edildiğinin doğru olduğunu söyleyebiliriz. Ancak haber şöyle:

“Mısır şurubu üretmek üzere Cargill ile ortak olarak faaliyete başlayan Ülker Grubu, kola fabrikasının yanında Pendik Nişasta Sanayi üretim tesisini de kuruyor. Cargill’le ortaklaşa kurduğu Pendik Nişasta Sanayi Cargill ile Ülker arasında bir "ara firma" oluyor. Cargill’den aldığı nişasta sütünü Ülker’e satıyor, Ülker de Pendik Nişasta Sanayi’nden aldığı nişasta sütünü nişasta bazlı şekere dönüştürüp Cola Turka’da kullanıyor. Durumu fark eden ve benzer şekilde nişasta tesisi kurmak için başvuran rakipler Coca-Cola ve Pepsi, devletten bu talep için ret kararı gelince "rekabet koşullarına uyulmadığı" ve "yasal şeker kotasını aştığı" gerekçesiyle Ülker’i şikâyet ediyor.” (Gazete Memur, 2023).

Şikâyetin ardından düşük maliyetle üretildiğinden ve şeker kotası geçildiğinden dolayı şirkete ceza yazılmıştır. Dolayısıyla Yahudi lobisinin veya sermayesinin müdahalesinden ziyade burada rekabet kuralları ve gıda yönetmelikleriyle ilgili bir uygulama söz konusudur. Coca-Cola’nın yanında günümüzde Starbucks da Yahudi sermayesi olarak işaret edilmekte hatta bu çalışma yapılırken Türkiye’de şubelerine ve müşterilerine İsrail protestosu adı altında saldırılar düzenlenmektedir. Türkiye’deki ve Ortadoğu’daki Starbucks şubelerinin sahibi de yaygın dezenformasyonun aksine Kuveyt’te bulunan Alshaya Grup’tur. Ancak bu yaygın dezenformasyonlardan akademisyenlerin de etkilendiği görülmektedir:

G7: “Evet belki benim Starbucks’ta bir kahve içmememin hiçbir anlamı yok. Ama içmemin de bir anlamı yok. Yani belki içmiyor olmanın bir anlamı olur ileride. Birileri için fark ettirici bir şey olabilir. Ama içiyor olmamın eminim, kesinlikle bir faydası yok yani. Zararı olma ihtimali var. Onun için içmemeyi tercih ediyorum.”

Büyük Ortadoğu Projesi de ABD’nin Ortadoğu’yu şekillendirmek için tasarladığı iddia edilen gizli bir projedir. Bu projenin zaman zaman içeriği değişmekte ve komplo teorilerinde de kullanılmaktadır. Konuyla ilgileneceğini düşündüğümünden G11’e BOP’u soruyorum.

G11: “Büyük Ortadoğu projesi çok uzun bir konu. Bu Arap İsrail savaşına kadar giden bir konu. Bununla ilgili bir kitabım var sana onu tavsiye edeceğim. Bulabilirsem hediye edeceğim.”

“Türkiye veya İsrail bu projenin neresinde öyle sorayım çok genişse.”

G11: “İlgili tabi. 73 savaşından sonra İsrail derinlik olmadığı için etrafındaki ülkeleri şekillendirme metoduna geçti güvenlik anlamında. 73-80 arasında silahlı kuvvetlerinin eksikliklerini toparlıyor. 82’de de bir deklarasyon yayınlıyor. Model ülke de Lübnan seçiliyor. Yani bu bölgedeki ülkelerin nüfusları artıyor. Ekonomileri gelişiyor. İsrail de bunları nasıl birbirlerine düşürürüz diyor. Zaten bu konu da sırf onların planı değil. Bu planla ilgili geçmişten gelen bir altyapı var o coğrafyada. Ama bunu körüklemesin o iş olmaz tabi. Körüklemen lazım. ABD de kazanıyor bu işten. Irak’ta üssü yokken üssü var artık. Suriye’de üssü yokken üssü oluyor. Libya’da aynı şekilde. Dolayısıyla ortamı şekillendirmek önemlidir askeri harekatlarda. Bu anlamda önemli.”

Yukarıda genellikle Yahudilerin zengin olduğu ve ekonomik olarak birçok şeyi kontrol ettiği iddialarının Yahudilere yönelik komplo teorilerini meşrulaştırmak için en önemli söylemlerinden biri olduğunu ifade etmiştik. G9’a İsrail bu operasyonlarını ve saldırılarını nasıl devam ettirebiliyor sorusunu sorduğumda benzer bir cevapla karşılaşyoruz.

G9: “En büyük destekçi Amerika’nın olması. Onun dışında Yahudilerin aslında birbirlerini çok şey yapması, kollaması. Ne bileyim böyle herkes zengin mesela. Dünyada tüm zenginler Yahudi zaten. En büyük zenginler diyeyim daha doğrusu tüm zenginler değil de. Onun dışında da insanlar bir de kendi milletinden insanlara çok değer veriyorlar.”

Komplocu düşüncede farklı komplo teorilerinin birleştirildiğini (Barkun, 2003) ifade etmiştik. Ancak sadece komplo teorilerinin değil, komplocu söylemde hedeflenen aktörlerin de birbirleri ile bağlantılandırıldığı, beraber çalıştığı ve hatta bazen karıştırıldığı görülmektedir. Yahudi ve Siyonizm ayrımı sorusunda bu tür bir cevabı görmekteyiz:

G9: “Ayrırabilir miyim bilmiyorum. Daha çok Yahudilik ile Masonluğu belki daha çok bağdaştırıyorum, bilmiyorum. Hiç de düşünmedim bu arada ilk defa böyle bir soru geldi. Ama Yahudilikle beraber gelen şöyle bir şey, Yahudilikle gelen en büyük şeyin Masonluk olduğunu ve yıllardan beri, Osmanlı zamanından beri olduğunu biliyoruz. Onun dışında Siyonistlik de belki sonradan, bilmiyorum ne kadar eski. O konuda yorum yapmam doğru olmayabilir.”

Görüldüğü üzere G9 konu üzerinde gündelik hayatında derinlemesine düşünmemektedir. Ancak konu üzerine bir yorumda bulunduğu anda aslında birbiriyle ilgisi olmayan iki grubu pejoratif olarak birleştirmektedir. Bunun yanında anlatımını tarihsel bir arka planla güçlendirmeye çalışmaktadır. Daha önce bahsedildiği üzere Siyasal İslamcıların Yahudi komplo teorileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başlamış ve günümüze kadar gelmiştir. Daha yakın dönemde Ulusalcılar da Yahudilere yönelik komplo teorilerini kullanmışlardır. Günümüzde Yahudilere yönelik komplocu kuşkunun alternatif tarihsel bir söylemle birlikte yaygın olduğunu söyleyebiliriz. G9'a Yahudilik ile Masonluk arasındaki ilişkiyi ve iş birliğini biraz daha açmasını istiyorum:

G9: “Gerçekten ölçütü sadece Yahudi olmak mı onu da bilmiyorum. Gerçekten ölçütü Yahudi olmak olsaydı bu kadar insan bilmiyorum, nasıl üye olurdu. Ben yine şöyle düşünüyorum, Masonluğun amacı Yahudilerin egemen olduğu bir toplum istemek, ya da dünya istemek. Hedefleri çok büyük olabilir. Çünkü zaten tamamı Yahudi nüfusu ya da çok büyük bir Yahudi nüfusu olan bir İsrail var. İsrail'in büyük bir yüzdesi Mason, şey Yahudi. ABD'de çok var ama onların karmaşık bir nüfusu var. ABD'de de güçlüler, zaten onlar hep güçlüler. Kesinlikle dünyaya yön verecek kadar güçlüler.”

G9 Yahudilerin dünyaya yön verebilecek kadar güçlü olduğunu düşünmekte ve Masonluğu da Yahudilere ve Yahudiliğe hizmet eden bir yapı olarak görmektedir. Nihai amaç da Yahudilerin egemen olacağı bir dünya yaratmaktır. G9'un Türkiye'ye karşı olası planlar hakkında ne düşündüğünü merak ediyorum:

G9: “Türkiye'ye karşı bilmiyorum planlanan bir şey var mıdır ama Türkiye kimseye karşı zannetmiyorum ki büyük bir tehdit olsun. Yani şöyle bir durum var. Türk milletleri ya da Ortadoğu milletleriyle beraber olmak hikayeleri vardır. Hikâye denmez belki de ideolojiler vardır. Hiçbiri gerçekleşmedi. Hiçbiri zannetmiyorum ki ileride gerçekleşsin. Böyle Türkiye birine başkaldırdığında arkalarında olsun falan. Öyle bir şey yok gibi şu an konjonktürde. Ama bilmiyorum yani kimse için tehdit olabileceğini veya başkaldırabileceğini düşünmüyorum. Başkaldırıyorsa da biraz yalandan yapıyor. Arkadan başka işler dönüyordur diye düşünüyorum her zaman.”

Farklı olarak G9'un dış ilişkiler veya dış tehditlere Yahudi meselesinden daha farklı olarak daha rasyonel ve milliyetçi olmayan bir perspektifle baktığını söyleyebiliriz. Klasik milliyetçi görüşten farklı olarak yaşadığı ülkeyi yüceltmemekte, gücünü olduğundan daha fazla büyütmeyle, başka bir deyişle ülkesinin dış ilişkilerde ve jeopolitik olarak etkisinin zayıf olduğunu ifade etmektedir. "Arkada başka işler dönüyordur" derken de Türkiye'den verilen mesajların dışarıya değil içeriye dönük olarak verildiğini ima etmektedir. G9 Masonların Türkiye'ye yönelik olası planları sorusuna karşı da şu cevabı veriyor:

G9: "Bence bu kadar uğraşmazlar. Niye uğraşınlar ki burası bir bataklık. Onlar bile girse çıkamaz. Değerlendirebileceği bir kaynak da yok. Adamların çok büyük hedefleri var ve çok çalışkanlar. Burada öyle bir durum bile yok".

Son olarak da G9'un Yahudilere yönelik görüşünden dolayı azınlıkların bir ulusa tehdit olup olmayacağını soruyorum:

G9: "Azınlığın kim olduğuna bağlı, ikincisi ne kadar azınlık? Sayı önemli. Kim olduğundan kastım şu: Yahudilerden bahsettik ya insanlar birbirleriyle çok iç içeler. Birbirlerini çok destekleyici ben ne olursam o da o olsun tarzı. Öyle bir azınlıkta eminim ki bir yerde bir gün şey yaparlar. Yani çoğunluğu ele geçirirler birbirlerini tutarlarsa. Bize gelen mülteciler bir şey olmaz bu arada ben onu söyleyeyim. Onlar bizim başımıza bela hiçbir şey olmaz onlardan. Çer çöp bizimkiler. Zaten gittikleri yerde bir şey yapamazlar. Bizim sadece başımıza bela olurlar, bizden yer içerler bu kadar olur. Bu konuda da dediğim gibi azınlığın kim olduğu ve ne kadar bir azınlık olduğu. Mesela şimdi azınlıktır da yine geldiğin yerdeki devletin şu bu tarihin zengindir. Hani böyle maddi anlamda da zengin bir şeydir. Bir şekilde güçlenip bir şey yapabilirler. Türkiye'de daha fazla Yahudi olsa bu daha çok bir sıkıntıya yol açar."

G9'un azınlık görüşünün de Yahudilerin güç, etki ve nitelikleri algısı üzerinden temellendiğini görmekteyiz. Yahudi nüfusunu Arap veya diğer mültecilerden daha büyük bir tehdit olarak görmektedir. G9'un azınlıklara ikili bakışı demokratik bir görüş üzerinden değil ama daha çok seçici bir tehdit algılaması üzerinden şekillendiğini söyleyebiliriz. Yahudiler gücünden dolayı tehdit iken Türkiye'deki mülteciler hiyerarşik olarak altta yer almakta ve dolayısıyla G9'a göre yaratacağı sorunlar da minör olacaktır. Azınlıklara bakış açısı akademisyenlere göre farklılık göstermektedir. Örneğin G11'in sığınmacı/mültecilere bakışının daha farklı olduğunu görmekteyiz:

G11: "Azınlık değil. Kürtler azınlık değil. Türkiye'de azınlık yok. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran bütün vatandaşlara Türk milletinin ferdi olarak bakılır. Dolayısıyla Türkiye'de bir azınlık yok. İlk kurulduğu yıllarda yabancı inanç bazında onlara azınlık dendi. Ama onlar sonra azınlık kategorisinden çıktı. Yani Türkiye'de bir azınlık yok herkes vatandaşlık

bağıyla bağlı olduğu için Kürtler de öyle. Sığınmacılar konusu çok farklı bir konu. Sığınmacılar konusu burada küresel bir proje. Ve Türkiye'nin bu konuda yeterli bilgiye sahip olduğunu düşünmüyorum. Kaç kişi? 13 milyon deniyor 4 milyon deniyor. Sayılar belirsiz. Bugün onların içerisinde acaba başka devletler için yetiştirilmiş burada kaotik bir şey çıkartacak insanlar var mı? Varsa kaç kişi var? Bu bence önemli yoksa sıradan insanlar ayrı bir konu.”

G11 öncelikle azınlık olarak kategorileştirmeye direkt olarak karşı çıkmaktadır. Azınlıkları yok sayarak tüm toplumu homojen bir Türk milleti olarak görmektedir. Buradaki kilit nokta G11'in diğer etnik kökenleri veya farklı inancı olarak kişileri Türkiye Cumhuriyeti vatandaşından ziyade Türk milletinin bir ferdi olarak tanımlamasıdır. Bunun yanı sıra G11'in asker kökenli olmasından dolayı sosyolojik durumlara belirli bir güvenlik paradigmasından baktığını söyleyebiliriz. Her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti hükümeti sığınmacılara karşı açık kapı politikası uygulasa da sığınmacıların Türkiye'ye gelmesini küresel bir proje olarak tanımlamaktadır. Ben de bu projenin amacının ne olduğu sorusunu yöneltiyorum:

G11: *“Eğer buraya sızdırılmış uyuyan hücreler çoksa. Yani rakamlar yüksek astronomik seviyedelerse ki geldikleri bölge itibarıyla Afganistan ve Suriye'den gelenlerin böyle olmaları ihtimali yüksek, o zaman bunları getirenler mutlaka bir yerlerde kullanırlar. Yeri geldiği zaman kullanırlar. Normal sıradan insandan bunu ayıramadığın sürece, geçimini sağlamak için gelen bir grup vardır. Bir de benim söylediğim gibi çok tehlike oluşturacak gruplar var.”*

Görüşme yapılan akademisyenlerin jeopolitik konulara ve azınlıklara karşı farklı bakış açıları bulunmaktadır. Bu bakışlar ideolojilerine ve ilgilendikleri konulara göre değişim göstermektedir. Ancak akademisyenlerin bakış açılarında genel bir komplocu görüş değil parçalı görüşler gözlemlenmektedir. Örneğin bazı akademisyenler Yahudiliği herhangi bir millet olarak görürken bazıları onlara uluslararası bir güç atfetmektedirler. Tüm Yahudiler zengindir, birbirlerine yardım ederler görüşü sosyolojik bir görüş olarak bazı akademisyenlerde öne çıkmaktadır. Diploması ve jeopolitik açıdan ise İsrail'e olan ABD desteği gözlemlenebilir bir gerçek olarak akademisyenlerin görüşünde yer almaktadır. Ancak bazı akademisyenler gözlemlenebilen fenomenlerin dışına çıkmadan rasyonel çıkarımlar yapmakta bazıları ise gözlemlenmeyi de içerisine alarak aşırı yorumlama *overinterpretation* yapabilmekte dolayısıyla komplocu anlatılara yönelebilmektedirler. Azınlıklarla ilgili görüşler de farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma akademisyenlerin konuya ideolojik, iktisadi ve sosyolojik bakışlarına göre oluşmaktadır. Demokrasi dışı her bakışın azınlıklara dair bir şüphe oluşturduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bunun yanında Sevr Sendromu'nun ve bununla ilgili bazı komplocu söylemlerin kısıtlı olsa da bir kısım akademisyenlerin fikirlerinde yer ettiğini söyleyebiliriz. Ek olarak bazı azınlıkların seçimli olarak ayrıştığını söyleyebiliriz. Kürtler, Yahudiler ve göçmenler üzerindeki düşünceler kategorik olarak

ayrılmaktadır. Son olarak görüülen tüm akademisyenlerin bu konularda genel bir komplocu düşünce modeline sahip olmadığını görmekteyiz. Bir akademisyen bir konuya rasyonel ve gözlemlenebilir yaklaşırken başka konuya komplocu yorum getirebilmektedir. Bu durum da daha önce literatür kısmında tartıştığımız üzere komplo teorilerine ve eğilim gösteren kişilere genelci veya patolojik yaklaşımdan ziyade tikelci yaklaşımın gerekliliğini doğrulamakta, hem anket hem de görüşmelerinden çıkan bulgular tikelci (Hagen, 2020) yaklaşımla uyumlu sonuçlar vermektedir.

4.4.5. Bilimi tanımlamak: Bilim Eleştirisi ve Şüphe

Her ne kadar “komplo teorisi” ismini kullansak da komplo iddiaları anti-teorilerdir. Çalışmanın başında bahsedildiği üzere bir teorinin bilimsel olabilmesi için “Yanlışlanabilirlik” ilkesini taşıması gerekmektedir (Popper K. R., 2020, s. 104-107). Dolayısıyla bilimsel bir çalışmada oluşturulan hipotezler sınanmak durumundadır. Doğrulan hipotezler teoriyi oluşturur ancak bu teori de yanlışlanabilir yani çürütülebilirdir. Komplo teorileri ise kendi insicamında kesin bir doğruluğu iddia etmekte ve her türlü çürütmeye karşı çıkan amaca yönelik *ad hoc* ‘hipotezler’ üretmektedir (Clarke, 2002). Bazı alanlardaki, özellikle sosyal veya siyasal olmayan komplo teorileri kendilerini bilimselmiş gibi sunmaktadır (Basham, 2018, s. 43-44). Pandemi, iklim krizi gibi konularda bunu görmekteyiz. Bilim inkarcılarının söylemleri için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Özellikle bilim eleştirisi ve alternatif bilim adı altında bilimsel çalışmalar ve bilim insanları komplo teorilerinin içerisinde bir hedef olarak yer alabilmektedir. Bu nedenle akademisyenlerin bilim eleştirisine ve bilime nasıl baktıkları da önem taşımaktadır. Görüülen akademisyenlerin komplo teorileri ile ilgili görüşleri şu ana kadar öğrenildiğinden bilimsellik tanımları ve bilim eleştirileri ile bir karşılaştırma yapılabilecektir. Sorular bilimin keşfe kapandığı iddiası, bilimin katılığı, deontoloji gibi konular olmuştur. G2’ye güncel bilim eleştirilerine dair görüşlerini soruyorum. G2 hem kendi alanı olan fizikten hem de bilim felsefesi üzerinden kapsamlı bir tahlil yapıyor:

G2: “20 yıl önce şiddetle karşı çıkardım, bilim düşmanlığı diye. Çünkü bilim düşmanlığı da var. Bilimi eleştirirken dikkat edilmeli. Mesela Feyerabend aşırı uçta, diyor ki bir Afrikalı büyücü ile bir tıp doktorunun söylediği şey aynı değerdedir. Buna karşıyım. Yönteme değil de hipotez-ispat yöntemi, bilimin gerçek doğası değil. Paketlenmiş, çünkü bu çalışıyor. Yapılan doktora tezlerinin vs. hiçbirinin tadı tuzu yok. Dünyada bir soruna karşılık gelecek bir şey yok, araştırmacı riske girmiyor. Veriyorsun bir hipotezi, örneğin benim çalıştığım alanda yarı iletken çalışıyor, ne yapılmamış bakıyor. Bizmut yapılmamış, yapan olmuş ya da 0,5 yapmış o zaman ben 0,4 yapayım diyor. Riski yok yani, 0,4 yaptığın zaman sonuç değişmeyecek ama işte sen orijinal bir çalışma yaptım diyeceksin. Katkısı var tabi, yapmak lazım ama bilimin kendisi bu değil. Böyle bir konfor, rahatlık, jürilerin önünde perişan olmamak. Tarihte böyle bir bilim yöntemi yok. Quantum mesela, Quantum fiziğinin çıkışında deney ile teori arasında bir

uyuşmazlık oluyor, klasik termodinamik deneyde. Teorinin öngördüğünü deney karşılamıyor. Buna felaket diyorlar. Ultraviyole felaketi. Diyorlar ki bu uyuşmuyor o halde şuraya şöyle bir manipülasyon yapsak acaba ne olur? Quanta paketler olsun diyor kafadan böyle karşılıklı konuşuyoruz, grafikler var önümüzde Quanta olsun diyor adı. Quanta da İtalyancada çarşıda pazarda kullanılıyor, bilimsel hiçbir şeyi de yok o kelimenin. Kaça bu vesaire diyorsun. Ama sonra görülüyor bu varsayım, o zamana kadar açıklanamayan bazı ışıkla ilgili deneyler, olaylar var hepsini çok iyi açıklıyor. Sorsan o klasik bilimcilere, kafadan sallamışlar Quanta demişler böyle bilim mi olur? Ama oldu işte. Bu tek bir örnek tabi. Bunun gibi yüzlerce örnek var.”

G2'nin açıklaması rasyonel, ideal, kapsamlı ve dengeli bir bilim eleştirisi olduğundan uzun verilmiştir. Sıkı ve katı bilimsel metodolojinin zaman zaman bilimde keşifleri engellediğini ve belirli bir şablon içerisinde teknik bir sisteme benzediği görüşünü ifade etmektedir. Günümüzde de araştırmacıların çoğunun bu şablon içerisinde kaldığını ve dışarıya çıkmaya cesaret etmediğini bir eleştiri olarak ifade etmektedir. Ancak tüm bu eleştirileri yaparken bilim inkarcılığı ve düşmanlığına gitmeyecek dengeli bir eleştiri yapılması gerekliliği endişesini de dile getirmektedir. Bilim eleştirisinin içine ideoloji ve politik anlamlar yüklendiğinde ise eleştirinin dengesi kaybolabilmektedir. Örneğin yine fizikçi olan iklim krizinin olmadığını ve iklim değişimine insan etkisinin olmadığı savunan G6 bilimin politik nedenlerle kullanıldığını iddia etmektedir. Bilim ve politik kelimelerini birkaç defa kullandığını görmekteyiz:

G6: *“Dolayısıyla bu karbon izi saçmalığı tamamen saçma ve sadece politika amaçlı. Nedir bu politik amaçlar; az gelişmiş ülkelerin endüstrileşmesini engellemek... Yani pek çok boyutu var. Bu bilimin politikleşmesidir... Bu iklim meselesi çok politik bir mesele.”*

Bilime politik anlam yükleme, sermaye ve bilimsel araştırma ilişkisi özellikle sol görüşte ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında bilimsel alanların ve disiplinlerin artması, bilimin izole bir hale gelerek kendi diliyle iktidarını yarattığı da eleştiri konularının arasında yer almaktadır. Görüşülen akademisyenlerden görece komplo teorilerine eğilimli olanlardan G1'in de bu tür eleştirilerde bulunduğunu görmekteyiz:

G1: *“Deontolojiyi bilimsel etik anlamında önemiştir. Bu katı pozitivistik yönelmedikçe bir ideal olabilirdi. Ama öyle olmamış, sanayi toplumunun gelişmesinden itibaren bilim felsefeden giderek kopmuş ki Marx buna felsefenin bilimsel alandan kovulması diyor. Bilim dalları giderek fragmanlaşıyor ve daha sanayi alanlarıyla iç içe geçiyor, sanayi sermayesinin üniversitede bilim alanlarına müdahalesini görüyoruz. Bugün bu had safhaya ulaşmış durumda. Bunun başında tıp alanındaki şirketler ve ilaç şirketleri geliyor. Katılımcı olmak istiyorlar hatta buna yönetim diyorlar.”*

Katı pozitivism eleştirisi sosyal bilimlerde yaygın bir eleştiri olarak öne çıkmaktadır. Sosyal bilimlerde sadece nicel yöntemlerin kullanılmasının doğru olmadığını savunan bu görüşte toplumsal sorunların araştırmalarda sayılarla açıklanmasının yetersiz olduğu ifade edilmektedir. Basit olarak ifade edecek olursak sosyal bilim araştırmalarında ampirik çalışmalar arttığı ölçüde yanıltıcı sonuçların elde edileceği iddia edilmektedir. G1'in de aynı türde bir görüşte olduğunu söyleyebiliriz. Bilimin izole olduğu ve şeffaf olmadığı eleştirisinin yanında sermayenin bilime müdahale ettiği, dahil olduğu veya manipüle ettiğine dair iddialar hem şüpheciler hem bilim inkarcıları hem de komplo teorisyenleri tarafından kullanılmaktadır.

G1: *“Bilim günümüzde toplumsal meşruiyetini biraz kaybetmiş durumda. Bunun nedeni kural ve kaidelerin katı bir şekilde uygulanması değil, toplumdan giderek kopmuş olmasıdır. Benim için bilimin merkezinde insan olmalı, doğa olmalı canlı olmalı ama herkes için bu değil.”*

Sermaye ve bilim ilişkisinde, daha doğru kullanımıyla kullanılan bilimsel fonların kaynağının sorgulanması, olası çıkar çatışmalarının gözlemlenmesi ve denetlenmesi bilimsel sürecin oldukça önemli bir ayağıdır. Sınırlı sayıdaki araştırmalarda bu tür sorunlar bulunabilir. Ancak G1'in bilim eleştirisi tekil örneklerden ziyade genel bir meşruiyet tartışması açmaktadır. Dolayısıyla G1'in hem iklim krizi hem de aşı ile ilgili görüşleri ile bilime karşı genel şüpheci yaklaşımı paralellik göstermektedir.

Bilim tanımını, bilime karşı şüpheyi ve günümüz toplumunun bilim algısını akademisyenlerin kendi disiplinleri üzerinden de değerlendirdiğini görmekteyiz. Jeopolitik olarak tartışmalı düşünceleri bulunan ancak iklim ve pandemi meselelerine rasyonel yaklaşan G3'ün bilim ve bilimselliğe de rasyonel bir yaklaşımda bulunduğunu söyleyebiliriz:

G3: *“Bilimsel dezenformasyon demiştim ben buna. Bilimsel olan nasıl dezenformatik içeriğe sahip olabilir?... İçinde yaşadığımız dünyada en büyük problemlerden biri bu. Bilimsel bir dezenformasyon üretimi. Bu da insanları da irrasyonel eğilimlere itiyor. Post-Truth dediğimiz şey bu ya. Kendi inanç ve kanaatleri çerçevesinde, hangisi kendi inancını destekliyorsa onu alıyor.”*

Antropolog olan ve tüm temalara rasyonel bir yaklaşımda bulunan G4 sosyal bilimlerde pozitivism eleştirilerine başka bir deyişle nicel ve nitel yöntemler karşılaştırmasına daha farklı bir açıdan bakmaktadır. Rasyonelliğin ve eleştirelliğin bağlaşım noktalarına dikkat çekmekte ve hibrit yöntemlerin önemini vurgulamaktadır.

G4: *“Tabi ki sosyal bilimler biraz farklı. Rasyonellik dedim ama eleştirelilik var, eleştirel realizm var, nitel yaklaşım var. Bu yaklaşımların birleşmesi var. Antropoloji üzerinden daha çok konuşayım. Çok izlenebilecek, takip edilebilecek tarzda uygulanabiliyor bunlar. Zaten*

o hipotez ve denetlenmesi gibi bir şey, tek bir neden ve sonuç artık çok eskilerde kaldı. Artık çoklu nedenselliklerden bahsediyoruz. Ama aynı zamanda o ilişkiyi anlamak için de nitele muhtaçlık var. Her ikisi de olmalı tabii. Birisi sadece aman bunu tutalım nicel tüh kaka değil. İkisini birlikte düşünmek gerekiyor. Eleştirel paradigma içerisinde özellikle bunlar hareket ediyor.”

Bazı akademisyenlerin bilimsel süreç veya bilimsellik üzerine düşünmediğini veya bu yönde bir tanımlama yapmadığını, bundan ziyade daha çok güncel örnekler üzerinden bir tahlil yapmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Pandemi ile ilgili virüsün Çin’de üretilmiş olduğuna dair şüpheleri bulunan G7’nin de bu şekilde bir örneklendirmede bulunduğunu görmekteyiz.

G7: *“Biz de bugün şeyi konuştuk, mesela insanların aşya karşı ön yargıları var. Aslında toplumda bazı insanlar bunu düşünüyorlar. Aslında bu insanlar için yapılan bir şeyken insanlar zararlarından dolayı bilimi birazcık tehdit olarak görüyorlar. Ya da o insanlar bunu düşünmeden yani tek bir amaç doğrultusunda. Yani iyileştirici olması için yapılıyor ama zararları göz ardı ediliyor gibi bir nokta olabilir. Bence bunu o kadar genelleymeyiz. Çünkü bilim alanları çok fazla geniş ve illaki orada çalışan bazı kişiler evet, spesifik çalışıyor olabilir. Ama bu bütün bilimin, insanlıktan uzaklaşarak devam ettiği anlamına gelmiyor.”*

G7’nin bilimi fayda/zarar ilişkisiyle açıklamaya çalıştığını söyleyebiliriz. G7’nin bilim hakkında konuşurken dikkatli kelimeler ve cümleler kullandığını ancak burada da şüpheli yaklaşımının devam ettiğini görmekteyiz. Son noktada ise bilimin birçok dala ayrıldığını ancak bunun izole olma anlamına gelmediğini ifade etmektedir. Bunun yanında G7’nin mühendislik dalından olmasından kaynaklı bilimi faydalılığın yanı sıra daha çok endüstriyel üretim üzerinden de tanımladığını görmekteyiz.

G7: *“Yani yapılan her gelişmenin aslında insan için zararı da var. Ama bu şey gibi, pimapen pencere kullanmak kanser yapıyor dediler. Çünkü içeriye temiz hava girmesini engelliyor. Çok sıkı. Sonra bilmem ne boya kullanırsan kanser yapıyor, evde kullanmayın. Şimdi teknoloji geliyor daha güzelini yapıyorlar. Ama evet daha güzelini yapabilmek için katkı maddesini daha çok kullanıyorlar. Yani kurtlu kiraz mı yemek istersin, kurtsuz kiraz mı? Kurtusuz kiraz yemek için yapman gereken şey vücudunu o kurtla birlikte zehirlenmek. Ya da kurtsuz yiyeceksin. Bu tamamen insana bırakılan bir şey. Şimdi bu ilaç üretildiği için bilim kötü diyemeyiz. O ilacı alıp almamak sana bırakılmış. Bilime kötü diyemeyiz. Ama insanlar hangisini tercih ediyorsa o yönde ilerliyor bence.”*

Bir başka mühendis akademisyen olan ve aşya karşı şüpheli olduğunu, depremin de yaratılabileceğini savunan G9 da bilime teknik olarak yaklaşmakta bu sebeple keşfedilecek bir şey kalmadığını bilimin genel olarak teknik bir katkı sağladığını ifade etmektedir:

G9: *“Ama insan düşünüyor ben de düşünüyorum kaldı mı gerçekten keşfedecek bir şey? Özellikle kendi alanında, sorduğun şeye hitaben söylüyorum. Tez konusu veya çalışma falan düşünüyorsan, düşünüyorsun çok bir şey gelmiyor. Şöyle bir şey de çok önemli tabi. Bilgi dağarcığın değil de kapasite de çok önemli. Bunun yanında düşünceni geliştirecek şeyler de yapabilirsin. O an sadece bir şeyi düşünmek için düşünüldüğünde de ya da bir konunun açığı düşünüldüğünde de kesinlikle bir şey çıkmıyor zaten. Benim için düşündüğünde çıkmaz ama bir not alırsın üzerine düşünürsün ya onun gibi. Ama gerçekten kalmadı bence keşfedilecek yeni şeyler. Anca geliştirilerek devam ediyor. Şu an teknolojiye bile bakacak olursak üretildiğinin üzerine eklenerek gidiyor. Hiçbir şey değişmedi mesela. Otomasyon mesela yıllardır aynı şekilde devam ediyor.”*

Mühendislik dalındaki iki akademisyenin genel olarak bilime teknik, teknolojik ve endüstriyel ilerleme olarak baktıklarını görmekteyiz. Bilimsel metotlarla ilgili, bilimsel sürecin nasıl işlediğine dair bir açıklama ve eleştiride bulunmamışlardır. Ancak her bilim dalından insanın aynı tür yaklaşımda bulunacağına dair genel bir çıkarımda bulunmamak gerektiğini de ifade etmek gerekmektedir. Örneğin G8 bir mühendis akademisyen olarak bu konuda farklı yaklaşımda bulunan bir örneği temsil etmektedir:

G8: *“Ben tam olarak bilime karşı olan eleştirilere katılamayacağım. Aslında bilim, hayat ve dünyadaki bilgiler çok ayrıntılı bir hale geldi ve bundan dolayı uzmanlaşmayı gerektirdi. Her şey aslında, tüm meslekler, her şey belli bir uzmanlık gerektirir oldu. Bundan dolayı çok daha küçük şeyleri bilir hale geldik. Mesela ilk çağda suyun kaldırma kuvvetini bulmak da bilimdir. Ama bu şu an çok genel ve bilinen bir şey. Şu anda bildiklerimiz çok küçük, ayrıntılı ve gizli noktalar aslında. Şimdi buralara dokunabilecek insanlar da daha uzman kişiler olmak zorunda kaldı. Şimdi bilimin de hiçbir butik kaideleri olmayacak olsa bu sefer niceliksel ve sorgulanabilir bir bilim diye bir şey ortada kalmaz.”*

G8'e bilimin mühendisleşmesi ve teknikleşmesi hususuna dair düşüncelerini soruyorum:

G8: *“Tabi ki öyle, gerçekten öyle. Çok mühendisleşti. Bizim tezlerimizin isimleri bile bir paragraf oluyor mesela. Bilmem neyin, bilmem nesinin bilmem nesinin araştırılması gibi bir şey oluyor ismi. Diyelim ki kolonun normal kuvvet etkisinde davranışının incelenmesi gibi. Bu basit bir şey mesela. Ama işte kolon giriş birleşim bölgelerinde etkinin sıklaştırılmasının araştırılması falan bu daha da ince bir şey oluyor. Bizim inşaat mühendisliğinde daha çok ince noktalar kaldı artık. Veya yığma duvar yapıyormuşuz gibi düşünelim. Artık birer tuğla*

koyabiliyoruz. Gelişme hızı yavaşladı diyemem de bireylerin o duvara katkısı bir tuğla, bir tuğla oldu. Hani komple bir şey değil. Eskiden daha çığır açıcıydı. Einstein'ın izafiyet teorisi mesela. O komple bir duvarı yapmak aslında, tuğla koymak değil. Bu ekip çalışması da değil hatta. Einstein, at arabasını düşünelim onu doğrudan çeken bir at gibiydi. O tip insanlar da kalmamış olmalı birazcık. Mühendislik ne aslında; fizik biliminin hayata uygulanışının çok küçük alt dallarından bir tanesi. Çünkü fizikte kullanılan prensiplerin çeşitli alanlarda, çeşitli uzmanlarca uygulanması oluyor. Uygulama alanı. Bir paragraf da tez çıkıyor oradan da. O yüzden bilimin ve hayatın bu kadar dallanması ve kompartımanlaşması çok normal bir şey. Ben garip bulmuyorum açıkçası. Şu anda bilimde öne çıkan insan da yetişmiyor. Örnek verirsek, bir parçacık fizikçisini ele aldığımızda bir tane denklemdeki parametreye ömrünü adayabiliyor.”

G8'in benzetme, örneklendirme ve rasyonel analogi ile bilimin serüvenini aktarmaya çalıştığını görmekteyiz. Bilim alanlarının çoğalması ve uzmanlaşmanın artmasının doğal bir süreç olduğu yönünde fikir beyan eden G8 bu kompartımanlaşmanın ve dallara ayrılmanın eleştirilecek bir durum olmadığını savunmaktadır. Bu ayrışmanın aynı köklerden örneğin fiziğin büyük bir teorisinden çıktığını ve farklı alanlarda üzerine katkı yapılarak bilimin geliştiğini düşünmektedir. Alanların çoğalması ve bölünmesi, araştırmacıların daha büyük *grand* teorilerden ziyade spesifik alanlarda uzun süre araştırma yapmalarına neden olmakta yine de G8'e göre bu araştırma alanları küçük gözükse de öneminin az olmadığını söyleyebiliriz. Ancak yukarıdaki mühendis akademisyenlerinden farklı olarak G8'in felsefe, bilim tarihi ve tarih gibi konularla ilgilendiğini söylemek mümkün. Farklı okumalar yapması ve farklı alanlarla ilgilenmesi bilim ve bilimsellik konusunda daha iyi bir tahlil yapabilmesini ve bu tahlili daha iyi ifade edebilmesini sağlamaktadır.

4.4.6. Komplo Teorilerine Eğilimde Olası Ortak Noktalar

Analizin son bölümünde belirli konularda komplo teorilerine eğilimli olan akademisyenlerin ortaklaşabileceği noktalar tartışılacaktır. Akademisyenler her konuya farklı yaklaştığından ve farklı disiplinlerden olduklarından, elbette farklı düşünce yapılarına sahiplerdir. Dolayısıyla bu konuda net bir kategorileştirme yapmanın mümkün olmadığı göz önüne alındığında bölümün aynı zamanda analiz bölümünün genel olarak bir tartışmasını da temsil edeceğini söyleyebiliriz.

Literatür kısmında tartıştığımız üzere komplo teorilerini yanlış veya doğru olarak değerlendirmek gazetecilik ve kamusal yarar bakımından faydalı olsa da komplo teorilerinin nedenselliği bakımından kısıtlı çıktılar verecektir. Epistemolojik bakış komplo teorilerine yanlış, doğru, iyi veya kötü olarak bakmaktan ziyade problemi düşünsel ve bilgisel yaklaşımlarda incelemeye çalışmaktadır. Örneğin “ırkçı bir komplo teorisini kötü yapan bileşen komplocu yaklaşım mı yoksa onu besleyen ve şekillendiren ideoloji midir?” gibi soruları sorabilmemizi sağlamaktadır. Tam tersi olarak

toplumsal iyiyi, eşitliği ve adaleti önceleyen, devlet kurumlarına ve uluslararası organizasyonlara şüpheyle bakan bir ideolojiyi meşru görebiliriz. Ancak bu meşru şüphe gözlem dışı, gri alanların bulunmadığı ve olasılıklara yer verilmeyen bir şablonda komplo teorisine dönüşebilmektedir. Neticede epistemolojik yaklaşım komplo teorilerini ne pejoratif bir patoloji olarak tanımlamakta ne de şeffaflığı sağlayan bir eleştirellik olarak görmektedir (Dentith M. R., 2014, s. 38). Komplo teorilerine eğilimin eleştirel olma hissiyatıyla beraber geldiğini ve ‘genelleştirilen eleştiri’ diyebileceğimiz özelliğin komplocu yaklaşımlarda ortak bir özellik olarak bulunduğunu söyleyebiliriz. Komplocu söylem ve yaklaşımların temelinde eleştirel olma ve farklı düşünme iddiası olduğunu görmekteyiz. Daha önce de bahsedildiği üzere Harambam ve Aupers’in yaptığı saha araştırması da bunu doğrulamaktadır. Komplo teorilerine inanan kişiler kendilerini doğuştan şüpheli, sorgulayıcı, farklı açılardan düşünebilen kişiler olarak tanımlamaktadırlar (2014). Komplo teorilerinde iyi veya kötü niyet aramamanın gerekliliğini G1 üzerinden örneklendirebiliriz. G1’in sağlık ve sistem eleştirilerinin temelinde insan sağlığıyla ilgili endişeler bulunuyor:

G1: *“Baktığımızda burada eğitimde teşhis ve tedavi süreçlerinde tümüyle bir küresel endüstri mantığıyla karşılaşıyoruz. İnsan sağlığını korumak burada bir amaç olmaktan çoktan çıkmış durumda. Ve burada gıda sektörünün ve hazır gıda paket ürünlerinde bulunan son derece zararlı maddeleriyle de karşı karşıya kalıyoruz. Çünkü gıda sektörü hasta ediyor, tıp ve eczacılık sektörü de bunların üzerine teşhis ve tedaviyi hedeflediğini söyleyerek çok yönlü karlar elde ediyor.”*

Fakat buradaki temel yaklaşım problemi olarak birçok sektörün bir komploya dahil olduğu söyleminin açığa çıkmasıdır. Gıdaya erişim veya gıda denetim sorunu üzerine gitmek de sağlık sistemindeki problemleri tartışmak da toplum sağlığı için gereklidir. Ancak tüm gıda sektörünün ve tıp ve eczacılığın insanları hasta edip tedavi ederek topyekûn olarak bir iş birliği içinde olduğu iddiası oldukça genelleştirilmiş ve gri alanlara yer bırakmayan bir eleştiridir. İddianın başında eğitim de bu işin içine katılmakta ve genel bir bütünlükten bahsedilmektedir. ‘Tümüyle küresel endüstri’ çatısı da bu iddiaları birleştirerek taçlandırmaktadır. G1’in toplumsal sağlığa dair endişeleri nedeni ile 5G ile ilgili komplo teorilerine de katıldığını görmekteyiz.

G1: *“Burada Henry Lefebvre ve David Harvey’in kent hakkı kuramı bağlamında korona ve kapanma dönemlerinde gerçekleştirilen 5G protestolarına bakmak gerekir. Ben de burada 5G’nin risklerine değinebilirim. 5G teknolojileri daha önceki 2, 3, 4G baz istasyonlarının son versiyonlarıdır. 5G baz istasyonları milimetrik dalga denilen bir radyasyon çeşidini kullanıyor. Çok uzun mesafeleri yayılamadığı için bunlar 100 metre aralıklarla çöp kutularına, duvarlara hatta çocuk parklarına bile milyonlarca sayıda kurulması gerekiyor. İşin püf noktası burası. Bunların ışınları kısa dalga şeklindeymiş ve bu nedenle istasyonların birbirlerine çok yakın*

olması gerekiyor. Bunun için de bir sitenin içinde bile onlarca istasyon kurulması gerekiyor, küçük kutucuklar halinde. Bunlar da 7/24 radyasyon yayıyor. En çok da sağlık cihazları elektromanyetik bir alan yaratacak. İyonize etmeyen radyasyon üretecek. Her insan vücudu bir antene dönüşüyor. Ben de bilmiyordum bu kadarını.”

Bu ifadeler akademik teorilerin kimi zaman komplo teorileriyle nasıl birleştirildiğini görmek için önemli bir örnek oluşturuyor. David Harvey’in Kent Hakkı yazısında şehirleşmenin modernleşme ve gelişme olarak algılandığı ancak neoliberal pazar mantığının günümüz şehirleşmesinde hâkim olduğunu ve şehirleşmenin sınıflar arası uçurumu arttırdığı genel olarak ifade edilmektedir (Harvey, 2008). G1’in şehirlerin market ve kapital üretimi merkezi olması ile 5G meselesini bağdaştırdığını görmekteyiz. Radyo dalgaları, wifi, telefon gibi kablosuz teknolojilerle ilgili komplo teorileri daha önce var olmuştur. 5G komplo teorisi de Covid-19 pandemisi sürecinde öne çıkmış ve Avrupa’daki aşırı sağ hareketler de bu komplo teorilerinden beslenmiştir. Kablosuz ve hücreli komplo teorileri sahte bilimsel içeriklerin nasıl yayıldığına dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. ABD’de Florida’da yaşayan fizikçi Bill Curry, radyo frekans dalgalarının beyin dokusuna zarar verdiğini iddia eden bir araştırma yayınlamıştır. Araştırma yayınlanır yayınlanmaz hem kafatasının hem de üzerindeki derinin bu tür radyasyona rahatlıkla kalkan olabileceği kanıtlanarak çürütülmüş ancak araştırma konuyla ilgili komplo teorilerinin temeli olmaya devam etmiştir (Broad, 2019). Vox’un yaptığı araştırmaya göre 5G teknolojisiyle ilgili komplo teorilerinin bu derece ana akıma yayılmasının sebeplerinden biri sosyal medyada sanat ve müzik dünyasından aralarında Hiphop sanatçısı Wiz Khalifa, aktör Woody Harrelson, Britanyalı rapçi M.I.A., boksör Amir Khan, aktör John Cusack, müzik yapımcısı Teddy Riley ve Televizyon ünlüsü Amanda Holden gibi kişilerin bulunduğu ünlülerin dezenformasyonu milyonlarca takipçisine yayması olmuştur. Komplo teorileri o kadar çok yayılmıştır ki sonunda Birleşik Krallık’ta 50 adet baz istasyonunun yakılmasına sebep olmuştur (Heilweil, 2020). G1’in de sadece 5G ile ilgili değil genel olarak kablosuz teknolojilerle ilgili komplo teorilerine inandığını görmekteyiz:

G1: *“Wifi da çok problemlidir, ben beyni yediğini okudum birkaç defa o nedenle geceleri her zaman kapatırım. Kalbe damara ama en çok da beyne zararı çok fazla.”*

Genelleştirilmiş eleştiri jeopolitik iddialarda da karşımıza çıkmaktadır. Bu iddialar geniş bir alana yayılabilmekte, basit bir deyişle ‘büyük resmi’ görmeye çalışmaktadır. İddiaların harita üzerinde geniş bir bölgeye yayılması veya doğruluğundan ziyade iddiada bahsedilen aktörlerin tek tipleştirilmesi eleştiriyi yüzeysel hale getirmektedir.

G3: *“Kapitalizm ve ABD’nin (Batı) kendi sürdürülebilirliğini devam ettirmek için yaptığı şeyler. Kıyılar burada oldukça önemli, Gazze kıyı, Yemen de kıyıda. Buralarda belirli jeopolitik olarak kendi kontrol noktalarını kurmak için. O bölgeleri kontrol edebilmek ve üs*

kurmak için kullanılan uzun vadeli faaliyetler gibi geliyor. Çünkü Gazze'nin İsrail tarafından alınması hem ticaret yolları açılması anlamına gelmekte hem de Arabistan'dan İran'a kadar o jeopolitik bölgeyi kontrol altına alabileceği anlamına geliyor.”

Daha önce de verdiğimiz bu örnekte kapitalizm, ABD ve Batı'nın klasik bir anti-emperyalist söylemde beklenebileceği üzere beraber kullanıldığını görmekteyiz. ABD'nin ve İsrail'in savaş suçları, kapitalizmin sömürü ilişkilerinin eleştirilmesi her ne kadar meşru olsa da G3'ün bölgedeki tüm dinamikleri baypas edip güçlü bir düşmanın her şeyi geniş bir bölgede tasarlıyor olduğu düşüncesi siyah-beyaz bir tasviri ortaya çıkartmaktadır. Bu yolla sadece tasvir edilen düşman değil birçok ülkedeki yerel, sosyolojik, iktisadi veya siyasi durumlar da tek tipleştirilmiş bir halde sunulmaktadır.

G11 *“Tabi oraya da sadece o açıdan bakmayacaksın. Niye? Çünkü Çin Tayvan ile ilgili konuyu bilmezsen, Amerika'nın Tayvan üzerindeki şeyini bilmezsen o zaman Rusya'nın bu operasyonu (Ukrayna) niye yaptığının mantığını da bilmezsin. Bugün Gazze ile başlayan İsrail'in büyümesi olaylarını da bilmezsen de öyle. Yani Rusya'yı Ortadoğu'dan çekmek ve Çin'e yardım edemez hale getirme planı var. Bu plan tutar tutmaz. Hatta ekonomisi de çökecekti çökmedi o ayrı. Ama Rusya ben burayı bırakmam diyor. Şimdi bunu sadece buraya bakarak anlayamazsın. Çin-Tayvan, burası Ortadoğu üç noktaya bakman lazım.”*

G11 örneğinde de komplo teorilerinde olduğu gibi birçok olayın ve gelişmenin birbiriyle bağlantılandırıldığını görmekteyiz. Barkun'un komplo teorilerinde tanımladığı “Her şey birbiriyle bağlantılıdır” (2003, s. 2-3) düşünce motivasyonunun burada da olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında bölümün başında bahsedilen komplo teorisine inananların kendilerini farklı ve farklı açıdan bakan insanlar olarak görmesi de önemli bir noktadır. G11'in “Oraya sadece o açıdan bakmayacaksın”, “Sadece buraya bakarak anlayamazsın. Üç noktaya bakman lazım” gibi ifadeleri farklı yerden bakan bir stratejist kimliğini öne çıkarmaktadır.

Komplo teorilerinde geniş olaylar zinciri siyaha karşı beyaz olarak kısıtlı ve az sayıda aktörle açıklanırken geri kalan dinamiklerin baypas edilmesi doğal olarak tarif edilen düşmanın da olduğundan güçlü betimlenmesini sağlamaktadır. Gözlemin ötesinde, gözle görülmeyen, tespit edilemeyen her noktayı, gri bölgeleri düşman kaplamaktadır.

G1: *“Çünkü Amerikalılar, gelecek projeksiyonlarını 10 yıla 20 yıla göre yapmıyorlar. 100 yıllık, 200 yıllık 300 yıllık projeksiyonlara göre hareket ediyorlar. 100 yıllık projeksiyonlarında Amerika'daki bütün petrol kaynakları, madenler vs. tükenme noktasına geliyor.”*

Komplo teorilerinde düşmanın büyüklüğü toplumun, siyasetin ve birçok olayın kontrol edilebilir olduğu söylemi öne çıkmaktadır. Sekülerleşen modern dünyada rastlantısallığa, gri alanlara, çeşitli

dinamiklere ve farklı etkenlere yer vermeyen komplo teorileri bu özellikleriyle bazı yerlerde etkisi azalan ve işlevini kaybeden dinin yerine geçtiği görüşü de paylaşılmaktadır. Keeley “Komplo teorisyenleri nizami bir evrene inanan son kişilerdir” (1999, s. 123) derken böyle bir yorumlamada bulunmaktadır. Söz konusu nizami evren sürekli olarak birileri tarafından yönetilen ve kontrol edilebilen bir evrendir.

G10: “Yani tarihi okurken farklı yerlerden de okumamız gerekiyor. George Orwell ne demiş, bugünü kontrol eden geleceği kontrol eder, geleceği kontrol eden geçmişi kontrol eder. Bugünü kontrol eden geçmişi kontrol eder, tarihin kitabını yazar. Tarih kitabını yazan geleceği konuşur.”

G10: “Her şey olabilir. Hiçbir haberin veya dünyadaki hiçbir politik şeyin, çıkan savaşların barışların, hiçbir şeyin garantisi yoktur. Çünkü bizi birileri yönetiyor.”

Akademisyenlerin takip ettiği, dinlediği veya yazılarını okuduğu kişiler de komplo teorilerine ve dezenformasyona eğilimini arttırıp azaltabilmektedir. Komplo teorilerinde kanaat önderi etkisini aşağıdaki görüşme kayıtlarında görebilmekteyiz:

G1: “Tıbbın öncelikli alanı önleyicilik olmalıdır mesela ben bu noktada Canan Karatay’a katılıyorum. Tedaviyi merkeze alan tıp alanları ise küresel endüstrinin oldukça karlı ama çok kirli bir alanına dönmüş durumda.”

G1: “Mesela Yavuz Dizdar’ın söylediği Cerrahpaşa onkoloğu, o da aşıyı güvenilir bulmadığını söylüyor. Ben de ona güveniyorum. Medyada ünlü ama o aynı zamanda eleştirisini yapan çekinmeyen, gerekirse ilaç endüstrisini ve gıda endüstrisini karşısına alan, az önce bahsettiğimiz etik ilkeleri benimseyen değerli bir bilim insanıdır. Ceyhan da korona günlerinde ve hep aşı dönemleri ortaya çıkan ve deliler gibi aşıyı savunan bir kadın daha vardı onunla birlikte. Hemen hemen her gün aşı savunularıyla ünlenen, ama bunların da neyi nasıl savundukları yani çok tartışıldı.”

G1: “Prof. Dr. Canan Karatay söylediği gibi bugün ABD’de Eczacılık Fakültelerinde, bak Eczacılık Fakültelerinde belki Tıp Fakültelerinde de böyledir. Ders programını çok büyük dünya devi eczacılık şirketleri, küresel şirketler belirliyor. Yani bu endüstriyellik adeta silah şirketlerindeki gibi profesyonel düzeyde işliyormuş. Bu çok korkunç bir şey, kabul edilemeyecek bir şey. Elbette Karatay’a yönelik de bir sürü eleştiriler var. Mesela geçen bir videosuna baktım. Şu an bile hakkında yüzlerce dava varmış, onlarla uğraşılıyor. Bunun işte içeri atılmasını savunanlar bile var. Ancak onun belirttiği gibi hastaların, hasta olmaktan önce müşteri haline getirildiğini görüyoruz.”

G1: (5G ile ilgili) “Prof. Dr. Selim Şeker bu konu üstünde duran çok önemli bir isim. Diyor ki, radyasyonlar en fazla çocukları etkiliyor çünkü vücutları oluşum halinde olduğu için beyinlerinin gelişimini bile durdurabiliyor. Down Sendromu’nu yıldan yıla çok yüksek miktarda arttırıyor. Elektromanyetik radyasyonla beraber çocukların kalsiyum akışları da bozulabiliyor. Bunlarla ilgili yüzlerce araştırma var. Prof. Şeker de işin ekonomi boyutuna dikkat çekiyor. Diyor ki, burada sadece bilgisayar ve telefonlar değişmeyecek aynı zamanda bütün evdeki cihazlar da değişecek.”

G9: (Depremin yapılabildiğine dair) “Ona da hep böyle çok yani nasıl diyeyim. Böyle bilimsel araştırma sunan bile oldu. İlk başta bilimsel araştırma demeyeyim de daha çok böyle ünvanı güzel insanlar, iyi adamların konuştuğu ortamlar oldu. Geçenlerde konuşuyorlardı yine aynı şeyden bahsedildi.”

Ancak farklı kanaat önderlerinin ve uzmanların tam tersi etki ettiğini, rasyonel düşünceye davet ettiklerini ve doğru bilgiyi yaymaya çalıştıklarını da görmekteyiz.

G4: “Aşı yaptırdım. Aşı noktasında bir tereddütlüm yoktu... Uzmanları dinliyordum tabi ki. Çünkü ben virüsün veya aşının içeriğini bilemem ama onların anlatımları ve tabi ki bir de sosyal bilimci olmanın getirdiği ve hayata yansıyan rasyonel düşünce genel olarak.”

G3: “En azından benim güvendiğim birkaç tane akademisyenin paylaşımlarına baktığımda pandeminin bir gerçek olduğuna inanmıştım. Aşı olmalıyız diye düşündüm. Çünkü onların paylaşımları da bu yöndeydi. Pandemi ilk kez yaşadığımız bir şeydi. Ve insanlar bence rasyonel düşünce becerilerini yitirmeye başladılar... Sonra işte Mete Arture’yi takip ettim. Bu kişi virolog virüs uzmanı, öyle bir şey olamaz diyor. Gayet açıklıyor.”

Komplocu söylem ve hikayeleştirmede büyük düşman, siyah-beyaz anlatım, büyük resmi görmek gibi nüvelerin yanında komplo teorileri temelde “Kimin çıkarına? / *Qui Bono?*” sorusu üzerine inşa edilmektedir (Brotherton R. , 2015). Normalde bir araştırmacı veya gazeteci belirli kanıtlardan ve izlerden hareketle sonuca ilerlerken komplo teorilerinde belirlenen kötücül sabit aktörün iddia edilen çıkarına göre hikayeleştirme yapılmakta ve söylem üretilmektedir. Bu tür bir niyet arayışı komplo teorilerini araştırma olmaktan çıkarıp amaca yönelik *ad hoc* hipotezlere (Clarke, 2002) dönüştürmektedir. Görüşme kayıtlarında da bu kalıpta söylemlere rastlamak mümkün:

G1: “Bill Gates Trakya bölgesinden çok yüksek miktarda arsa alıyor. Tatil yapacakmış gibi günlerce kalıp, 2-3 hafta tarlaları toplayıp gidiyor. Ne işi var buralarda? Demek ki oralarda ileride tarım yapacaklar. Tarım çok kıymetli olacak, yatırım alanı olacak. Yoksulları böceğe bağlarsa. İsveç’te böcekten yapılmış köfteler, hamburgerler satılmaya başlanmış. Bunların haberleri geliyor.”

Komplo teorilerinde Bill Gates'in olağan bir şüpheli olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla Bill Gates'in fail olduğunu iddia edebilmek için belirli bilgilere ve kanıtlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bill Gates'in halihazırda komplocu bir aktör olduğu söylemde ve zihinde sabit olduğu için amaç bu kötüyü, düşmanı açığa çıkarmak olmaktadır. Dolayısıyla pragmatik bir yaklaşım olacağı için bilgilerin dezenformasyon olup olmadığının kontrolüne bir ihtiyaç duyulmamaktadır. Nitekim Teyit.org'da yapılan araştırma Bill Gates vakfi tarafından bu derece toplu bir satın alımının olmadığını kanıtlamaktadır. Bölgede bu derece toplu arazi alan tek isim ise Nevzat Demir'dir. Bill Gates'in Trakya'da arazi alımı iddialarının temelinde ise Trakya'nın iklim krizinden etkilenmeyecek olduğu iddiasıdır. Teyit.org'un yaptığı araştırmaya göre Trakya'nın iklim krizinden etkilenmeyeceğine dair herhangi bir rapor bulunmamaktadır. Direkt bölgeyle ilgili olmasa da raporlardan tam aksi olacağına dair veriler elde edilebilmektedir (Acanerler & Yılmaz, 2021). G1'in Trakya ile ilgili iddiaların ardında daha büyük bir amaç olabileceğine dair bir kuşku duyduğunu da görmekteyiz:

G1: (Sürdürülebilirlik ile ilgili) "Yani bunun altında şu mu yatıyor acaba? Dünya yeniden mi şekillendirilmek isteniyor? Bu ayrı bir tartışmanın konusu."

Hem siyaset teorilerinde hem de komplo teorilerinde korkunun halkı hizaya getirmek, kontrol etmek, gözetlemek ve boyun eğdirmek için kullanıldığı tezi paylaşılır. İktidarlar ve otokrat rejimler bu krizleri öne sürerek hukukun dışına çıkmak için zemin hazırlayabilmektedirler (Agamben, 2006). Ancak komplo teorileri daha farklı olarak tüm bu büyük krizlerin geniş bir biçimde iktidarın veya başka aktörlerin çıkarlarına yarayacak şekilde tüm detaylarıyla planlandığını iddia etmektedir.

G10: *"Ahlaki paniğin nasıl çalıştığını bildiğiniz zaman ve de farklı kanalları seyrettiğiniz zaman yurt dışını da seyrettiğiniz zaman, ben Çin basınına da bakıyordum, Wuhan'da bunun çıktığı oradaki bir nehir kanalı açıldığında birden Moğalistan'a ve Kamboçya'ya olan kırsal alanın susuz kalacağını vs. işte oradaki oluşan olay. Hani burada da bazen haberler oluyor, arkada başka haberler oluyor da biz ona odaklanınca diğerini kaçırıyoruz. Çin'de de öyle olaylar oluyor, ABD'de de öyle olaylar oluyor. Her yerde böyle bir şey var. Halk düşmanı dediğimiz şeyi yaratabilmek için ki o zaman Covid halk düşmanıydı. Belli haberler, belli şeyler, belli korkular yaratılır. Bizden de o tepkiler alınır. Tepkiler ne kadar çok olursa o tepki, haber, alınması gereken şey o kadar başarılı olur. Onun arkasından ne gelir? Kanunlar, kurallar, regülasyonlar gelir değil mi?"*

Kahramanmaraş depreminin tetiklenebilirliğini tartıştığımız G9'un da yaratılan depremin arkasında bir amaç olabileceği şüphesi bulunduğunu görmekteyiz:

G9: *"Bilmiyorum. Seçimlere yakındı mesela. Yani niye yapıldı gerçekten kimin amacına hizmet ediyor bilmiyorum. He o yapıldı deprem oldu diye seçim sonuçları değişti mi? Bunu da*

bilmiyorum. Değişmedi aslında. Yerelde değişti sonradan. Değişmeyen yerler de oldu o da şaşırtıcı...”

Muhalefetin böyle bir şey yapıp yapamayacağı sorulduğunda ise G9 daha büyük bir faili işaret etmektedir:

G9: *“Olmasını isteyenler mi yapıyor ya da? Aynı amaca hizmet eden.”*

Komple teorilerindeki iktidar faili sadece kötücül planlar yapmakla kalmamakta aynı zamanda gücünü pekiştirebilmek için bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Komplocu hikayeleştirmede bilgi sahibi olan yönetenler bu bilgileri ne kadar saklarsa kötücül planlarını o derece kolay gerçekleştirebilecektir. Bir devletin halkından belirli bilgileri gizlemesi beklenebilecek bir şeyken komplocu söylemde bu bilgiler beklenenden ve tahmin edilebilirlikten çok daha uzaktır. Uzaylıların varlığının gizlenmesi gibi:

G5: *“Astronomiyle ilgili çok bilgim yok. Ama ilgileniyorum. Daha çok tıp, biyoloji vesaire ile ilgili bilgilerim var. Gezegenlerde hayat olduğuna ve dünya ile ilgili extraterrestrial yani antik uzaylılar olduğunu vesaire bütün bunların olduğunu düşünüyorum, olduğuna da inanıyorum. Ama şu anda öyle bir ispatlama ve o yönde bir gelişme olmadığı için de çok da fazla şey yapmıyorum. Astronomi ile ilgili bilgiler için internete giriyorum. Bazen Facebook'ta karşıma çıkıyor; ufoloji falan gibi. Bazen paylaşımlar oluyor. Bakıyorum ama neticede bu konuda yani çok fazla böyle yüzde yüz net bilgiler medyada iletişim olarak paylaşılmadığı için neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilmiyoruz tabi.”*

G5'in uzaylılara olan ilgisi ve şüpheli inancını öğrendikten sonra uzaylılar ile ilgili komple teorilerinde popüler bir iddia olduğu için bu bilgilerin ABD tarafından gizlenip gizlenmediğini soruyorum:

G5: *“Sadece Amerika değil bence herkes gizliyor (diğer devletler). Çünkü bu simsarların yani sosyolojik olarak, dini inançlar vesaire, hepsini etkileyecek bilgiler olduğu için ben olduğunu düşünüyorum ama onu anlamak için de herhalde Vatikan arşivlerine falan girmek gerekiyor. Yani onu da kimse yapamayacağına göre. Bugüne yönelik geçmişe yönelik bakmak gerekiyor. Gelecekte olduğuna inanıyorum ama tabi, hangi sıklıkla, kimler nereden geliyor ben onlara inanıyorum. Birçok uzaylı zaten söyleniyor. Geçmişten geleceğe birçok farklı uzaylı tipi bir şekilde dünyaya ulaştılar, geldiler vesaire. Hatta biz bile şey olabiliriz, hibrit olabiliriz, deniliyor artık bilemiyorum.”*

Beklenebileceği üzere bu devasa evrende tek olmadığımızı ya da yaşayan tek gezegen olmadığımızı düşünmek oldukça doğaldır. İnsanlık ve bilim tarihi boyunca astronomi merakı ve sonrasında bu temelde şekillenen bilimsel araştırmalar önemli bir yer tutmaktadır. Tüm bunların dışında

uzaylılara dair merak veya dezenformasyona bağlı olarak var olduklarına inanmak tek başına bir komplocu düşüncüyü temsil etmemektedir. Ancak daha önce belirttiğimiz üzere kötücül bir amaç arayarak kimin çıkarına sorusunun sorulması uzaylı inancını komplo teorisiyle birleştirebilmektedir. G5'in ifadelerinde de dini ve siyasi statükoyu ayakta tutmak için bu bilgilerin birçok iktidar tarafından gizlendiği iddia edilmektedir.

Bölümün son kısmında ise tam tersi olarak komplo teorilerine eğilimi olmayan akademisyenlerin ortaklaştığı noktalardaki yaklaşımlarını inceleyerek komplo teorilerine inanç ile aralarındaki olası farklar ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

G2: *“Kemoterapi ilaçları da SMA ilaçları için de ilaç endüstrisine yönelik yapılan eleştirilere katılıyorum. Hangi hammaddeyi kullanıyor ki, Mars'tan gelmiyor bunlar, dünyada olan şeyler. O kadar pahalı olduğuna inanmıyorum. Araştırmaya geliştirmeye bütçe harcanıyor ama DSÖ var, o var bu var. Böyle şeylerin hasta yakınlarına veya bizim bağışlarımıza kalmaması lazım. Sorun bilimin kendisinde değil, sorun politik. Afrika'daki büyücü aşı bulamaz sonuçta. Pasteur'den sonra kırıldı bu iş. Oraya dönüp yeni bir inşa yapmak lazım.”*

Akademisyenlerin bilimsel sürece dair düşüncelerinin bulunduğu bölümde de genel olarak bilime karşı şüpheciliğin ve bilimin komplo teorilerine dahil edilerek onun politik bir taraf görülmesini bir sorunsal olarak ifade etmiştik. G2 ilaç endüstrisini eleştirirken bilim ve politika ayrımını net olarak yapmakta ve sorunun bilimde olmadığını söylemektedir. G2'nin görüşüne göre ortaya çıkan sorunlar ve eşitsizlikler politik, ideolojik veya artı değer yaratmakla ilgili olabilmektedir. Ancak bilimin kendisi ve bilimsel süreç bu kategorinin tamamen dışındadır. Bu görüşe göre örneğin tıp ve ilaç alanında geliştirme yapanlar bilim insanlarıyken, ortaya çıkan tedavi ürünlerinin dağıtımını ve fiyatlandırmasını yapanlar sermaye ve iktidar sahipleridir.

Akademisyenlerin bir konuda genelleştirilmiş eleştiri yapması her konuda aynı yaklaşımda bulunacağı anlamına gelmemektedir. G3 üzerinden bu şekilde bir örneklendirme yapmamız mümkündür:

G3: *“Yeni bir pazar oluşturulduğu muhakkak. Ama bu yeni pazar oluşturuluyor diye iklim krizini reddetmek de çok haklı değil.”*

İklim krizine yönelik komplo teorilerinde yeni bir kar alanı ve kontrol mekanizması oluşturulduğu, beslenme düzeninin yoksulları daha da yoksullaştıracağı ve sağlıksız bir hale getireceği hatta daha radikal komplo teorilerinde nüfus sınırlandırması olacağı gibi iddiaları görmekteyiz. İklim krizinin kâr amaçlı kullanıldığı eleştirisini görüşme yapılan akademisyenlerin neredeyse tamamı paylaşmaktadır. Ancak yine çoğunluğu komplo teorisinin tersine iklim krizini reddetmemekte, devasa bir tasarı olarak görmemekte sadece iklim krizini kâr amaçlı fırsatlara dönüştürdükleri görüşünü

paylaşmaktadırlar. G3 başka bir konu olan jeopolitik konusunda geniş bir tasarı olduğunu varsayımını paylaşırsa da iklim krizine yaklaşımı çok daha farklı olmuştur. Bu sebeple akademisyenlerin bazı konulara rasyonel, bazı konulara daha şüpheci yaklaşabildiğini görmekteyiz.

Akademisyenlerin jeopolitik okumalarında ve ilgili bölümde belirtildiği üzere zaman zaman Sevr Sendromu'na (Yılmaz, 2006) yakın bazı düşüncelerde olduğu belirtilmişti. Yabancı güçlerin sürekli Türkiye'yi yok etmeyi amaçladığı, Türkiye'nin içeriden ve dışarıdan düşmanlarla sarılı olduğu düşüncesi toplumda da önemli bir kısma tesir etmiştir. G4 ise bu bakış açısının dışında objektif bir değerlendirme yapmaktadır:

G4: *“Şöyle tabi ki küreselleşmenin baskısı altında Türkiye, bütün dünya ülkeleri gibi. O kesin. Türkiye'nin bundan bir farkı yok. Bir de bu emperyalizm meselesini soldan çok milliyetçi jargon bu hale getiriyor.”*

Milliyetçi bakışta en çok ön planda olan ülkenin biricikliğidir. Dolayısıyla G4'ün de bahsettiği üzere emperyalizme olan sağcı bakış tüm tehdit okumasını bu biricikliğe karşı okumaktadır. G4 ise bu görüşten ayrılıp duruma dışardan bakabilmektedir. Hiçbir ülke biricik ve özel değildir. Bu nedenle ülkeler arası eşitsizlik olduğu ve küreselleşmeye bağlı olarak ülkelerin zorluklar yaşadığı fikri G4'ün jeopolitik ve uluslararası ilişkiler konularına dair rasyonel görüşünü yansıtmaktadır.

Komple teorilerine eğilimi düşük olan akademisyenlerin bir gücü kesin düşman olarak tanımlamamanın yanında güç veya güçlü aktörleri gözlem dışına çıkmadan ve bilinmezlikleri, gizemleri yorumlamadan analiz etmektedirler. Örneğin G2 İsrail konusunda görülebileni yorumlayarak herhangi bir spekülasyon üretmemektedir:

G2: *“Neticede bugün İsrail'in yapabildiğini herhangi bir saldırgan ideoloji, mesela Türkçülük adına Osmanlı çok büyüktü, bunlar bize atadan kalma topraklar. Öyle olmuş böyle olmuş falan, bunu hayata geçirmeye kalkarsan bir F16 bile alamazsın. Yapamamış olmayı korunmak olarak görüyor. Fazla güç zehirlenme yapıyor.”*

Başka bir örnek ise Masonluk ile ilgili: Örneğin G9 Masonluk ile ilgili pek bir bilgi sahip olmamasına rağmen onu Siyonizm ile bağdaştırırken yine Masonluk hakkında kısıtlı bilgisi olan G8 ise bildiğinin dışına çıkmamakta ve herhangi bir yorumlama yapmamaktadır:

G8: *“Masonluk hakkında da sınırlı, yüzeysel bilgim var. Çok derinini zaten bilemem, kapalı bir örgüt. Farklı tipte localardan oluşan bir örgüt. Hatta tek bir kuruma da bağlı değil bildiğim kadarıyla. Masonlarda saçaklanmış farklı merkezler var. Duvar işçilerinden geliyor işte yığma taş (masonry). Yani belli o.”*

Son olarak komplo teorilerine eğilimi olmayan akademisyenlerin uzmanlık konusuna önem verdikleri, uzmanlık konuları dışına çıkmamaya özen gösterdikleri ve bu konuda hassas davrandıkları görülmektedir.

G3: *“Doğa kendisini tamir etme özelliğine de sahip... En azından ultraviyole ışınlar 90’lardaki kadar zarar vermiyor herhalde. Ama inan bilmiyorum, konunun uzmanı değilim.”*

G8: *“Bu alana hâkim olmadığım için daha esnek olabilir miydi onu bilmiyorum... Kısacası ben her işi uzmanına bırakmak gerektiğini düşünenlerdenim. Bilim de çok kompartımanlaştı ve farklılaştı.”*

G8: *“Ben konunun uzmanı değilim açıkçası. Enerji mühendisi de değilim, bu işten anlayan birisi değilim. Şunu söyleyebilirim; sayılarla ortada bence, ne kadar küresel ısınmanın dünyayı etkilediği, iklimlerin değiştiği ortada.”*

Jeopolitik okumalarında genelleştirme yapan G10, Covid-19 virüsünün üretildiği konusunda şüpheler barındırır da konunun uzmanlık alanı olmadığını ve konunun doktorlar ve diğer tıp uzmanları tarafından tartışılması gerektiğini ifade etmektedir:

G10: *“Ben şimdi bu konunun uzmanı değilim. Bir şey söylemem yanlış olur. Sadece bazı kaynaklarda bunun laboratuvarında üretilen bir şey olduğunu okudum ama bu konuda hekimler daha iyi cevap verebilir. Ama ABD’nin bazı askeri belgelerinde Uzakdoğu’daki metropollerden kaynaklı pandemilerin 2030’lara doğru artacağını yazıyor dokümanlar. Yani bu laboratuvarından olabilir ya da belki ortadaki ortam müsaittir.”*

Toparlayacak olursak komplo teorilerine belirli konularda eğilim gösteren akademisyenlerin eleştirilerinin çok daha genel ve rastlantıya yer vermeyecek şekilde inşa edildiğini görmekteyiz. Eleştirilerde düşmana ve ilgili aktörlere çok fazla güç ve anlam atfedildiğini söyleyebiliriz. Söylem ve komplocu hikâye de bu aktörleri merkeze alarak olası çıkarlarına göre oluşturulmaktadır. Bunun yanında bilimsel süreçle ilgili olarak bilime ‘politik’ sıfatının atfedilmesi bilimsel eleştiriden, bilimsel şüpheyeye doğru bir yol açmaktadır. Bilimsel şüphe ve bilimle ilgili dezenformasyonda tanınmış kişilerin rolünün de önemli olduğunu görmekteyiz.

TARTIŞMA VE GENEL DEĞERLENDİRME

Her ne kadar “komplo teorisi” ifadesi teori kavramını içerse de bu tür açıklamalar aslında “anti-teori” olarak değerlendirilebilir. Çalışmada, popülerliği ve yaygın kullanımı nedeniyle bu terim tercih edilmiş ve kavramsal karmaşıklık yaratmamak adına başka bir terim kullanılmamıştır. Komplo teorilerini “anti-teori” olarak nitelendirmemizin temel nedeni, kullanılan yöntemlerin metodolojik açıdan sakat olması ve yanlışlamaya açık olmaması, (Popper, K. R., 2020) dolayısıyla bilimsel süreç ve bilimsellikten tamamen uzak bir konumda bulunmalarındır. Başka bir ifadeyle, komplo teorileri hipotetik olarak sınamaya açık değildir ve bilimsel kriterlerle değerlendirilemez. Bunun ötesinde, komplo teorilerini üreten veya bu teorilere inanan bireyler açısından, iddiaların veya söylemlerin çürütülmesi mümkün değildir; zira bu kişiler her türlü sınama veya çürütme girişimini, komplonun bir parçası olarak değerlendirme eğilimindedir. Bu tez çalışmasının temel araştırma sorusu, yüksek eğitimli bireylerin komplo teorilerine inanmaya yönelik eğilim gösterip göstermediğini ve eğer bir eğilim varsa, bunun altında yatan dinamiklerin neler olabileceğini ortaya koymaktır. “Yüksek eğitimli” ifadesi, araştırmanın odak noktasını açıklamak için kullanılmıştır ancak çalışmanın asıl öznesi akademisyenlerdir. Türkiye’deki akademisyenler üzerinde çalışma yapılmasının gerekçesi, bilimin tam karşısında konumlanan komplo teorileri ile bilim insanları arasında ideal olarak varsayılan katı sınırın mevcut olup olmadığını ve bu sınırın ne derece geçirgen olduğunu keşfetmektir. Aynı zamanda bu çalışma, Türkiye’deki akademisyenlerin bilime ve bilimselliğe olan bakış açılarını da analiz etmeyi hedeflemektedir. Tezde hibrit bir yöntem benimsenmiş ve iki farklı yöntemle iki ayrı çalışma gerçekleştirilmiştir.

Birinci çalışmada, yapılandırılmış sorular içeren klasik bir anket yöntemi kullanılmıştır. Sorular, kapsamlı cevaplar alınabilmesi amacıyla hem çoktan seçmeli hem de likert ölçeğine dayalı şekilde hazırlanmıştır. Anketin temel değişkenleri komplo teorilerine inanç, siyasi güven ve Yankı Odası olarak belirlenmiş; bu değişkenleri etkileyen ideoloji, demografik özellikler ve medya kullanımı gibi faktörler de analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, ankete katılan akademisyenler arasında komplo teorilerine eğilim ortalama 3,7 ile yüksek bir seviyede çıkmıştır. Bu durum, yüksek eğitim düzeyinin ve bilimsel formasyonun, en azından Türkiye bağlamında, komplo teorilerine olan inancı tamamen engelleyemediğini göstermektedir. Bu sonuçlar, eğitim düzeyinin tek başına komplocu düşüncüyü engelleyemediğini; bireylerin kültürel, ideolojik ve sosyal ilişki ve görüşlerinin bu konuda belirleyici olabileceğini ortaya koymaktadır. Demografik veriler, erkek akademisyenlerin komplo teorilerine daha yüksek bir eğilim gösterdiğini işaret etmektedir. Komplo teorilerine eğilimli bireylerin kendilerini daha farkında, eleştirel, uyanık ve farklı perspektiflerden bakabilen kişiler olarak tanımladığı bilinmektedir. Erkek akademisyenlerin bu tür söylemleri sosyal çevrelerinde daha sık kullanmalarının, onların bu

eğilimini artırabileceği söylenebilir. Ayrıca, komplo teorilerinin yalnızca sakat bir epistemolojiyi ya da belirli bir dünya görüşünü temsil etmekle kalmayıp, aynı zamanda bireyler için bir “farklı olma” rolünü üstlenmesi de dikkat çekicidir. Bulgular arasında ilginç bir diğer nokta, sosyal bilimler alanında çalışan akademisyenlerin komplo teorilerine diğer alanlara kıyasla daha fazla eğilim göstermesidir. Bu durumun söz konusu teorilerin genellikle sosyal ve politik içerik taşımasıyla ilişkili olabileceğini varsayabiliriz. Her ne kadar beklenmeyen bir sonuç olsa da sosyal bilimler alanındaki akademisyenlerin toplumsal ve tarihsel olaylar üzerine yorum yapma arzularının yüksek olması, rasyonel çıkarımların yanında gözleme dayanmayan genelleştirilmiş yorumlarda da bulunmalarına zemin hazırlayabilmektedir. Araştırmada ideoloji ile komplo teorileri arasındaki ilişki de önemli bir etken olarak öne çıkmıştır. Literatürde, özellikle liberal yaklaşımlar çerçevesinde, komplo teorilerinin genellikle sağ ve sol uç ideolojilerde daha yaygın olduğu belirtilmektedir. Ancak genellikle komplo teorileri sağ siyasi söylemde ve görüşte daha fazla öne çıkmaktadır. Örneğin, ABD’de yapılan araştırmalar, sağ görüşe sahip bireylerin ve Cumhuriyetçilerin komplo teorilerine daha eğilimli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmada ise sağ görüşlü bireylerin komplo teorilerine eğiliminin, sol görüşlü bireylerle karşılaştırıldığında yalnızca marjinal bir farkla daha yüksek olduğu görülmüştür. Farkın sınırlı olması, komplo teorilerinin belirli bir ideolojiye bağlı olmadığını; aksine, her ideoloji tarafından kullanılabilirdiğini göstermektedir. Komplo teorilerinin iddiaları, içerikleri ve karşıt olarak gördükleri aktörler, bağlı oldukları ideolojinin söylemine göre farklılaşabilmekte ve bu doğrultuda şekillenebilmektedir.

Üç ana değişkenden biri olan siyasi güvenle ilgili elde edilen bulgular, Türkiye’nin siyasi anlayışı, kurumlara olan güven düzeyi ve komplo teorileri arasındaki ilişki açısından Batı ülkeleriyle önemli farklılıkları ortaya koymaktadır. Örneğin, ABD’de komplo teorileri ve teorisyenleri genellikle federal devlete karşı büyük bir şüphe ile yaklaşmaktadır. Bu bağlamda, komplo teorilerinin merkezinde devlet, pejoratif bir söylemle tanımlanmakta ve sorunların temel kaynağı olarak görülmektedir. Dolayısıyla, siyasi güven ile komplo teorilerine inanç arasında bir korelasyon olması beklenmektedir. Ancak Türkiye’de durum tam tersidir. Anket çalışmasında, siyasi güveni düşük olan akademisyenlerin komplo teorilerine daha mesafeli olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, iki temel neden üzerinden yorumlanabilir: Birincisi, Türkiye’deki komplo teorilerinin en büyük kaynaklarından birinin doğrudan siyasi yöneticiler olmasıdır. İkincisi ise Türkiye’de siyasi içerikli komplo teorilerinde devletin kötücül değil, mağdur olarak sunulmasıdır. Bu teorilerde, devletin kötü niyetli küresel dış güçlerle mücadele eden bir aktör olarak tasvir edilmektedir.

Diğer taraftan, “popülist-otoriter tutum” ile komplo teorilerine inanma arasında pozitif bir ilişki gözlemlenmiştir. Araştırmada, popülizmin doğrudan ölçülmesi yerine, güçlü lider vurgusu ve bürokratik engellere yönelik eleştiriler gibi popülist söylemler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar, popülist tutumları benimseyen bireylerin komplo teorilerine daha yatkın olduğunu ortaya

koymaktadır. Bu noktada, popülist söylem ile komplo teorileri arasındaki ayrımı vurgulamak önemlidir. Popülist söylem, esasen bir siyasi söylem veya strateji olarak “halk” ile “elitler” arasındaki karşıtlığı merkezine almaktadır. Popülist söylemler, toplumsal sorunların kaynağı olarak genellikle belirli bir “elit” grup ya da “bürokratik engel”i işaret etmekte ve bu sorunları basit çözümlerle ortadan kaldıracığını iddia etmektedir. Buna karşın, komplo teorileri, olayları açıklamak için somutlaşmayan, ancak çok güçlü olduğu iddia edilen grupların veya aktörlerin gizli planlar dahilinde hareket ettiğine inanmayı teşvik etmektedir. Komplo teorilerinin temel amacı, bireylerin karmaşık olayları anlamlandırma çabasında basitleştirici ve tutarlı görünen açıklamalar sunmaktır. Popülist söylem genellikle siyasi alanda bir gündem oluştururken, komplo teorileri bireylerin epistemolojik kaygılarına yanıt vermektedir. Bu çalışmada, popülist-otoriter eğilimleri benimseyen bireylerin komplo teorilerine yatkınlığı, bu iki fenomenin zaman zaman nasıl kesiştiğini ortaya koymaktadır. Popülist söylemler, belirli grupları ya da elitleri hedef alırken, aynı zamanda komplo teorileri için de verimli bir zemin hazırlayabilmektedir. Bununla birlikte, popülizm her zaman komplo teorilerini içermek zorunda değildir; benzer şekilde, komplo teorileri de popülist bağlamlardan bağımsız olarak varlığını sürdürebilmektedir.

Yapılandırılmış sorular, genel bir kategorizasyon yapılmasını sağlamış ve önemli bilgiler sunmuştur. Ancak, nitel görüşmeler, daha samimi bir sohbet havasında gerçekleştiği için daha derinlemesine ve ayrıntılı veriler sağlamıştır. Bu sayede, akademisyenlerin komplo teorilerine dair epistemolojik yaklaşımlarını, farklı konulara yönelik eleştirilerini ve görüşlerini daha iyi anlamak mümkün olmuştur. Görüşmelerde öne çıkan ana konular; iklim krizi, pandemi ve aşı, jeopolitik görüşler ve akademisyenlerin bilime bakışları olmuştur. Ayrıca, akademisyenlerin medya kullanımı ve Yankı Odası durumları da ele alınmıştır. Ancak, tıpkı ilk çalışmada olduğu gibi, nitel görüşmelerde de bu konuların komplo teorileriyle doğrudan bir ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Aşırı radikal ideolojilerden ya da paranormal iddialardan yola çıkan fantastik komplo teorilerinin temel dayanakları, genellikle var olmayan kaynaklara dayanır. Buna karşın, toplumsal, siyasal ve ekonomik faktörlere dayanan komplo teorilerinin kaynakları ise çoğunlukla mevcut sorunlar ve temel endişelere dayalıdır. Örneğin, iklim krizi bağlamında, kapitalizmin insan ve doğa üzerindeki sömürsünü reddetmek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Aynı şekilde, sürdürülebilirlik gibi iklim kriziyle mücadele yöntemlerinin yeni rant ve pazar alanları yarattığı da yadsınamaz bir gerçektir. Görüşülen akademisyenlerin çoğunun bu konularda farkındalık sahibi olduğu ve temel endişelerinin de bu noktada odaklandığı söylenebilir. Akademisyenlerin büyük bir kısmı, iklim krizine dair görüşlerini rasyonel ve eleştirel bir çerçevede sunmuştur. İklim krizi ile ilgili eleştiriler genellikle toprak, tarım ve gıdaya erişim gibi somut sorunlara dayandırılmaktadır. Ancak, zaman zaman farklı ideolojik

yaklaşımlar, yüzeysel dünya görüşleri ve dezenformasyonun etkisiyle bu eleştiriler hatalı ve genelleştirilmiş bir yapıya bürünebilmektedir.

Nitel görüşmelerde iki tür komplo teorisi öne çıkmıştır. İlk tür, doğayı koruma iddiasıyla ortaya atılan yeni bir tüketim düzeni, kar elde etme ortamı, artan sınıf farklılıkları ve beslenme sorunlarına dair endişelere dayalıdır. Bu anlayış, zengin elitler için yeni bir küresel düzenin oluşturulacağına dair bir görüşü desteklemektedir. Bu tür komplo teorilerinde, kötücül bir bakış açısının her zaman baskın olmadığını belirtmek önemlidir. İklim krizine dair bu tür komplo teorilerinin çıkış noktası, genellikle doğaya ve yaşama karşı tehditleri ve eşitsizliği engelleme arayışıdır. Eleştirel ve epistemolojik eksiklikler komplo teorilerinde bariz olsa da, bu teoriler bir farkındalık ve kaygı zemininden doğabilmektedir. İkinci tür komplo teorisi ise bilimsel eleştiri iddiasıyla iklim krizini tamamen reddeden anlayışa dayanmaktadır. Bu görüş, iklim krizinin bir yanılsama olduğunu, panik ortamı yaratmak veya maddi kazanç sağlamak amacıyla bilimin kullanıldığını öne sürmektedir. Bilimin politikleştiği iddiası, bilimi ideolojik bir çerçeveye hapsedmekte ve bu durum, bilimsel sürecin toplumsal meşruiyetini zedelemektedir. Sonuç olarak, belirli korkular ve tehdit algılarından doğan komplo teorileri ile doğrudan bilimsel süreci hedef alan komplo teorileri birbirinden ayrıştırılmalıdır.

Covid-19 pandemisi, tıpkı iklim krizi tartışmalarında olduğu gibi, bilimin toplumsal meşruiyeti ve algısıyla doğrudan ilişkilidir. Aynı zamanda, daha önce hiç görülmemiş ya da nadiren karşılaşılan bir kriz durumunda komplo teorilerinin nasıl yaygınlaşabildiğine dair tarihsel bir örnek teşkil etmektedir. Global çapta benzer örneklerin az olması, kamu bilgilendirme araçlarının, kanaat önderlerinin, ana akım medyanın ve uzmanların dezenformasyon ve sahte içerikle mücadelede yaşadığı zorlukları gözler önüne sermektedir. Görüşülen akademisyenlerin çoğunluğu pandemiye rasyonel bir yaklaşımda bulunmuş olsa da bazıları şüpheli bir tutum sergilemiştir. Aşı konusunda ise doğrudan karşıtıktan ziyade genel bir şüphelilik gözlemlenmiştir. Virüsün ve alarm durumunun hızla yayılması, ardından önlemlerin alınması için siyasi ve hukuki açıdan istisnai bir durumun oluşması, insanlarda doğal olarak bir şok etkisi yaratmıştır. Hızla gelişen olaylar zinciri ve ardından gelen önlemlerin hukuki ve kolluk kuvvetleri tarafından uygulanması, insanlarda belirgin bir kontrol hissiyatı yaratmış ve bu durum, komplo teorilerine olan eğilimi artırmıştır.

Kanunun hızlı ve sert uygulanmasının yanı sıra beklenmedik durumlarda verilen karmaşık mesajlar, bilgi kirliliğini ve şüpheyi artırabilmektedir. Aşının hızlı bir şekilde üretilmesi ve organizasyonunun hızlı bir şekilde yapılması, başka bir şüphe kaynağı olmuştur. Ancak aşıya şüphelerle yaklaşmayan akademisyenler, Covid türü virüslere karşı daha önce de aşı çalışmalarının yapıldığını ve RNA temelli üretim sayesinde aşının hızla geliştirildiğini bildiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum hem bilim hem de medya okuryazarlığının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Öte yandan, ilaç

şirketlerine karşı duyulan güvensizlik ve bilimsel sürece tıpkı iklim krizi konusundaki gibi politik bir çerçeveden yaklaşılması, şüpheyi ve komplo teorilerine olan eğilimi yaygınlaştırmaktadır.

Akademisyenlerle yapılan görüşmelerde, bilime ve bilimsel sürece yaklaşımları tartışılan önemli konular arasında yer almıştır. İklim krizi ve pandemi gibi meselelerle bilimsel sürece yönelik yaklaşımlar arasında kısmi paralellikler gözlemlenmiştir. Kişilerin bilime bakışı hem çalışma alanlarına hem de kişisel ideolojik görüşlerine göre farklılık göstermektedir. Sosyal bilimler alanında çalışan ve eleştirel teorileri benimseyen akademisyenlerin, bilim ile sermaye arasındaki ilişkiyi irdeledikleri görülmüştür. Bu noktada, bilimsel sürece yönelik önemli eleştiriler dile getirilse de bilimin sermayenin kontrolü altında olduğu görüşü, bilime olan güveni zedeleyerek bilimi hedef alan komplo teorilerine yönelik eğilimi artırabilmektedir. Bir diğer eleştiri, bilimin uzmanlaşma alanlarının giderek artması ve bu durumun bilim insanlarını bilimsel süreçlere, diğer bilim alanlarına ve toplumsal etkilere yabancılaştırdığı yönündedir. Bu görüş ve eleştiri, Marksist literatürde işçinin ürettiği metaya yabancılaşması teorisinin, bilimsel üretim ve bilim insanı arasındaki ilişkiye uyarlanmış bir versiyonu olarak değerlendirilebilir. Fen bilimleri alanında çalışan akademisyenler arasında bu tür bir eleştiriye rastlanmamıştır. Mühendislik alanındaki akademisyenler ise uzmanlaşmayı gerekli bir unsur olarak savunmuş, ancak bilimi genellikle teknik ve teknolojik ilerleme çerçevesinde değerlendirmişlerdir.

Literatür kısmında da sıkça vurgulandığı üzere, komplo teorilerine inanma etkenleri çeşitlilik gösterdiği gibi, komplo teorilerinin türü de önem taşımaktadır. Bir komplo teorisi, bilim inkarcılığı ile ilişkili olabileceği gibi uzay, metafizik gibi mistik öğelerle veya siyasi, toplumsal ve ideolojik komplolarla da bağlantılı olabilir. Bu durum, farklı komplo teorilerine inanan kişiler arasında önemli farklılıkların gözlenmesine yol açmaktadır. Kişilerin ilgi alanları, ideolojik motivasyonları, merakları ve dünyayı algılama biçimleri farklılık gösterdiğinden, komplo teorilerine eğilimli kişileri homojen bir grup olarak nitelendirmek mümkün değildir.

Görüşülen akademisyenler, farklı konulara farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Örneğin, pandemi ve aşı gibi konulara bilimsel ve rasyonel bir şekilde yaklaşarak bilimin itibarının zedelenmemesi gerektiğini düşünen bir akademisyen, jeopolitik ve siyasi meselelerde milliyetçi görüşlerin etkisiyle Türkiye’de yabancı güçlerin sürekli operasyonlar düzenlediğini ve çok sayıda düşmanı olduğunu iddia ederek komplocu bir dış politika resmi çizebilmektedir. Aynı zamanda, azınlıklara yönelik şüphe duyup bunların birer maşa olarak kullanıldığını ifade edebilmektedir. Bunun tam tersi olarak, aşya karşı şüpheli yaklaşan ve aşı yaptırmayan bir akademisyenin, Ortadoğu’yu daha objektif bir şekilde analiz ederek, bölge dinamiklerini dışarıdan bir gözle ve genelleştirme yapmadan değerlendirdiği görülmektedir.

Bu noktada, “Komplo teorilerine eğilimde ortaklaşan unsurlar nelerdir?” sorusunu analizde öne çıkardık. En fazla öne çıkan ortak nokta, genelleştirilmiş eleştiri olmuştur. Bu tür eleştirilerde tek bir odak noktası olan aktörler, düşmanlar veya hâkim özneler hedef alınmaktadır. Bu özneler, belirli bir siyasi grup, kapitalizm, ABD gibi güçlü bir ülke veya sermaye olabilmektedir. Komplo teorilerine eğilimli kişilerin her daim eleştirel olmaya çalıştığı görülse de bu eleştirilerde komplo öznesi dışında kalan dinamikler göz ardı edilmektedir. Örneğin, bir aktörün planlar yaptığı iddia edilen bir siyasi bölge söz konusu olduğunda, o bölgedeki halkların etkileri, siyasi yolsuzluklar ya da farklı kültürlerin siyasi sonuçlara katkıları genellikle görmezden gelinmekte veya dile getirilmemektedir. Benzer şekilde, bilimin sermaye kontrolünde olduğu iddia edildiğinde, bilimsel süreçler, keşifler veya gelişmeler sadece sermayenin istediği doğrultuda planlanmış gibi değerlendirilmektedir. Bu tür söylemler, bilimsel süreci, bilim insanlarını ve bilimsel araştırmaları değersizleştirme riski taşımaktadır. Komplocu söylemler genellikle her şeyi kapsayan ve planlayan bir düşman özneye odaklanmakta, diğer insan faktörlerini ve karmaşık toplumsal dinamikleri devre dışı bırakmaktadır. Komplo teorilerinde toplumsal bir sorun veya kriz söz konusu olduğunda, bu durum genellikle büyük bir düşmanın çıkarına çalışan bir planın sonucu olarak görülmektedir. Nitekim görüşmeler sırasında, “Kimin çıkarına?” sorusu yöneltildiğinde, komplo teorilerine eğilimli kişilerden bu tür genelleştirilmiş ve belirli bir düşmana odaklanan cevaplar alınmıştır.

Tez çalışmasının önemli sonuçlarından biri, akademisyenlerin yüksek eğitim düzeylerine rağmen belirli komplo teorilerine eğilimli olmalarıdır. Burada “belirli” ifadesi, akademisyenlerin bazı konulara oldukça rasyonel yaklaşırken, diğer konularda aşırı yorumlama yaparak komplocu söylemler geliştirebilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, literatürde komplo teorilerine ve bunları benimseyenlere yönelik genelci yaklaşımların doğru olmadığı yönünde bir sonuca işaret etmektedir. Örneğin, Goertzel’in “Bir komplo teorisine inanan kişi diğerlerine de inanmaya yatkındır” önermesi (1994), görüşme yapılan akademisyenler bağlamında doğrulanmamıştır. Bu nedenle, komplo teorilerini içerdiği konular, sosyolojik ve ideolojik bağlamları açısından ayıran tikelci yaklaşımın, araştırmalarda daha sağlıklı sonuçlar vereceğini söyleyebiliriz. Tikelci yaklaşım, genel bir komplocu zihnin var olmadığını ve farklı türdeki komplo teorilerine inanan kişilerin ilgilendikleri konular ve diğer etkenlere göre farklılaştığını savunur. Bu yaklaşım, araştırma yönteminin de bu temel üzerinden şekillendirilmesini öngörmektedir (Hagen, 2020, s. 5). Başka bir deyişle, farklı komplo teorilerinin farklı “cemaatleri” bulunmaktadır. Akademisyenler özelinde, farklı uzmanlık alanlarının farklı görüşleri beraberinde getirdiği gözlemlenmiştir. Özellikle uzmanlık alanıyla doğrudan ilgili olmayan konularda, akademisyenlerin daha fazla gözleme dayanmayan, genelleştirilmiş ve yüzeysel yorumlarda bulunabildikleri; bu tür yorumların bazılarının komplocu söyleme evrildiği tespit edilmiştir. Buna

karşılık, konuşulan konunun kendi uzmanlık alanına girmediğini belirterek fazla yorum yapmaktan kaçınan akademisyenlerin, komplo teorilerine karşı daha ihtiyatlı bir tutum sergilediği görülmüştür.

Bu tez çalışması, Türkiye’de saha çalışması oldukça az olan komplo teorileri literatürüne katkı sağlamayı amaçlamıştır. Çalışma, yalnızca akademisyenleri kapsadığı ve Türkiye’deki yüksek eğitim, bilim ve komplo teorisi ilişkisi dinamiğini incelemeyi hedeflediği için toplumun çok küçük bir kesimini temsil eden bir örneklem grubuyla gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, araştırma toplumun geniş kesimlerinin komplo teorileriyle olan ilişkisini kapsamamaktadır. Akademisyenler özelinde yapılan görüşmelerde, epistemoloji, bilim, ideoloji ve medya kullanımı gibi etkenler üzerinde durulmuştur. Gelecekte sosyoloji, antropoloji ve sosyal psikoloji gibi farklı disiplinlerin katkısıyla ve toplumun farklı kesimleriyle yapılacak araştırmalar, daha çeşitli dinamiklerin tespit edilmesine olanak sağlayacak ve Türkiye’deki literatüre önemli katkılar sunabilecektir.

KAYNAKÇA

Aaronovich, D. (2010). *Voodoo Histories: The Role of the Conspiracy Theory in Shaping Modern History*. New York: Penguin Group.

Acanerler, A., & Yılmaz, N. (2021). *Bill Gates'in Trakya'da geniş topraklar aldığı iddiası*. Teyit: <https://teyit.org/analiz/bill-gatesin-trakyada-genis-topraklar-aldigi-iddiasi> adresinden alındı

Agamben, G. (2006). *İstisna Hali*. İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Allchin, D. (2004). Pseudohistory and Pseudoscience. *Science & Education*(13), 179–195.

Anonim. (2020). *İbraniyet Akademisi*. [ibraniyetvebeyazturkler: https://ibraniyetvebeyazturkler.blogspot.com/2020/10/sabetayci-cemaat-icerisinden-ifsalar-1.html](https://ibraniyetvebeyazturkler.blogspot.com/2020/10/sabetayci-cemaat-icerisinden-ifsalar-1.html) adresinden alındı

Arditi, B. (2010). *Liberalizmin Kıyılarında Siyaset*. İstanbul: Metis Yayınları.

Arslan, R. (2014). *BBC*. 1 Mayıs 1977: Yaşayanlar ve arşivler anlatıyor: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/04/140430_1_mayis_1977 adresinden alındı

Avar, B. (2009). *Hangi Dünya Düzeni?* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Büyüköztürk, Ş. (2009). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Baer, M. D. (2013). An Enemy Old and New: The Dönme, Anti-Semitism, and Conspiracy Theories. *Jewish Quarterly Review*, 103(4), 523-555. doi:0.1353/jqr.2013.0033

Baker, S. A. (2022). Alt. Health Influencers: how wellness culture and web culture have been weaponised to promote conspiracy theories and far-right extremism during the COVID-19 pandemic. *European Journal of Cultural Studies*, 25(1), 3-24. doi:10.1177/13675494211062623

Bali, R. (1996, Kasım). Refah Partisi ve Türkiye Yahudileri. *Birikim Dergisi*, s. 74-86.

Bali, R. (1996, Haziran/Temmuz). Seçimlerin Yahudiye Yaramasını İstemiyorsanız.... *Birikim Dergisi*, s. 171-173.

Bali, R. (1996, Ekim). Vallahi Ben Masumum, Suçlu Sam Amca, Siyonistler ve Yahudilerdir. *Birikim Dergisi*, s. 60-62.

Bali, R. (2006). *Siyon Protokolleri Veya Yahudi Dünya'ya Hangi Yöntemlerle Hükmeder?* Rıfat Bali: http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/protokoller_birgun.pdf adresinden alındı

Balta, E., Kaltwasser, C. R., & Yağcı, A. H. (2021). Populist attitudes and conspiratorial thinking. *Party Politics*, 28(4), 625-637.

Bamford , G. (1999). What is the Problem of Ad Hoc Hypotheses? *Science & Education*, 375–386.

Banerjee, K., & Bloom, P. (2014). Why did this happen to me? Religious believers' and non-believers' teleological reasoning about life events. *Cognition*, 133(1), 277-303.

Bantimaroudis, P. (2021). Conspiratorial Discourses on Social Media: Agendamelding Explorations and COVID-19. *International Journal of Communication*, 15, 3621–3644.

Barkun, M. (2003). *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Los Angeles: University of California Press.

Bartlett , J., & Miller, C. (2010). *The power of unreason: Conspiracy theories, extremism and counter-terrorism*. Londra: Demos.

Basham, L. (2018). Conspiracy Theory Particularism, both Epistemic and Moral, Versus Generalism. M. Dentith içinde, *Taking Conspiracy Theories Seriously* (s. 39-58). Londra: Rowman & Littlefield International Ltd.

Baykal, Ö. (2017). Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 788-806.

BBC. (2021). *BBC*. Abdullah Çatlı: Susurluk skandalı nedir, 3 Kasım 1996'daki trafik kazasının ardından neler yaşandı?: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-57230730> adresinden alındı

BBC News Türkçe. (2013). *BBC*: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/05/130521_bolivya_morales adresinden alındı

Beck, U. (2019). *Risk Toplumu*. (B. Doğan, & K. Özdoğan, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.

Bergmann, E. (2018). *Populism & Conspiracy: The Politics of Misinformation*. Cham: Palgrave.

Birchall, C. (2006). *Knowledge Goes Pop: From Conspiracy Theory to Gossip*. Oxford: Berg.

Bora, T. (1997). Devlet ve Ülkücüler: Karşılıklı Bir Aşk. *Birikim*, 53–62.

Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Borenstein, S., & Peterson, B. (2024). *AP*. AP: <https://apnews.com/article/dubai-united-arab-emirates-oman-flooding-cloud-seeding-2f8c12854017e11ac7438579646b3758#> adresinden alındı

Boulianne, S., Koc-Michalska, K., & Bimber, B. (2020). Right-wing Populism, Social Media and Echo Chambers in Western Democracies. *News Media & Society*, 4(22), 683-699.

Brading, R. (2013). *Populism in Venezuela*. New York: Routledge.

Bratich, J. Z. (2008). *Conspiracy Panics: Political Rationality and Popular Culture*. New York: State University of New York Press.

Broad, W. J. (2019). *The 5G Health Hazard That Isn't*. The New York Times: <https://www.nytimes.com/2019/07/16/science/5g-cellphones-wireless-cancer.html> adresinden alındı

Brotherton, R. (2015). *Suspicious Minds: Why We Believe Conspiracy Theories*. London: Bloomsbury Sigma.

Brotherton, R., French, C. C., & Pickering, A. D. (2013). Measuring belief in conspiracy theories: the generic conspiracist beliefs scale. *Frontiers in Psychology*, 4, 1-15. doi:10.3389/fpsyg.2013.00279

Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4, 1-15.

Byford, J. (2011). *Conspiracy Theories: A Critical Introduction*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Cantril, H. (1940). *The invasion from Mars*. New Jersey: Princeton University Press.

Carvalho, A. (2018). Climate change and the socio-ecological crisis. R. Wodak, & B. Forchtner içinde, *The Routledge Handbook of Language and Politics* (s. 488-499). New York: Routledge.

Christie, R., & Geis, F. L. (1970). *Studies in Machiavellianism*. New York: Academic Press.

Cichocka, A., Marchlewska, M., & Golec de Zavala, A. (2016). Does Self-Love or Self-Hate Predict, Conspiracy Beliefs? Narcissism, Self-Esteem, and the Endorsement of Conspiracy Theories. *Social Psychological and Personality Science*, 7(2), 157-166. doi:10.1177/1948550615616170

Cinellia, M., De Francisci Morales, G., Galeazzic, A., Quattrociocchid, W., & Starnini, M. (2021). The echo chamber effect on social media. *PNAS*, 118(9), 1-8.

Clarke, S. (2002). Conspiracy Theories and Conspiracy Theorizing. *Philosophy of the Social Sciences*, 32(2), 131-150. doi:10.1177/004931032002001

Corner, J. (2017). Fake News, Post-truth and Media-Political Change. *Media, Culture & Society*, 7(39), 1100-1007.

Cube, T. (2022). *Fact check: Did 1,200 climate experts sign 'declaration' denying climate emergency?* Euronews: <https://www.euronews.com/my-europe/2022/09/16/fact-check-did-1200-climate-experts-sign-declaration-denying-climate-emergency> adresinden alındı

Çalışkan, C. (2022). Who is behind the Plandemic? Analysing the different ideological conspiracy theory endorsements on Turkish Twitter. *Southeast European and Black Sea Studies*, 24(1), 207-226.

Düzenli, K. (2022). İslamcılık-Muhafazakarlık İkliminde Erken Dönem Milli Görüş Hareketi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(72), 25-46.

Dalin, D. G. (2014). Jews, Judaism, and the American Founding. M. D. Hall, & D. L. Dreisbach içinde, *Faith and the Founders of the American Republic* (s. 63–83). New York: Oxford.

De Marval, V., & Scelza, B. (2019). *AFP*. AFP Fact Check: <https://factcheck.afp.com/did-bolivias-interim-president-delete-anti-indigenous-tweets> adresinden alındı

Dentith, M. R. (2014). *The Philosophy of Conspiracy Theories*. Londra: Palgrave.

Dentith, M. R. (2016). When Inferring to a Conspiracy might be the Best Explanation. *Social Epistemology*, 30(5-6). doi:10.1080/02691728.2016.1172362

Douglas, K. (2017). *You just can't trust 'em*. International Politics and Society : <https://www.ips-journal.eu/in-focus/conspiracy-theories/you-just-cant-trust-em-2057/> adresinden alındı

Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2008). The Hidden Impact of Conspiracy Theories: Perceived and Actual Influence of Theories Surrounding the Death of Princess Diana. *The Journal of Social Psychology*, 148(2), 210-222. doi:10.3200/SOCP.148.2.210-222

Douglas, K. M., Sutton, R. M., Callan, M. J., Dawtry, R. J., & Harvey, A. J. (2016). Someone is pulling the strings: hypersensitive agency detection and belief in conspiracy theories. *Thinking & Reasoning*, 22(1), 57-77.

Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S., & Deravi, F. (2019). Understanding Conspiracy Theories. *Advances in Political Psychology*, 40, 3-35.

Duggan, M., & Smith, A. (2016). *The Political Environment on Social Media*. Pew Research Center: <https://www.pewresearch.org/internet/2016/10/25/the-political-environment-on-social-media/> adresinden alındı

Durmaz, A. (2020). Likert ölçeklerinde puan hesaplama yöntemleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(3), 345-359.

Eco, U. (2012). *Inventing the Enemy*. (R. Dixon, Çev.) New York: Houghton Mifflin Harcourt Publishing.

Editors, H. (2010). *History*. State of Israel proclaimed: <https://www.history.com/this-day-in-history/state-of-israel-proclaimed> adresinden alındı

Ekberg, K., Forchtner, B., Hultman, M., & Jylhä, K. M. (2023). *Climate Obstruction: How Denial, Delay and Inaction are Heating the Planet*. New York: Routledge.

Enders, A. M., & Smallpage, S. M. (2019). Informational Cues, Partisan-Motivated Reasoning, and the Manipulation of Conspiracy Beliefs. *Political Communication*, 36(1), 83-102. doi:10.1080/10584609.2018.1493006

Enders, A. M., & Uscinski, J. E. (2021). Are misinformation, antiscientific claims, and conspiracy theories for political extremists? *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(4), 583-605.

Enserink, M., & Cohen, J. (2020). *Fact-checking Judy Mikovits, the controversial virologist attacking Anthony Fauci in a viral conspiracy video*. Science: <https://www.science.org/content/article/fact-checking-judy-mikovits-controversial-virologist-attacking-anthony-fauci-viral> adresinden alındı

Ertür, B. (2016). The conspiracy archive Turkey's 'deep state' on trial. S. Motha, & H. Rijswijk içinde, *Law, Memory, Violence* (s. 177-194). New York: Routledge.

Ertan, T. F. (2016). Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(58), 21-37.

Fairclough, N. 2013. *Critical discourse: The critical study of language*. New York: Routledge.

Fassin, E. (2018). *Popülizm: Büyük Hınç*. (İ. Kocael, Çev.) İstanbul: Heretik.

Fenigstein, A., & Vanable, P. A. (1992). Paranoia and self-consciousness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(1), 129–138. doi:10.1037/0022-3514.62.1.129

Fenster, M. (2008). *Conspiracy Theories: Secrecy and Power in American Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Finchelstein, F. (2019). *Faşizmden Popülizme*. (A. Karatay, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Fiske, J. (1999). *Media Matters: Race and Gender in U.S. Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Foundation, T. E. (2024). *The Edmond de Rothschild Foundation*. 140 years of pioneering spirit: [https://www.edrf.org.il/en/history-heritage/#:~:text=Throughout%20his%20life%2C%20the%20Baron,moshavot%2C%20factories%2C%20and%20wineries](https://www.edrf.org.il/en/history-heritage/#:~:text=Throughout%20his%20life%2C%20the%20Baron,moshavot%2C%20factories%2C%20and%20wineries.). adresinden alındı

Frankfurt, H. G. (2005). *On Bullshit*. Oxfordshire: Princeton University Press.

Franks, B., Bangerter, A., & Bauer, M. W. (2013). Conspiracy theories as quasi-religious mentality: an integrated account from cognitive science, social representations theory, and frame theory. *Frontiers in Psychology, 4*(424). doi:10.3389/fpsyg.2013.00424

Gürpınar, D. (2014). *Komplolar Kitabı*. Istanbul: Doğan Kitap.

Gürpınar, D. (2020). *Conspiracy Theories in Turkey*. New York: Routledge.

Gazete Memur. (2023). *Gazete Memur*. Murat Ülker Cola Turka'dan dolayı ceza yedi mi, bakan kimdi, gerçek neydi?: <https://gazetememur.com/yasam/murat-ulker-cola-turkadan-dolayi-ceza-yedi-mi-bakan-kimdi-gercek-neydi,Sp8BamWx7k6BgssYprEmBg> adresinden alındı

George, D., & Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*. Boston: Allyn & Bacon.

Ghasemi, A., & Zahediasl, S. (2012). Normality tests for statistical analysis: A guide for non-statisticians. *International Journal of Endocrinology and Metabolism, 10*(2), 486-489.

Goertzel, T. (1994). Belief in Conspiracy Theories. *Political Psychology, 4*(15), 731-742.

Goertzel, T. (2010). Conspiracy theories in science. *EMBO Reports, 11*(7), 493-499.

Goldwag, A. (2012). *The New Hate: A History of Fear and Loathing on the Populist Right*. New York: Pantheon Books.

Guida, M. (2008). The Sèvres Syndrome and “Komplo” Theories in the Islamist and Secular Press. *Turkish Studies, 16*(4), 572–587. doi:10.1080/14683840701813994

Hagen, K. (2020). Should Academics Debunk Conspiracy Theories? *Social Epistemology, 34*(5), 423-439. doi:10.1080/02691728.2020.1747118

Hamzawy, A. (2018). Conspiracy theories and populist narratives: On the ruling techniques of Egyptian generals. *Philosophy and Social Criticism, 44*(4), 491-504. doi:10.1177/0191453718757574

Harambam, J. (2020). *Contemporary Conspiracy Culture: Truth and Knowledge in an Era of Epistemic Instability*. New York: Routledge.

Harambam, J., & Aupers, S. (2014). Contesting epistemic authority: Conspiracy theories on the boundary of science. *Public Understanding of Science*, 24(4), 1–15. doi:0.1177/0963662514559891

Harambam, J., & Aupers, S. (2017). ‘I Am Not a Conspiracy Theorist’: Relational Identifications in the Dutch Conspiracy Milieu. *Cultural Sociology*, 11(1), 113-129.

Harvey, D. (2008). The right to the city. *The New Left Review*(53), 23-40.

Heilweil, R. (2020). *How the 5G coronavirus conspiracy theory went from fringe to mainstream*. Vox: <https://www.vox.com/recode/2020/4/24/21231085/coronavirus-5g-conspiracy-theory-covid-facebook-youtube-adresinden-alindi>

Hobolt, S. B., Lawall, K., & Tilley, J. (2023). The Polarizing Effect of Partisan Echo Chambers. *American Political Science Review*, 1-16.

Hofstadter, R. (1964). The Paranoid Style in American Politics. *Harper's Magazine*, 77-86.

Hofstadter, R. (2008). *he Paranoid Style in American Politics and Other Essays*. New York: Vintage Books.

Hogg, M. A. (2013). Uncertainty–Identity Theory: Extreme Groups, Radical Behavior, and Authoritarian Leadership. *Journal of Social Issues*, 3(69), 436--454. doi:10.1111/josi.12023

Horsthemke, K. (2017). #FactsMustFall? - Education in a Post-Truth, Posttruthful World. *Ethics and Education*, 3(12), 273-288.

Hunt, J. C. (2012). On Ad Hoc Hypotheses. *Philosophy of Science*, 79(1), 1-14.

Imhoff, R., Zimmer, F., Klein, O., António, J. H., Babinska, M., Bangerter, A., . . . Van Prooijen, J.-W. (2022). Conspiracy mentality and political orientation across 26 countries. *Nature Human Behaviour*, 6, 392-403.

Üstün, N. (2011). *Büyük Doğu Mecmua'sının Siyasal Analizi*. İstanbul: Yüksek lisans Tezi.

İzol, R. (2019). *Devletin Derin Akli*. Ankara: Lopus.

Jamieson, K. H., & Cappella, J. N. (2010). *Echo Chambers*. New York: Oxford University Press.

Jost, J. T., & Krochik, M. (2014). Ideological Differences in Epistemic Motivation: Implications for Attitude Structure, Depth of Information Processing, Susceptibility to Persuasion, and Stereotyping. A. J. Elliot içinde, *Advances in Motivation Science* (s. 181-231). Londra: Elsevier. doi:10.1016/bs.adms.2014.08.005

Kan, M., & Akbaş, S. (2005). Faktör analizi ve uygulamalı örnekler. *İstatistik Araştırmaları Dergisi*, 12-21.

Karaosmanoğlu, K. (2019). *Komplo Teorileri: Disiplinlerarası Bir Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karaosmanoğlu, K. (2021). The discourse of üst akıl: a search for hegemony in the Turkish media. *Southeast European and Black Sea Studies*, 1(21), 77-99. doi:10.1080/14683857.2021.1872233

Kaya, M., & Hatipoğlu, M. (2019). *Gezi Parkı olayları: Profesyonel devrim ihracatçılarının eylemleri*. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/gezi-parki-olaylari-profesyonel-devrim-ihracatcilarinin-eylemleri/1409684> adresinden alındı

Kedourie, E. (1971). Young Turks, Freemasons and Jews. *Middle Eastern Studies*, 7(1), 89-104.

Keeley, B. L. (2007). God as the Ultimate Conspiracy Theory. *Episteme*, 4(2), 135-149. doi:10.3366/epi.2007

Keeley, B. L. (1999). Of Conspiracy Theories. *The Journal of Philosophy*, 96(3), 109-126.

Kessler, G., Rizzo, S., & Kelly, M. (2021). *The Washington Post*. Trump's false or misleading claims total 30,573 over 4 years: <https://www.washingtonpost.com/politics/2021/01/24/trumps-false-or-misleading-claims-total-30573-over-four-years/> adresinden alındı

Keyes, R. (2004). *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. New York: St. Marin's Press.

Kim, Y. (2019). How conspiracy theories can stimulate political engagement. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 1-18. doi:10.1080/17457289.2019.1651321

Konda. (2016). *Popülist Tutum, Negatif Kimliklenme ve Komploculuk*. İstanbul: KONDA Araştırma ve Danışmanlık. <https://konda.com.tr/tr/rapor/populist-tutum-negatif-kimliklenme-ve-komploculuk/> adresinden alındı

Kramer, R. M. (1994). The Sinister Attribution Error: Paranoid Cognition and Collective Distrust in Organizations. *MOTIVATION & EMOTION*, 199-230.

Kuzmanovic, D. (2012). *Refractions of Civil Society in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.

Laçiner, Ö. (1997). Türk Toplumunun Devleti. *Birikim*, 18-25.

Lakatos, I. (1970). Falsification and the methodology of scientific research programmes. I. Lakatos, & A. Musgrave içinde, *Criticism and the growth of knowledge* (s. 91-195). Cambridge: Cambridge University Press.

Lewandowsky, S., K.H. Ecker, U., & Cook, J. (2017). Beyond Misinformation, Understanding and Coping With "Post-Truth" Era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 4(6), 353-359.

Lindsey, R. (2024). *Climate.gov*. Climate.gov: <https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-atmospheric-carbon-dioxide#:~:text=Without%20carbon%20dioxide%2C%20Earth's%20natural,causing%20global%20temperature%20to%20rise> adresinden alındı

Llyod Parry, R. (2022). *Climate 'declaration' recirculates debunked claims*. AFP: <https://factcheck.afp.com/doc.afp.com.32HG6HR> adresinden alındı

Luke, M. A., & Maio, G. R. (2009). Oh the humanity! Humanity-esteem and its social importance. *Journal of Research in Personality*, 43, 586–601.

Lune, H., & Berg, B. L. (2017). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Essex: Pearson.

Mahl, D., Schäfer, M. S., & Zeng, J. (2022). Conspiracy theories in online environments: An interdisciplinary literature review and agenda for future research. *new media & society*, 1-21. doi:10.1177/14614448221075759

March, E., & Springer, J. (2019). Belief in conspiracy theories: The predictive role of schizotypy, Machiavellianism, and primary psychopathy. *PLoS ONE*, 14(12), 1-10.

Marvasti, A. B. (2004). *Qualitative Research in Sociology*. Londra: Sage.

Medyascope. (2024). *Medyascope*. Medyascope: [https://medyascope.tv/2024/02/11/iklim-krizi-kuresel-isinma-esigi-1-5c-bu-yil-ilk-defa-asildi/#:~:text=Avrupa%20Birli%C4%9Fi%20\(AB\)%20Copernicus%20%C4%B0klim,1.52%C2%B0C'ye%20ula%C5%9Ft%C4%B1](https://medyascope.tv/2024/02/11/iklim-krizi-kuresel-isinma-esigi-1-5c-bu-yil-ilk-defa-asildi/#:~:text=Avrupa%20Birli%C4%9Fi%20(AB)%20Copernicus%20%C4%B0klim,1.52%C2%B0C'ye%20ula%C5%9Ft%C4%B1). adresinden alındı

Mezkit, M. (2014). Siyonizmin Siyon Protokolleri' ile "Dünya Hakimiyeti" Düşüncesi. *Yeni Fikir*, 69-92.

Miller, J. M., Saunders, K. L., & Farhart, C. E. (2015). Conspiracy Endorsement as Motivated Reasoning: The Moderating Roles of Political Knowledge and Trust. *American Journal of Political Science*, 4(60), 824-844. doi:10.1111/ajps.12234

Min, S. (2021). Who Believes in Conspiracy Theories? Network Diversity, Political Discussion, and Conservative Conspiracy Theories on Social Media. *American Politics Research*, 49(5), 415-427. doi:10.1177/1532673X211013526

- Moffitt, B. (2016). *Global Rise of Populism*. California: Stanford University Press.
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2019). *Popülizm Kısa bir Giriş*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Nefes, S. T. (2019). The Conspiratorial Style in Turkish Politics: Discussing the Deep State. J. E. Uscinsky içinde, *Conspiracy Theories and the People Who Believe Them* (s. 385-394). New York: Oxford University Press.
- Nefes, T. S. (2013). Political parties' perceptions and uses of anti-Semitic conspiracy theories in Turkey. *The Sociological Review*, 61, 247–264. doi:10.1111/1467-954X.12016
- Nefes, T. S. (2015). Understanding Anti-Semitic Rhetoric in Turkey Through The Sèvres Syndrome. *Turkish Studies*, 16(4), 572–587. doi:http://dx.doi.org/10.1080/14683849.2015.1084876
- Nguyen, T. C. (2020). Echo Chambers and Epistemic Bubbles. *Episteme*, 17(2), 141-162.
- Olmsted, K. S. (2009). *Real Enemies: Conspiracy Theories and American Democracy, World War I to 9/11*. New York: Oxford University Press.
- Oxford Dictionaries*. (2016). Kasım 2019 tarihinde <https://languages.oup.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016> adresinden alındı
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. Londra: Sage.
- Peinado, F. (2019, Nisan 26). *EL Pais*. Kasım 2019 tarihinde https://elpais.com/politica/2019/04/25/actualidad/1556203502_359349.html adresinden alındı
- Pipes, D. (1999). *Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From*. New York: Simon & Schuster.
- Popper, K. (1990). Toplum Bilimlerinde Öndeyi ve Kehanet. B. Magee içinde, *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı* (Ş. Alpay, Çev., s. 135-149). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Popper, K. R. (2020). *Açık Toplum ve Düşmanları*. (M. Tunçay, & H. Rızatepe, Çev.) Ankara: Liberte Yayınları.
- Popper, K. R. (2020). *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. (İ. Aka, & İ. Turan, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Raine, A. (1991). The SPQ: A Scale for the Assessment of Schizotypal Personality Based on DSM-III-R Criteria. *Schizophrenia Bulletin*, 17(4), 555-564.
- Raskin, R., & Terry, H. (1988). A Principal-Components Analysis of the Narcissistic Personality Inventory and Further Evidence of Its Construct Validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(5), 890-902.

Ritzer, G., Dean, P., & Jurgenson, N. (2012). The Coming of Age of the Prosumer. *American Behavioral Scientist*, 56(4), 379-398.

Romer, D., & Jamieson, K. H. (2020). Conspiracy theories as barriers to controlling the spread of COVID-19 in the U.S. *Social Science & Medicine*, 1-8. doi:<https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113356>

Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton: Princeton University Press.

Ross Arguedas, A., Robertson, C. T., Fletcher, R., & Nielsen, R. K. (2022). *Echo Chambers, Filter Bubbles, and Polarisation: a Literature Review*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism.

Sabah. (2013). *Gezi Parkı olaylarının perde arkası*. Sabah: <https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/06/06/gezi-parki-olaylarinin-perde-arkasi> adresinden alındı

Sabah. (2020). *Gezi kalkışmasının perde arkasındaki isim: George Soros! İşte Soros'un Gezi'deki rolü*. Sabah: <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/02/18/gezi-kalkismasinin-perde-arkasindaki-isim-george-soros-iste-sorosun-gezideki-rolu> adresinden alındı

Sağlam, E. (2020). What to do with conspiracy theories? Insights from contemporary Turkey. *Anthropology Today*, 36(5), 19-21.

Scheller, S. (2019). The Strategic Use of Fear Appeals in Political Communication. *Political Communication*, 586-608.

Shoemaker, P. J., & Vos, T. (2009). *Gatekeeping Theory*. New York: Routledge. doi:<https://doi.org/10.4324/9780203931653>

Stokes, P. (2018). Conspiracy Theory and the Perils of Pure Particularism. M. Dentith içinde, *Taking Conspiracy Theories Seriously* (s. 25-38). Londra: Rowman & Littlefield International Ltd.

Sunstein, C. R., & Vermeule, A. (2008). Conspiracy Theories. *John M. Olin Program in Law and Economics Working Paper No. 387*, 1-29.

Sutton, R. M., & Douglas, K. M. (2020). Conspiracy theories and the conspiracy mindset: implications for political ideology. *Current Opinion in Behavioral Sciences*(34), 118-122.

Swami, V., & Furnham, A. (2014). Political paranoia and conspiracy theories. J.-W. Van Prooijen, & P. A. Van Lange içinde, *Power, Politics and Paranoia* (s. 218-236). Cambridge: Cambridge University Press.

Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Ulrich, T. S., & Furnham, A. (2014). Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. *Cognition*, 133(3), 572-585.

Şekeroğlu, M. (2011). *11 Eylül Çetesi Yine İş Başında*. Oda TV: <https://odatv4.com/11-eyul-cetesi-yine-is-basinda-0909111200.html> adresinden alındı

Şişman, C. (2008). *Sabetay Sevi*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sabatay-sevi> adresinden alındı

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2014). *Using Multivariate Statistics*. New York: Pearson.

Taggart, P. (2000). *Populism*. Philadelphia: Open University Press.

Tangün, Y. A., & Parlak, İ. (2020). Politik Söylemin ‘Komplo Teorisi Formu’na Özdeş Sınırları: Kanaat Teknisyeni, Habitus ve İktidar Stratejileri. *Mülkiye Dergisi*, 2(44), 287-320.

Thagard, P. R. (1978). Why Astrology Is A Pseudoscience? *Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*, 1, 223-234.

Thon, A. (2019). *SABETAYİST NAZİF ÖZGE'NİN İTİRAFLARI...* Facebook: <https://www.facebook.com/gercektarihbelgelerle/posts/1015508535491268/> adresinden alındı

Tigay, C. (2006). *Jewish Journal*. Warren Buffett's Jewish Connection : <https://jewishjournal.com/news/united-states/13198/> adresinden alındı

Topçu, N. (2004). *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Uscinski, J. E., & Parent, J. M. (2014). *American Conspiracy Theories*. New York: Oxford University Press.

Uscinski, J. E., & Parent, J. M. (2014). *American Conspiracy Theories*. New York: Oxford University Press.

Uscinski, J., Enders, A., Klofstad, C., Seelig, M., Drochon, H., Premaratne, K., & Murthi, M. (2022). Have beliefs in conspiracy theories increased over time? *Plos one*, 17(7), 1-19. doi:10.1371/journal.pone.0270429

Van Dijk, T.A. 1993. Principles of critical discourse analysis. *Discourse and Society* 4, no. 2: 249–83. doi:10.1177/0957926593004002006.

Van Prooijen, J.-W. (2016). Why Education Predicts Decreased Belief in Conspiracy Theories. *Applied Cognitive Psychology*, 50-58.

van Prooijen, J.-W. (2019). Populism as Political Mentality Underlying Conspiracy Theories. B. T. Rutjens, & M. J. Brandt içinde, *Belief Systems and Perception of Reality* (s. 81-96). Oxon: Routledge.

Van Prooijen, J.-W., & Douglas, K. M. (2017). Conspiracy theories as part of history: The role of societal crisis situations. *Memory Studies*, 10(3), 323-333. doi:10.1177/1750698017701615

Van Prooijen, J.-W., Krouwel, A. P., & Pollet, T. V. (2015). Political Extremism Predicts Belief in Conspiracy Theories. *Social Psychological and Personality Science*, 1-9.

Wagner-Egger, P., Bronner, G., Delouée, S., Dieguez, S., & Gauvrit, N. (2019). Why 'Healthy Conspiracy Theories' Are (Oxy)morons: Statistical, Epistemological, and Psychological Reasons in Favor of the (Ir)Rational View. *Social Epistemology Review and Reply Collective*, 8(3), 50-67.

Ward, C., & Voas, D. (2011). The Emergence of Conspiratoriality. *Journal of Contemporary Religion*, 26, 103-121. doi:http://dx.doi.org/10.1080/13537903.2011.539846

Warner, B. R., & Neville-Shepard, R. (2014). Echoes of a Conspiracy: Birthers, Truthers, and the Cultivation of Extremism. *Communication Quarterly*, 1(62), 1-17. doi:10.1080/01463373.2013.822407

Willman, S. (2002). Spinning Paranoia: The Ideologies of Conspiracy and Contingency in Postmodern Culture. P. Knight içinde, *Conspiracy Nation: The Politics of Paranoia in Postwar America* (s. 21-39). New York: New York University Press.

Yılmaz, H. (2006). Two pillars of nationalist Euroskepticism in Turkey: The Tanzimat and Sevres syndromes. I. Karlsson, & A. S. Melin içinde, *Turkey, Sweden and the European Union: Experiences and expectations* (s. 29-40). Stockholm: Swedish Institute for European Policy Studies.

Yalçın, S. (2019). *Kara Kutu*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Yazmacı, Ü. (2013). Basitleştirmek, İfşa Etmek, Gizemini Çözmek: Pierre-André Taguieff Ve Seküler Zamanlarda Antisemit Komplocu Tahayyül. *Marmara Üniversitesi Siyasi Bilimler Dergisi*, 1(1).

EKLER

Yapılandırılmış Sorular

Kompo Teorilerine İnanç

5 = Tamamen Katılıyorum, 4 = Katılıyorum, 3 = Kararsızım, 2 = Katılmıyorum, 1 = Kesinlikle Katılmıyorum

11. Türkiye’de derin devlet etkin midir?	1	2	3	4	5
12. Bir ülkede azınlıklar ulusal bütünlüğü tahrip edebilir.					
17. Küresel ısınmanın 1 derece civarında artması bilgisi doğru olsa da büyük şirketler ve sahip oldukları medya kuruluşları yeşil kapitalizme geçerek kar maksimizasyonlarını arttırmak için tehlike algısını abartmaktadırlar					
18. İlaç şirketleri kar elde etmek için bazı hastalıkların kısa sürede tedavisinin mümkün olmasına karşın daha az etkili ve kullanımı uzun süren ilaçları piyasaya sürmektedir. Bu bazı aşılar için de geçerlidir.					
19. Türkiye merkez siyasetindeki mücadele Abdülhamit ile İttihat ve Terakki arasındaki mücadelenin başka bir formda olsa da devamını temsil eder					
20. Masonlar ve Siyonistler benzer amaçlar için birlikte çalışırlar					
21. İsrail vatandaşlarının Türkiye’de birçok mülk edinmelerinin araştırılması toplumsal fayda ve ulusal güvenlik açısından gereklidir					

5 = Kesinlikle Güveniyorum 4 = Güveniyorum 3 = Kararsızım 2 = Güvenmiyorum 1 = Kesinlikle Güvenmiyorum

5. Siyasetçilere güveniyor musunuz?	1	2	3	4	5
6. Kamu kuruluşlarının verdiği bilgileri güvenilir buluyor musunuz?					
22. Yargı sistemine güveniyor musunuz?					

Yankı Odası İzolasyonu

5 = Her zaman 4 = Çoğu Zaman 3 = Bazen 2 = Nadiren 1 = Hiçbir Zaman (1. İzolasyon güçlü, 5. İzolasyon Düşük)

5. Siyaset ile ilgili bir haberi başka kaynaklardan da araştırır mısınız?	1	2	3	4	5
6. Sosyal Medyada karşıt görüşteki hesapları ne sıklıkta takip edersiniz?					
23. Kendi görüşünüze uymayan televizyon kanallarını ne sıklıkla takip edersiniz?					

İdeoloji

8. Kendinizi aşağıdakilerden hangisine yakın görüyorsunuz?

- Muhafazakâr
- Milliyetçi
- Merkez
- Sosyal Demokrat
- Sosyalist

Tehdit Algısı

9. Sizce Türkiye'nin en büyük sorunu nedir?

- Ekonomi
- Adalet
- Terör
- Mülteci
- Demokrasi

14. Türkiye'nin sorunlarının en büyük kaynağı aşağıdakilerden hangisi olabilir?

- Batılı Ülkeler
- Küreselciler
- Muhalefet
- İktidar
- Ortadoğu Devletleri
- Siyonistler
- Çokuluslu Şirketler
- Diğer (belirtiniz)

Popülist Otoriter Eğilim

10. Sizce Batılı ülkelerin hem ekonomik hem de siyasi anlamda gelişmiş olmasının en önemli sebebi nedir?

- Temsili demokrasilerinin gelişmiş olması (düşük)
- Tarih boyunca güçlü liderlere sahip olmaları (güçlü)
- Kamu kurumlarının güçlü olması (düşük)
- Bürokratik engellerin olmaması ve hızlı karar alabilmeleri (güçlü)

Siyasi Kimlik

13. Aşağıdakilerden hangisi sizin için daha önemlidir?

- Devlet
- Millet
- Din
- Halk
- Demokrasi

Medya Kullanımı

16. Haber kaynağı olarak en çok hangi mecrayı kullanırsınız?

- Televizyon
- Gazete
- İnternet sitesi (Haber sitesi)
- Twitter
- Facebook
- Instagram